

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI**

**KOSOVA'DA OKUTULAN YURTTAŞLIK EĞİTİMİ
DERSİ 6., 7., 8. VE 9. SINIFLAR DERS KİTAPLARININ
PROGRAM, İÇERİK VE KAPSAM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeray CENOLARI

Balıkesir-2012

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI

KOSOVA'DA OKUTULAN YURTTAŞLIK EĞİTİMİ
DERSİ 6., 7., 8. VE 9. SINIFLAR DERS KİTAPLARININ
PROGRAM, İÇERİK VE KAPSAM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeray CENOLARI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cevat ÖZYURT

Balıkesir-2012

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İlköğretim Anabilim Dalı'nda (Sosyal Bilgiler Öğretmenliği) 201012521005 numaralı Sümeray CENOLARI'nın hazırladığı "Kosova'da Okutulan Yurttaşlık Eğitimi Dersi 6.,7., 8. Ve 9. Sınıflar Ders Kitaplarının Program, İçerik Ve Kapsam Yönünden İncelenmesi" konulu **YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27/09/2012 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.**

Başkan: Doç. Dr. Cevat ÖZYURT, **İmza**.....
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Bilal YILDIRIM, **İmza**.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNAL, **İmza**.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

01/10/2012
Enstitü Müdürü
(Unvanı, Adı, Soyadı)

Doç. Dr. Zübeyde YAĞCI

ÖNSÖZ

Yurttaşlık Eğitimi dersi içerisinde genel olarak, vatandaşlık eğitimine yer verilmektedir. Vatandaşlık eğitimiyle bireylerin haklarını ve sorumluluklarını bilen aktif/etkin vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Ders kitaplarının bu amaçlar doğrultusunda uyumlu olması, eğitim sürecinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine/ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

Kosova'da Yurttaşlık Eğitimi Öğretim Programı'nda, aktif/etkin vatandaşlarının yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Öğretim programının hedefleri ile bu hedefler doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarının içeriği arasındaki uyumun değerlendirilmesi, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Tez çalışmam esnasında akademik desteğini ve yardımlarını esirgemeyen, çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli Danışmanım Doç. Dr. Cevat ÖZYURT'a içtenlikle teşekkür ederim. Yüksek lisans yapmamı teşvik eden ve beni her zaman destekleyen değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Bilal YILDIRIM'a sonsuz teşekkür ederim. Sorularıyla değerli zamanlarını bana ayıran Sayın Mr. Bedrettin KORO'ya, Mr. Fetnan DERVIŞ'e, Mr. Afrim TOPÇİDER'e, Süleyman DAŞ'a ve Refki ALİJA'ya, arkadaşım Berna BABAYONUZA teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Maddi manevi yardımları her zaman üzerimde olan aileme, çevirilerde bana yardımcı olan ağabeyim Recep CENOLARI'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamda benden desteğini esirgemeyen herkese teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmayı annem Rukiye CENOLARI'ye ithaf ediyorum.

Sümeray CENOLARI

ÖZET

KOSOVA’DA OKUTULAN YURTTAŞLIK EĞİTİMİ
DERSİ 6., 7., 8. VE 9. SINIFLAR DERS KİTAPLARININ
PROGRAM, İÇERİK VE KAPSAM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

CENOLARI, Sümeray
Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İlköğretim Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cevat ÖZYURT

2012, 122 Sayfa

Bu çalışmada, Kosova’da ilköğretim ikinci kademedeki 2002 yılından itibaren okutulmaya başlanan 6., 7., 8. ve 9. sınıflar Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının yurttaşlık eğitimi/siyasal sosyalleşme boyutu incelenmiş; kitapların içeriğinin EBTB’nin hedefleri ve Yurttaşlık Eğitimi Öğretim Programı’nın hedefleri doğrultusunda, karşılaştırılmalı olarak, değerlendirilmiştir.

Çalışmada, 2002 yılında Kosova’da yeni eğitim sisteminin kurulmasıyla birlikte oluşturulan Yurttaşlık Eğitimi Öğretim Programı’nın değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İlköğretim 6., 7., 8. ve 9. sınıfların ders kitaplarındaki konular “vatandaşlık”, “insan hakları”, “devlet”, “demokrasi”, “barış ve hoşgörü”, “dünya bilinci ve dünya mirası”, “çokkültürlülük”, “ekonomik hayat” ve “çevre bilinci” olmak üzere dokuz boyutta incelenmiştir. Ders kitaplarında yer alan konuların bireyler/öğrenciler üzerinde bilişsel ve duyuşsal anlamda ne tür etkiler bırakabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının küreselleşen dünyanın gereksinimlerini karşılayacak bir bilinç kazandırma içeriğine sahip olduğu ve “devletin birey için varlığı” ilkesine yapılan vurgularla liberal demokratik bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Bireylere liberal/demokratik vatandaşlık değerleri ile dünya vatandaşlık değerlerinin aktarılmasına/aşılmasına çalışıldığı tespit edilmiştir. EBTB’nin haklarını bilen ve kullanan “aktif/etkin yurttaşlar yetiştirilmesi” amaçlarıyla ders kitaplarında işlenen “insan hakları”, “devlet”, “demokrasi”, “ekonomik hayat” ve “çevre bilinci” konularıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Vatandaşlık konusunda ders kitaplarının öğrencilerde evrensel değerlerin gelişmesine

hizmet ettiği görülmekte; ancak ders kitaplarının siyasal değişim ve gelişmelere göre yenilenmemesinin, bireylerde ulusal değerleri geliştirme hedefinde yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu yüzden ders kitaplarının bu değişim ve gelişmelere göre güncel olması gerekmektedir. Çokkültürlülük konularının teorik düzeyde kaldığı, somut düzeyde Kosova’da yaşayan farklı kültürlerle ilgili bilgilere yer verilmediği görülmektedir. Ders kitaplarında ülke içinde yaşayan farklı kültürlerle ilgili somut düzeyde bilgiler verilmesi, öğrencilerin ülke içinde yaşayan farklı kültürlerin özellikleri hakkında bilinçlenmelerine yol açacaktır. Ders kitaplarında yer alan “barış ve hoşgörü”, “dünya bilinci ve dünya mirası” konularının ise EBTB’nin hedefleriyle uyumlu olmadığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarında bu konulara çok fazla yer verilmediği, öğrencilere doğal ve kültürel eserlerin korunmasıyla ilgili ulusal ve evrensel değerleri kazandırmada ders kitaplarının yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarında “dünya bilinci ve dünya mirası” konularına daha fazla yer verilmesi, bireylerde hem ulusal hem de evrensel bağlamda doğal eserlerin ve kültürel eserlerin korunmasıyla ilgili bilincin geliştirilmesine yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık Eğitimi ğretimi, Siyasal Sosyalleşme, Yurttaşlık Eğitimi ğretim Programı, Değerler Eğitimi, Kosova’da Yurttaşlık Eğitimi.

ABSTRACT
AN EXAMINATION OF 6th, 7th, 8th AND 9th GRADE
CITIZENSHIP EDUCATION COURSE TEXTBOOKS
INSTRUCTED IN KOSOVO IN TERMS OF SYLLABUS,
CONTENT, SCOPE
CENOLARI, Sümeray
Balikesir University, Institute of Social Sciences
Master Thesis, Primary Main Department
Adviser: Associate Professor Cevat ÖZYURT
2012, Pages 122

The civics/political nationalization aspect of the civics coursebooks for the 6th, 7th, 8th, and 9th grades that have been put in use in upper primary classes in Kosovo since 2002 has been analysed in this study. The contents of the coursebooks have been studied in relation to the goals of Education Science and Technology Ministry and civics teaching syllabus.

The aim of the study has been to analyse the civics teaching syllabus that was developed in 2002 in Kosovo with regard to the new education system. The topics/subjects of the books have been studied in nine different dimensions such as: civic, human rights, common wealth, democracy, peace and tolerance, the world consciousness and world heritage, multiculturalism, economic life, and environment consciousness. It has been worked on the effects of the topics in the books to pupils in cognitive and affective aspect.

In conclusion, it has been found that the civics teaching coursebooks have contents that generate the consciousness responding to the needs of globalization, and that they have liberal democratic contents that emphasize the principle “the commonwealth for people”. It has been stated that the coursebooks are aimed at transferring/instilling the liberal democratic civic values and universal civic values to people. The goals of Education Science and Technology Ministry related to growing active citizens who know and use their own rights have been observed to be

consistent with the topics about human rights, commonwealth, democracy, economic life, and environment consciousness in the books. The coursebooks have been found effective in developing universal values regarding the civics, whereas, it has been found that they fall short in developing national values due to the fact that they are not up to date in accordance with political changes and developments. Therefore, the coursebooks should be kept up to date according to these changes and developments. It has been identified that multiculturalism subjects are left in theories only and that no information has been given about the various cultures in Kosovo. Giving concrete information about the various cultures in the country would lead to pupils` gaining consciousness about the features of the various cultures in the country. On the other hand, the topics on peace and tolerance, world consciousness and world heritage in the coursebooks have been found to be inconsistent with the goals of Education Science and Technology Ministry. There has been little mention of these subjects in the books so that they have been determined insufficient in developing national and universal values related to conserving natural and cultural works. A larger scope of the topics on world consciousness and world heritage would result in the development of consciousness related to conserving natural and cultural works in national and universal contexts.

Key Words: Civics Teaching, Political Nationalization, the Syllabus of Civics Teaching, Values teaching, Civics Teaching in Kosovo.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	İV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	İX
ŞEKİLLER LİSTESİ	İX
KISALTMALAR	X

BÖLÜM I

1. Giriş	1
1.1. Problem/ Çalışmanın Temel Soruları	2
1.2. Çalışmanın Amacı	2
1.3. Çalışmanın Önemi	3
1.4. Varsayımlar (Sayıtlılar)	3
1.5. Çalışmanın Kapsamı Ve Sınırlılıkları	3
1.6. Kuramsal Çerçeve	4
1.7. Konuyla ilgili Alanyazın	4

BÖLÜM II

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

2.1. Çalışmanın Yöntemi	10
2.2. Araştırmanın Modeli	10
2.3. Bilgi Toplama Kaynakları	11
2.4. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	11

BÖLÜM III

KOSOVA'NIN SİYASİ, COĞRAFI, KÜLTÜREL, DİNİ VE ETNİK YAPISI

3.1. Kosova'nın Siyasi Tarihi	12
3.2. Kosova'nın Coğrafi Konumu	15
3.3. Kosova'nın Kültürel Yapısı ve Kültür Tarihi	17
3.4. Kosova'nın Dini ve Etnik Yapısı	20
3.5. Kosova'da Çokkültürlü Eğitimin Tarihi, Uygulaması ve Türkçe Eğitimin Durumu	25
3.5.1. Çokkültürlü Eğitim: Tanım ve Tarihçe	25
3.5.2. Kosova'ya Model Olarak Kanada Çokkültürlü Eğitim Modeli	27
3.5.3. Kosova'da Çokkültürlü Topluluklar ve Çokkültürlü Eğitim	29
3.5.4. Kosova'da Çokkültürlü Eğitimin Tarihsel Durumu	31
3.5.5. Günümüz Kosova'sında Çokkültürlü Eğitimin Yasal Temelleri	33
3.5.6. Kosova'da Türkçe Eğitim Uygulaması	36
3.5.7. Kosova'da Çokkültürlü Eğitim Uygulaması	38
3.5.8. Kosova'da Gündelik Yaşamda Türk Kültürü	41
3.5.9. Kosova'da Türkçe Yayınlar (TV., Radyo, Gazete, Dergi, Kitap)	41
3.5.10. Kosova Türklerinin Türkiye Medyası ile İlişkisi	44
3.5.11. Kosova'da Türkçe Eğitimin İmkânları ve Sorunları	44
3.5.10.12. Kosova'da Çokkültürlü Eğitimin İmkânları ve Sorunları	45

BÖLÜM IV

KOSOVA'DA VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

4.1. Vatandaşlık Eğitimi	47
4.2. Kosova'da Vatandaşlık Eğitimi	49

4.3.	Kosova’da Vatandaşlık Eğitiminin Tarihsel Temelleri	50
4.4.	Kosova’da Vatandaşlık Eğitiminin Hedefleri	52

BÖLÜM V

İLKÖĞRETİM 6., 7., 8. VE 9. SINIF YURTTAŞLIK EĞİTİMİ DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

5.1.	Vatandaşlık	62
5.2.	İnsan Hakları	70
5.3.	Devlet	79
5.4.	Demokrasi	82
5.5.	Barış ve Hoşgörü	90
5.6.	Dünya Bilinci ve Dünya Mirası	92
5.7.	Çokkültürlülük	94
5.8.	Ekonomik Hayat	98
5.9.	Çevre Bilinci	101
5.10.	Ders Kitaplarında Vatandaşlık Konularının Genel Değerlendirmesi	108

SONUÇ	111
ÖNERİLER	114
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	123

TABLolar LİSTESİ

1. Kosova Nüfusunun Etnik Yapısı	15
2. Kosova Eğitim Programlarının Organizasyonu	39

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kosova'nın Siyasi Haritası	16
Şekil 2. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "İyi Yurttaş Kimdir?"	64
Şekil 3. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "İyi Yurttaş Kimdir?"	65
Şekil 4. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf "Gereksinim ve Arzular"	71
Şekil 5. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "İnsan Hakları Nedir"	72
Şekil 6. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "İnsan Hakları: Tehdit, Aşağılanma"	73
Şekil 7. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "İnsan Hakları: Tehdit, Aşağılanma"	74
Şekil 8. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "Çevre Sorunları"	96
Şekil 9. Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, "Çevre Korunması"	102
Şekil 10. Yurttaşlık Eğitimi 8. Sınıf, "Çevre Hakkı ve İstikrarlı Gelişme Hakkı"	104
Şekil 11. Yurttaşlık Eğitimi 8. Sınıf, "Çevre Hakkı ve İstikrarlı Gelişme Hakkı"	105
Şekil 12. Yurttaşlık Eğitimi 9. Sınıf, "Çok kültürlülük"	105

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
EBTB	: Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı
EULEX	: AB Kosova Misyonu
KFOR	: Kosova Gücü (Kosovo Force)
KTÖD	: Kosova Türk Öğretmenler Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik İttifakı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: Sayfa
UNMİK	: Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UÇK	: Kosova Kurtuluş Ordusu
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte, vatandaşlık kavramıyla ilgili farklı yaklaşımlar, değişim ve gelişmeler meydana gelmiştir. Kürselleşen dünyanın gereksinimlerine göre, dünya vatandaşlığı, Avrupa vatandaşlığı, çifte vatandaşlık gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Kosova’da vatandaşlık algısı, farklılıklara karşı saygılı ve hoşgörülü olma, dayanışma, eşitlik, barış, özgürlük vb. gibi kavramları esas alan değerler üzerinden tanımlanmaktadır.

1999 Kosova Savaşı’ndan sonra, yeni eğitim sistemi ve yönetimi gelişmeye başlamış, Kosova Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (EBTB), 2002 yılında yeni bir eğitim sistemi kurmuştur.

Eğitim, değişen sosyal koşullara uygun değerlerin bireyler tarafından içselleştirilmesi ve kazanılan bu yeni değerlerle değişime ve yeniden yapılanmaya öncülük etmesi bakımından önemli rol oynamaktadır (İpek, 2011: 1). Bu değerler Kosova’da Yurttaşlık Eğitimi dersi aracılığıyla verilmektedir.

Eğitimdeki son gelişmelerle uyumlu olması bakımından, EBTB’nin program geliştirme sürecine UNICEF ile bazı ülke ve kuruluşların önemli katkıları olmuştur. Yeni vatandaşlık eğitimi programının kimlik ve özgüven duygusu gelişmiş, demokratik yaşam doğrultusunda sorumluluklarını bilen ve bunları aktif olarak kullanabilen vatandaşların yetiştirilmesi amaçlarının, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının konularıyla/üniteleriyle uyum düzeyi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle konuların öğrencilerin seviyeleri ve EBTB’nin hedefleriyle uyumlu olması önemli öncelikler arasında yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda yeni eğitim programı hedeflerinin, ders kitaplarındaki konuların/ünitelerin içerik bakımından belirlenen hedeflere ne ölçüde tutarlı ve uyumlu olacağı, ders kitaplarındaki konular/ünitelerle yakından ilgilidir.

1.1. Problem/Çalışmanın Temel Soruları

Bu çalışmada genel olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında öğrencilere aktarılan insancıl ve kültürel değerler EBTB'nin belirlemiş olduğu hedeflere ne ölçüde uygundur?

6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitapları için EBTB'nin hedefleri ile 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi ile 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersi için MEB'in belirlemiş olduğu hedefler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Ders kitaplarındaki yurttaş profili, hedeflenen liberal/demokratik vatandaşlık anlayışı ile dünya vatandaşlık anlayışı değerlerine ne ölçüde uygundur?

Yurttaşlık Eğitimi Öğretim Programı'nın vizyonunda geçen "aktif vatandaş" kavramı literatürdeki karşılığıyla ne ölçüde uyumludur?

6., 7., 8., ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, "Vatandaşlık", "İnsan Hakları", "Devlet", "Demokrasi", "Barış ve Hoşgörü", "Dünya Bilinci ve Dünya Mirası", "Çokkültürlülük", "Ekonomik Hayat" ve "Çevre Bilinci", konuları nasıl tanımlanmaktadır? Bu tanımlar EBTB'nin hedefleriyle uyumlu mudur? Çalışmada bu temel sorulara cevap aranmıştır.

1.2. Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı, Kosova'da 6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi dersi kitaplarındaki vatandaşlıkla ilgili kavram, öğreti ve değerlerin EBTB'nin hedefleriyle uyumunu değerlendirmektir. Değerlendirme sayesinde EBTB'nin hedeflediği vatandaşlık profiline incelenen ders kitaplarındaki vatandaşlık öğretilerine ne ölçüde ulaşılabileceğinin görülmesine katkı sağlayacaktır.

1.3. Çalışmanın Önemi:

Bu çalışmayla elde edilen sonuçlar doğrultusunda, EBTB tarafından hazırlanan ve Yurttaşlık Eğitimi dersi programında yer alan yurttaşlık konularının öğrenciler tarafından daha doğru öğrenilmesine katkı sağlayabilir; bireylerin aktif/etkin olarak hak ve sorumluluklarının bilincinde olmasına yol açabilir. Ayrıca bu çalışmanın Kosova’da bir ilki oluşturması ve bu çalışmaya benzer çalışmaların yok denecek kadar az olması, çalışmanın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bireylerin sosyalleşmesinde okul büyük önem taşımaktadır. Okullarda Yurttaşlık Eğitimi dersi aracılığıyla verilen yurttaşlık anlayışına ilişkin kavramların öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun, etkin ve anlaşılır bir dille verilmesi önemlidir. Ders kitaplarında verilen örnek ve resimlerin/şekillerin öğrencilerin düzeylerine uygun anlaşılır, dikkat çekici, pratikte uygulanabilir ve konunun odak noktasına denk düşecek şekilde verilmesi gereklidir. EBTB’nin 6., 7., 8. ve 9. Sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitapları için insan hakları, demokratik bir toplum olma, kültürel farklılıklara karşı hoşgörülü olma gibi hedeflere ağırlıklı olarak yer verildiği görülmüştür.

1.4. Varsayımlar (Sayıtlar)

1. İlgili alan yazından ve çalışmalardan sağlanan bilgilerin, güvenilir ve geçerli bilgiler olduğu varsayılmaktadır.

2. Çalışmada veri toplamak için kullanılan ilgili ve ulaşılabilen kaynakların yeterli olduğu varsayımından hareket edilmiştir.

1.5. Çalışmanın Kapsamı Ve Sınırlılıkları

Çalışma, ulaşılabilen yazılı kaynaklarla sınırlıdır. Kosova’da vatandaşlığın ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda, yok denecek kadar az çalışma mevcuttur. Bu ise çalışmaya bilgi sağlayan kaynakları kısıtlamaktadır.

Araştırma, 2006-2009 yılları arasında EBTB’i tarafından hazırlanan ve EBTB’nin onayıyla okullarda kullanılan Yurttaşlık Eğitimi 6., 7., 8. ve 9. sınıf öğrenci ders kitaplarını kapsamaktadır. Bu kitaplar; *Yurttaşlık Eğitimi 6. sınıf* (Mato ve Shatri, 2006a), *Yurttaşlık Eğitimi 7. sınıf* (Mato ve Shatri, 2006b), *Yurttaşlık Eğitimi 8. sınıf* (Jakupi, Hoti, Mato ve Shatri, 2008) ile *Yurttaşlık Eğitimi 9. sınıf* (Hoti ve Zabeli, 2009). Bu ders kitaplarında yer alan vatandaşlık kavramı çalışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Vatandaşlık eğitiminin temel konularını oluşturan “Vatandaşlık”, “İnsan Hakları”, “Devlet”, “Demokrasi”, “Barış ve Hoşgörü”, “Dünya Bilinci ve Dünya Mirası”, “Çokkültürlülük”, “Ekonomik Hayat” ve “Çevre Bilinci” gibi konular, kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir. EBTB’nin vatandaşlık konuları üzerine belirlemiş olduğu hedefler çalışmanın kapsamındadır.

1.6. Kuramsal Çerçeve

Kürselleşmeyle birlikte vatandaşlık algısı değişime uğramıştır. Bu nedenle Kosova Cumhuriyeti, çok etnikli çok kültürlü bir topluma sahip olduğundan, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, liberal/demokratik vatandaşlık anlayışı değerleri ile dünya vatandaşlık anlayışı değerleri öğrencilere aktarılmaya/aşılınmaya çalışılmaktadır.

1.7. Konuyla İlgili Alanyazın

Kosova’da yurttaşlık eğitimine ilişkin yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Bu yüzden bu bölümde Kosova’da kısmen yurttaşlık eğitimi üzerine yapılan çalışmalara yer verileceği gibi, Türkiye’de yurttaşlık eğitimine ilişkin yapılan çalışmalara da yer verilecektir:

Serkan Keleşoğlu’nun “*Demokrat Yurttaş Niteliklerinin Kazandırılması Açısından 7.-8. Sınıf Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Programı (2000) İle 6.-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programının (2005) Karşılaştırılması*” adlı Yüksek Lisans tezinde, 6.-7. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi 2005 yılı öğretim programı ile 7.-8. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi 2000 yılı öğretim

programının Demokrat Yurttaş Niteliklerini kazandırması açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırma sonucunda 6.-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi 2005 yılı öğretim programının, 7.-8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi 2000 yılı öğretim programına göre, öğrencilerin demokrat yurttaş niteliklerine uygun davranış göstermeleri açısından daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, Yurttaşlık ve Yurttaşlık Eğitimi, Demokrat Yurttaş Nitelikleri ve Türkiye’de Yurttaşlık Eğitimi üzerine kuramsal bilgi verilmiştir. Verilen bu kuramsal bilgiler ise tezim açısından önem taşımaktadır.

Veton Sylhasi’nin (2006) “*Kosova’da Çocuk Haklarının Eğitiminde Görülen Eksikliklerin Tanımı*” adlı rapor çalışmasında, KEC’in (Kosova Eğitim Merkezi), çocuk haklarını tanıma ve korumaya yönelik yeni bir strateji uyguladığı görülmüştür. Kosova’da Priştine, Gilan, Ferizovik, Mitroviça, Yakova, İpek ve Prizren olmak üzere toplam yedi bölgede atölye çalışanlarına bir günlüğüne seminerler düzenlenmiş ve yedi bölgede de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, çocuk haklarının eksiklikleri olarak, kurumların duyarsızlığı, koordinasyon ve kurumlar arası işbirliği eksikliği, eksik ve yanlış bilgilendirme, kötü yönetim ve sorumluluk eksikliği, çocuk haklarının tanınmaması ve çiğnenmesi, eksik hukuk, altyapı ve başarısızlık, insan ve malzeme kaynaklarına eksik yatırım olarak gösterilmiştir. Çalışma, Kosova sosyal gerçekliğinde ihlal edilen çocuk haklarının, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında nasıl yansıtıldığını görmem açısından önem arz etmektedir.

Tuğçe Poyraz’ın (2007) “*Etnik Sosyoloji Açısından Kosova Türkleri: Prizren Ve Mamuşa Örneği*” adlı doktora tezi çalışmasında, Prizren ile Mamuşa’da yaşayan Kosovalı Türkler etnik sosyoloji perspektifinden analiz edilmeye çalışılmış, etnisitenin objektif unsurları ile (evlilik şekli, aile biçimi, anadil, arkadaşlık-komşuluk ilişkileri, etnik kurumsal organizasyonlar, etnik yiyecek tüketimi), subjektif unsur olarak Kosova Türklerinin kimlik algılamaları ele alınmıştır. Çalışma, Kosovalı Türklerin geleneksel, kültürel ve kimlik olarak bütün özellikleri yansıtması bakımından tezim açısından önem taşımaktadır.

Engül Galo’nun (2008) “*Türkiye Ve Kosova İlköğretim Matematik Programlarının Karşılaştırılması*” adlı yüksek lisans tezinde, Türkiye’de ve Kosova’da ilköğretim matematik programlarının karşılaştırılması yapılmış, her iki ülke programlarının benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmış, model olarak ise betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada karşılaştırmaların yapılması,

benim tezimde MEB'in hedefleri ile EBTB'nin hedeflerini karşılaştırmam açısından yöntem olarak benzerlik göstermektedir.

Mevsim Zengin ve Cem Topsakal'ın (2008) "*Kosova Eğitim Sistemi Ve Türkiye Eğitim Sistemi İle Karşılaştırılması*" adlı makalede, Kosova Eğitim Sistemi farklı boyutlarla ele alınmış, Kosova'nın demografik yapısı, eğitim sisteminin amaçları, eğitim sisteminin yapılanması, yönetsel yapılanma, okul sisteminin yapısı incelenmiş ve Türkiye Eğitim sistemi ile karşılaştırılması yapılarak iki eğitim sistemi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak ise tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma, çok kültürlü Kosova Eğitim Sistemini etraflıca incelemesi ve Türkiye Eğitim Sistemi ile karşılaştırmasını ele aldığından, tezim açısından önem arz etmektedir.

İbrahim Çulha'nın (2008) "*Kosova'da Türk Toplumunun Tarihsel Gelişimi Ve Sorunlar*" adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, Kosova'da yaşayan Türk nüfusunun tarihsel gelişimi, siyasi ve sosyolojik durumu ele alınmış, Kosovalı Türklerin 1999 savaşıdan önceki ve sonraki sorunlarına değinilmiştir. Çalışmada, Kosova'da çokkültürlü eğitimden söz edilmektedir. Kosova'da mevcut olan Türk toplumunun tarihsel gelişimine yer vermesi, tezim açısından önem arz etmektedir.

Âdem Beha'nın "*Demokrasi ve Siyasal İletişim*" (2009) adlı makalesinde, demokrasinin tanımı yapılmış, demokrasi ile siyasal iletişim arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Demokrasinin sadece bir güç, onu seven aktif vatandaşlar ile tekrarlanan bir sistem olmadığı, sınırlı özel bir statüye sahip olduğu dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra siyasal partilerden, siyasal reklamlardan söz edilmiş, siyasal reklamların ve siyasal partilerin halkın seçime katılma, oy kullanmada ne gibi etkiler yarattığı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada vatandaşlığın temel kavramları olan demokrasi kavramından, siyasi partilerden, seçimlerden söz ediliyor olması tezim açısından önem taşımaktadır.

UNICEF'in (2009) Şubat ayında "*Kosova'da Çocuk Hakları Ve Güvenlik Durumu Hakkında Değerlendirme*" adlı raporunda, devlet organları ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılan açıklamalarda, 1999 Kosova Savaşı'ndan sonra, hak ve özgürlüklerin arttığı, özellikle çocuk ve kadın haklarına yönelik daha fazla hakların getirildiği belirtilmiştir. Ancak, insan hakları ve temel özgürlükler bağlamında yapılan iyileştirmelere rağmen, hala çocuk hakları ve kadın haklarının uluslar arası

standart sistemden çok uzak olduğu söylenilebilir. Çocuk Haklarını Savunma Danışmalığı'nın organizasyonu ile "Okullarda Çocuk Haklarını Savunma Komisyonu" tarafından yapılan anket çalışmalarında, çocukların aile içi şiddete maruz kaldıkları, öğretmenlerinden şiddet gördükleri, suç işleme ve uyuşturucu kullanma yaşlarının düştüğü görülmüştür. Çalışmada, vatandaşlık eğitimi temel kavramları arasında yer alan insan haklarından söz edilmesi, Kosova sosyal gerçekliğinde ihlal edilen insan haklarının, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında nasıl yansıtıldığını analiz etmem açısından önem taşımaktadır.

Bahtie Gërbeshi ve Petrit Tahiri'nin "*Kosova'da İlkokul Öğrencilerin Vatandaşlık Kavramları (2010)*" adlı rapor çalışması, Kosova Eğitim Merkezi (KEC), Cyrihut (İsviçre) Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi ve Priştine Üniversitesi Eğitim Fakültesi olmak üzere toplam üç ortaklaşa kurum tarafından yapılmıştır. Bu proje Ekim 2009 yılında başlamıştır. Bu araştırmanın amacı, vatandaşlık kavramları ve bu kavramlarla ilgili alanların öğrenilmesidir. Araştırma, öğrencilerin vatandaşlık kavramlarıyla ilgili temel bilgilerini ölçmek amacıyla yapılmış, projede elde edilecek olan veriler, Kosova'da kamu eğitiminin ilerlemesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Vatandaşlık kavramları demokratik eğitimin temelini oluşturmaktadır. Bu projede kullanılan anket, Uluslararası Sivil ve Vatandaşlık Eğitimi çalışmasıdır, ki bu çalışma projesi birçok ülkede uygulanmaktadır. Çalışma sadece Priştine şehrinde yapılmış ve Priştine'deki dört okulda uygulanmıştır. Ankette 10-14 yaş arası öğrencilere, demokratik vatandaşlık eğitimi açısından önem taşıyan temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Aşağıda ankette yer alan sorulardan birkaç tanesine değineceğiz. Öğretmenler konu anlatırken, öğrencilerden % 56.1'i sık sık not aldıklarını, %27.2'i bazen, % 14.0 nadiren, %0.9'u hiç, %1.8'i ise bilmiyorum cevabını vermiştir. Öğretmenlerin teşvikiyle farklı politik ve sosyal konularda, öğrencilerin %60'ı olumlu cevap vermişlerdir. Vatandaşlık dersleri sayesinde kazanılan tutum ve davranışlarla, toplumda meydana gelen anlaşmazlıklara/çatışmalara ilişkin, %92.1 öğrenci çözüm bulabileceğini, uzlaşma sağlayabileceğini söylerken, %5.4'ü ise çözüm bulamayacağını, uzlaşma sağlayamayacağını söylemiştir. Öğrencilerin %84.4'ü okulda milliyetçilik ve ülkeye sadık olma kavramlarını öğrendiklerini dile getirirken, %14'ü ise bu kavramları bilmedikleri ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin çevreye uyum sağlama, çevreyle iyi

ilişkiler kurma hakkında %94.6'ı olumlu cevap verirken,%3.9'u olumsuz cevap vermiştir. Kendi ülkesinden çok diğer ülkeler hakkında da %72.1'i bilgi sahibi olduklarını, %21.7'si ise bilgi sahibi olmadıklarını iddia etmektedirler. Oy kullanma hakkında öğrencilerden %80.6 'sı bilgi sahibi olduklarını ve oy verilecek kişilerden memnun olduklarını dile getirirken,%15.5'i bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmektedirler. Din ve demokrasinin ayrımı sorusunda, öğrenciler çok değişik cevaplar vermişler, % 60.3'ü demokrasinin çok iyi olduğunu söylemiş, buna mukabil % 7.8'i demokrasinin kötü olduğunu söylemiştir. Araştırmanın Priştine şehrinin dışında Kosova'nın diğer şehirlerinde de yapılması daha yararlı olacaktır. Araştırma sonuçları (EBTB) Eğitim Bilim Ve Teknoloji Bakanlığı'nın müfredat değişikliklerine ve Eğitim Fakülteleri'nin program gelişimine yol açacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın tezim açısından önemi, temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili Priştine şehrindeki öğrencilerin düşüncelerinin/görüşlerinin ele alınmasıdır.

Kosova Cumhuriyeti Halkın Avukatı Enstitüsü tarafından (2010) yayınlanan "*Dokuzuncu Yıllık Rapor 2008-2009*" adlı rapor çalışmasında, insan hakları konusunda Kosova toplumunun kurumsal taahhüdünü yansıtmaktadır. Bu çalışmada, Kosova'da temel insan hakları ve özgürlüklerinin durumu ve Kosova Anayasası ile güvence altına alınan temel insan hak ve özgürlükleri konuları ele alındığından tezim açısından önem arz etmektedir.

Liridon Shurdhani ve Veton Sylhasi'nin (2011) "*Kosova'da Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programları*" adlı proje çalışmada, Kosova'da Demokratik vatandaşlık ve İnsan hakları eğitiminin gelişmesinde devletin kısmen katkıları dışında uluslar arası finansmanın daha etkili olduğu anlatılmıştır. Özellikle gençlik programlarının gelişmesinde uluslararası arenada işbirliği önemli rol oynamaktadır. Kosova'da Gençlik ve Kültür Bakanlığı'nın en önemli amaçları arasında gençlere karar verme aşamalarında öncelik tanınmasıdır. UNICEF, Kosova'da gençlik alanına etki etmekte, gençlik güçlendirilmesi için strateji ve eylem planı hakkındaki kanunun hazırlanmasında destek sağlamakta, Merkez Gençlik Eylem Konseyi ile Yerel Gençlik Eylem Konseyi'ne yardımcı olmaktadır. UNICEF, gençler için ilerde "Gençlik laboratuvarı" adı altında bir projeyi geliştirmeyi amaçlamaktadır. İnsan Hakları eğitimi için eğitmenler, uzun vadede Avrupa Konseyi Gençlik ve Spor Bölümü tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmada, Kosova'da

demokratik yurttaşlık ve insan hakları eğitimi programlarının geliştirilmesinde UNICEF'in katkılarından söz edildiğinden, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, uluslararası kuruluşların/örgütlerin katkılarının ne kadar yansıtıldığını görmem açısından önem arz etmektedir.

Soner Yıldırım'ın (2011) "*Kosova'da Öğretmen Yetiştirme Politikası (1990-2010) İle Kosova'da Ve Türkiye'de Sınıf Öğretmenliği Öğretmenlik Uygulamasının Değerlendirilmesi*" adlı yüksek lisans tezinde, Kosova'da 1990-2010 yılları arasındaki öğretmen yetiştirme politikasının nasıl olduğu belirlenmeye çalışılmış, Kosova'da ve Türkiye'de sınıf öğretmenliği öğretmenlik uygulamasının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada, betimleme tarama modeline yer verilerek, Necatibey Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü 3. ve 4. Sınıf öğrencileri ile Prizren Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü 3. Ve 4. Sınıf öğrencilerinin öğretmenlik mesleğinin uygulanmasına yönelik görüşleri alınmıştır. Bu çalışmada, Kosova'nın genel olarak çokkültürlü eğitim sisteminden söz ediyor olması, tezim açısından önem taşımaktadır.

İbrahim İpek'in (2011) "*İlköğretim 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi*" adlı yüksek lisans tezinde, 6. Ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi kitaplarındaki vatandaşlıkla ilgili kavram ve öğretilerin MEB'in genel amaçları ve Sosyal Bilgiler Programı'nın hedefleriyle uyumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tezimde Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında vatandaşlıkla ilgili kavram ve öğretilerin EBTB'nin genel amaçları ve Yurttaşlık Eğitimi Programı'nın hedefleriyle uyumu değerlendirmeye çalışmam açısından, bu çalışmayla yöntem olarak benzerlik göstermektedir.

Kosova'da vatandaşlık eğitimine ilişkin yapılan çalışmalarda daha fazla "insan hakları" ve "çocuk hakları" konularına yer verildiği görülmüştür. "Vatandaşlık" ve "demokrasi" konularıyla ilgili sınırlı çalışmalar mevcuttur. "Devlet", "çokkültürlülük", "ekonomik hayat", "çevre bilinci" vb. gibi konularla ilgili çalışmalar ise hiç yapılmamıştır. Dolayısıyla ilgili çalışmalarda, tez konumun "insan hakları" ve "çocuk hakları" boyutunda daha fazla kaynak yer almaktadır. Alanyazındaki eksikliklerin giderilmesi adına, Kosova'da vatandaşlık kavramları arasında yer alan "demokrasi", "devlet", "çokkültürlülük", "ekonomik hayat", "çevre bilinci" vb. gibi konularda da çalışmaların yapılması yararlı olacaktır.

BÖLÜM II

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde, araştırmanın temel amacına uygun olarak çalışmanın yöntemi, araştırmanın modeli, bilgi toplama kaynakları ile bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

2.1. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi, karşılaştırma, içerik analizi yöntemleri kullanılmış ve bu yöntemlerle ders kitaplarındaki konular değerlendirilmiştir. Doküman incelenmesi yöntemi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Konuyla ilgili ders kitapları, müfredat (program) yönergeleri, ilgili makale, tez ve kitaplar veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

2002 yılında EBTB'nin onayıyla hazırlanan 6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarındaki konuların, içerik bakımından EBTB'nin öngördüğü vatandaşlık eğitimi hedefleriyle ne ölçüde uyumlu olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırma yöntemi sayesinde 1990-1999 yıllarına kadar okutulan Doğa ve Toplum, Toplum Tanıma ders kitaplarının bugünkü 6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarıyla karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca ders kitapları hakkında Türk, Arnavut ve Boşnak öğretmenlerle de görüşmeler yapılmış, onların düşünceleri dikkate alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada dokümanlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda belirlenen temalar özetlenip yorumlanmış, karşılaştırılmış ve düzyazı şeklinde rapor edilmiştir. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın I. bölümde Giriş, Problem/Çalışmanın Temel Soruları, Çalışmanın Amacı, Çalışmanın Önemi,

Varsayımlar(Sayıtlar), Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları, Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Alanyazından oluşmaktadır. Çalışmanın II. bölümünde, Çalışmanın Yöntemi, Araştırmanın Modeli, Bilgi Toplama Kaynakları ve Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Çalışmanın III. bölümünde Kosova'nın Siyasi, Coğrafi, Kültürel, Dini Ve Etnik yapısı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın IV. bölümünde Kosova'da Vatandaşlık Eğitimi üzerinde durulmuştur. Son olarak çalışmanın V. bölümünde ilköğretim 6., 7., 8. Ve 9 . Sınıf Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitimi'ne yer verilmiştir.

2.3. Bilgi Toplama Kaynakları

Çalışmanın amacıyla ilgili kitap, dergi, makale, tez vb. kaynaklar taranarak doküman incelemesi yapılmıştır.

2.4. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Kosova, Türkiye ve dünyadaki yurttaşlık kavramıyla ilgili literatürde öne çıkan çalışmalar/kaynaklar taranmıştır.

Yurttaşlık Eğitimi Öğretim Programı'nın hedefleriyle okullarda okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarındaki konuların karşılaştırılması, doküman incelemesi yönetimiyle değerlendirilmiştir.

Ders kitaplarındaki konularla öğrenciler üzerinde oluşturulmaya çalışılan bilişsel ve duyuşsal değerler incelenmiştir.

BÖLÜM III

KOSOVA'NIN SİYASİ, COĞRAFI, KÜLTÜREL, DİNİ VE ETNİK YAPISI

Bu bölümde Kosova Cumhuriyeti'ni tanıtmak amacıyla, Kosova'nın siyasi tarihi, coğrafi konumu, kültürel yapısı ve kültürel tarihi ile dini ve etnik yapısı hakkında bilgiler verilecektir.

3.1. Kosova'nın Siyasi Tarihi

Balkan yarımadasının coğrafi yapısı ve konumu, dış güçlerin bu bölgeye sahip olma arzusunu doğurmuş ve Balkanlar'ın da içinde bulunan Kosova'da, çok uzun bir katmanlaşma süreci sonucunda, karmaşık etnik yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bölgeye 6. yüzyıllarda İliryalılar gelmiş, kuzey Arnavutluk, Karadağ ile Shkodra/İşkodra'yı merkez alarak devlet birliğini kurmuşlardır. İliryalılar'ın Roma ile yaptıkları savaşlardan sonra Kosova, Roma hâkimiyetine girmiştir. Romalılardan sonra 11. yüzyıllarda Bulgar hanlarının eline geçen Kosova, daha sonraları Bizanslıların, 13. yüzyıllarda Sırp krallığının hâkimiyetine girmiştir ve bu hâkimiyet Stefan Duşan'ın ölümüne kadar sürmüştür.

Bu dönemde Arnavutlar zorla Slavlaştırılmaya çalışılmıştır. Duşan İmparatorluğu döneminde İstanbul'u fethetmek istemiş, ancak buna ömrü yetmemiştir. 1355'te Duşa'nın ölümüyle yerine oğlu Uroş geçmiştir. Uroş döneminde ise imparatorluk parçalanmaya başlamıştır. 1371 Meriç Savaşı'nda Uroş yenilgiye uğramış ve bu savaşta ölmüştür. Uroş'un çocuğu olmadığı için, yerine geçecek varis yoktu. Sırp krallığı, eyalet yapısında prenslikler şeklinde yönetiliyordu. Bu prenslikler içerisinden ise Lazar, diğer prenslikleri birleştirmeyi başararak Sırp topraklarının hâkimi olmuştur. Sırlar ile Osmanlı ordusu arasında çıkan olaylardan dolayı, Osmanlı hükümdarı I. Murat 15 Haziran 1389 yılında bugünkü Sırbistan

topraklarının hâkimi olan Prens Lazar'a karşı savaş açmıştır. Savaşı Osmanlılar kazanmış; ancak savaşta, I. Murat ve Sırp prensi Lazar ölmüştür.

Osmanlı Enderun mektebinde yetişen İskender Bey, Sultanın emriyle Niş savunmasında görevlendirildiği halde, yanına Arnavut sipahileri de alarak Arnavutluk'un kuzeyindeki Kroya kalesine gitmiş ve burada Osmanlılara karşı ayaklanma başlatmıştır. Bunun üzerine II. Murat 1448 yılında II. Kosova Savaşı'nda İskender Beyi yenmiş, Sırbistan tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Kosova, Budapeşte eyaletine bağlanmış, Sofya, Niş, Priştine'yi içine alan Kosova vilayeti kurulmuştur. 1912 yılındaki Balkan savaşlarından sonra yenilgiye uğrayan Osmanlı Kosova vilayetini Sırbistan'a bırakmak zorunda kalmıştır. Sırbistan döneminde, Prizren, Priştine ve İpek sancakları ile Üsküp sancağının kuzey ve batı taraflarında Arnavutlar, Üsküp sancağının güneydoğusunda Müslüman Türkler ve Bulgarlar, Taşlıca sancağında Boşnaklar yerleşmişlerdir.

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Kosova'ya saldırmış, savaş sonunda Avusturya-Macaristan yenilgiye uğramış, Bulgaristan itilaf devletleriyle anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Savaş sonunda Sırbistan 1918 yılında tekrar Kosova'yı eline geçirmiş ve kendisini yeniden yapılandırarak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adını almıştır. Sırp-Hırvat Sloven Krallığı döneminde Kosova, Yugoslavya'nın hâkimiyetine girmek zorunda kalmıştır (Karademir, 2008: 100-102).

Bu dönemde Sırp'ların ve Karadağlıların yaptıkları baskılar neticesinde Arnavutlar ve Türkler, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış, bölgeye ise Sırp'lar ve Karadağlılar yerleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın Almanya'ya teslim olması üzerine, 1945 yılında Kosova, Yugoslavya yönetimi altına girmiş ve lider olarak Hırvat kökenli Tito seçilmiştir. Tito'nun kurmuş olduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, altı cumhuriyet, (Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan) ile iki özerk bölgeden (Voyvodina ve Kosova) oluşuyordu. Tito, Sovyetler Birliği ve Batı arasında orta bir yol izlemiş, Batı'dan aldığı kredilerle halkın refah düzeyini artırmış ve bu sayede milliyetçilik duygularının bastırılmasını sağlamıştır.

Yugoslav Cumhuriyeti'nin yasaları SSCB'nin 1936 tarihli anayasasına göre düzenlenmiştir. 1974 yılında Tito'nun koymuş olduğu Anayasa ile tüm halklara

özgürlükler tanınmıştır. 1900'li yıllarda ise Sovyet Rusya'nın çöküşü, Yugoslavya'nın kredilerden yoksun bırakılmasına yol açmıştır.

1981 yılında Tito'nun ölmesiyle yerine Stalin politikacısı olarak bilinen Miloşević geçmiştir. Tito döneminde yatıştırılmaya çalışılan milliyetçilik duyguları, Miloşević döneminde alevlenmiş ve Miloşević Sırp milliyetçiliğini yaymıştır (Meriç, 2006: 74). Kosova bölgesinin otonomisi elinden alınmış, aşırı sert askeri kanunlar uygulanmaya başlanmıştır. Kosovalı Arnavutlar işlerinden çıkarılmış, okulları kapatılmış, devlet hastanelerine girişleri yasaklanmış ve yönetimde kontrolleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1989 yılında iki özerk bölge olan Kosova ve Voyvodina Sırbistan'a bırakılmış ve Sırbistan çapında yapılan referandumdan sonra, Kosova ve Voyvodina'nın özerklik hakları büyük oranda azaltılmıştır. Bu dönemde getirilen anayasa etnik baskıcı nitelikte olduğu için, Kosovalılar referanduma katılmamışlar, ancak Kosova Meclisi'nde bu anayasa zorla kabul ettirilmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla Yugoslavya'da dağılmaya başlamış, 1992 yılında Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Arnavutlar, tek taraflı bağımsızlık ilân etmelerine rağmen, bağımsızlıklarını güvence altına almak için, Halk Kurtuluş Ordusu denilen UÇK, Sırp hedeflerine saldırmaya başlamıştır. Bu saldırılara karşı Sırp, binlerce sivil öldürmüşlerdir. Sırp saldırıları 1999 yılında NATO harekâtıyla durdurulmuştur. Kosova sivil idaresi Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT), askeri idare ise NATO kuruluşu olan KFOR'a bırakılmıştır (Gashi, 2008: 15). 1999 savaşıdan sonra Kosova'dan göç eden Arnavutlar, tekrar Kosova'ya dönmüş, Kosova'ya geri gelen ve önceden köyde yaşayan Arnavutlar ise şehre yerleşmişlerdir. 17 Şubat 2008 tarihinde, Sırbistan Kosova'nın bağımsızlığını tanımadığından dolayı, Kosova tek taraflı bağımsızlığını ilân etmek zorunda kalmıştır.

3.2. Kosova'nın Coğrafi Konumu

Güneydoğu Avrupa'nın merkezi konumunda olan Kosova, Balkan Yarımadası'nın ortasında yer alan bir ülkedir. Kadastro Ajansı'nın son verilerine göre Kosova'nın yüzölçümü 10.908 km² 'dir. Kosova'nın başkenti ise Priştine'dir (Koro, 2011: 11).

Tablo 1: Kosova Nüfusunun Etnik Yapısı

1921-2006 Yılları Döneminde Kosova Nüfusunun Etnik Yapısı						
Sayım Yılı	Toplam	Arnavut	Sırp	Türk	Rom	Diğerleri
1921	439.040	/	/	/	/	/
1931	552.064	/	/	/	/	/
1948	733.034	498.244	176.718	1.320	11,230	45.522
%	100	68,0	24,1	0,2	1,5	6,2
1953	815.908	524.562	189.869	34.590	11.904	54.983
%	100	64,3	23,3	4,2	1,5	6,7
1961	963.988	646.605	227.016	25.764	3,202	61.401
%	100	67,1	23,5	2,7	0,3	6,4
1971	1.243.693	916.168	228.264	12.244	14.593	72.424
%	100	73,7	18,4	1,0	1,2	5,8
1981	1.584.440	1.226.736	209.798	12.513	34.126	101.267
%	100	77,4	13,2	0,8	2,2	6,4
1991	1.956.196	1.596.072	194.190	10.445	45,745	109,744
%	100	81,6	9,9	0,5	2,3	5,6
2006	2.100.000	1.932.000	111.300	8.400	23,512	24.788
%	100	92	5,3	0,4	1,1	1,2

Kaynak: “Kosova Türkçe Eğitiminde Gelişmeler” s. 16. (2011).

Tablo 1’deki verilere dayanarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kosova nüfusunda etnik açıdan Arnavut nüfusunun arttığını, buna mukabil Sırp, Türk, Rom ve diğer etnik toplulukların sayısının azaldığını söyleyebiliriz. Kosova’da 2011 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1.739.825 nüfusa sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (Kosova’nın Nüfusu, 21 Eylül 2012). Kosova’nın kuzeybatısında Karadağ; kuzey ve doğu sınırında Sırbistan, güneyinde Makedonya, güneybatısında ise Arnavutluk, yer almaktadır (Meriç, 2006: 6). Avrupa ile Asya kıtası arasında kavşak noktada bulunması, Adriyatik ve Ege denizine en kısa ulaşımın yapılabilmesi,

Kosova'nın coğrafi açıdan stratejik konumunu ortaya çıkarmaktadır (Karademir, 2008: 99).

Resim 1: Kosova'nın Siyasi Haritası

Stratejik konumu dışında Kosova yeraltı ve yerüstü kaynaklarından özellikle, linyit kömürü rezervlerini barındırmasının yanında kurşun, magnezyum ve çinko ile de zengin olması önemini arttırmaktadır. Sırp nüfusunun çoğunluk teşkil ettiği kuzey Kosova'da, çinko ve kurşun madenlerinin bulunmasından dolayı, Mitroviça yakınlarındaki maden ocağı Kosovalı Arnavutlarla Kosovalı Sırlar arasında bir anlaşmazlık sebebi haline gelmiştir (Zaman, 2006: 89). Kosova'nın Kosova ve Metohiya ovaları ile dağlarla çevrili olması, tarımcılığın ve hayvancılığın gelişmesine yol açmaktadır (Sarı, 2010: 57).

Kosova Ovası verimli olduğundan Arnavutlar için en önemli tahıl merkezini oluşturmakta, Kosova'nın İpek şehrinde patrikliğin yer alması ise Sırlar açısından Kosova'nın önemini arttırmaktadır (Sarı, 2010: 103).

Kosova'nın orta kesiminde, kuzeyden güneye doğru uzanan tepeler, bölgeyi ikiye ayırmaktadır. Sırp ve Arnavutlar, politik, coğrafi gibi nedenlerden dolayı bu bölgelere ayrı isimler vermişlerdir. Sırlar Kosova'nın batısına "Metohija" ismini vermişlerdir.

Bu bölgede Ortodoks manastırlarının bulunması, Sırlar için önem arz etmektedir. Arnavutlar ise aynı bölgeyi Dukajin Platosu olarak göstermekte, Dukajin ise Arnavutlara göre Ortaçağda hüküm sürmüş bir Arnavut hanedanıdır (Meriç, 2006: 7-8).

Kosova Cumhuriyeti'nin en yüksek dağlarını, Makedonya sınırı boyunca uzanan Şar Dağları ile Kardağ sınırı boyunca uzanan Alp dağları oluşturmaktadır. Drim, Morava ve İbar nehirleri en önemli nehirleridir. İklim olarak kara iklim tipi hüküm sürmekte, yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk geçmektedir (Çulha, 2008: 21). İbar nehri Mitroviça şehrini ikiye bölmektedir. İbar nehrinin kuzeyinde Kosovalı Sırlar, güneyinde ise Kosovalı Arnavutlar yaşamaktadırlar. Mitroviça'nın şehir merkezinden geçen nehir, pusula ibresine benzetilmiş ve İbar Nehrine ismini Osmanlılar vermiştir (Sarı, 2010: 21).

3.3. Kosova'nın Kültürel Yapısı ve Kültür Tarihi

Kültür kavramı üzerine çok çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Aşağıda kültür kavramı üzerinde yapılan farklı tanımlara yer verilecektir. Taylor'un tanımına göre kültür; "bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, din, örf ve adetler ile maddi dünyayla uğraşmanın tekniklerinin toplamıdır". Linton'a göre ise kültür; bir toplumun hayat biçimi; öğrenilmiş tavır ve hareketlerin dış şeklidir (Güvenç,1999: 101). Gökalp ise (1994) kültürü, sadece bir ulusun, din, ahlâk, hukuk, us, estetik, dil, iktisat ve fenle ilgili yaşayışlarının bir toplamı olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanıma göre ise kültür; nesilden nesile taşınan ve diğer nesillere taşınırken değişikliklere uğrayabilen bilgi, düşünce, ülkü, kural ve değerler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Mjeldheim, Lillejord ve Solvberg, 2006: 141). UNMIK (Birleşmiş Milletlerin Kosova Misyonu) ve Kosova İstatistik Kurumunun verilerine göre, Kosova'da 2 milyon insan yaşamakta olup Kosova nüfusu Arnavut, Sırp, Boşnak, Türk, Goralı (Dağlı) ve Romlardan oluşmaktadır (Meriç, 2006: 6). 2001 Kosova'da Eğitim İstatistiklerine göre, Kosova'da yaşayan halklardan %88'ini Arnavutlar, %7'ni Sırlar,%1.9'unu Boşnaklar,%1'ni Türkler, %1.7'sini Rom ve diğer halklar teşkil etmektedir. 2008 Kosova Eğitim İstatistiklerine göre Kosova'da 2.130.000 nüfusa sahip olup, bunlardan %92'ni Arnavutlar, %8'i ise diğer etnik topluluklar oluşturmaktadır (Koro,

2011: 15). Kosova Anayasası'nda, Kosova'da yaşayan haklar için "etnik topluluklar" ifadesi kullanılmaktadır.

Kosova kelimesi Sırpça'da Kosovo olarak geçmektedir ve ilk kez 12. yüzyıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Sırp tarafından koyulan Kosovo kelimesi, Slavca'da kuş ovası anlamına gelmektedir (Karademir, 2008: 100). Eski Bulgar ve Çek dillerinde ise, Kosova kelimesi, Kos'tan türemiş ve Karatavuk anlamına gelmektedir (Çulha, 2008: 20). Kosova'ya çok eski çağlardan beri çeşitli halklar gelmiş ve geldikleri bu yerlere kendi kültürlerini yaymaya başlamışlardır.

Kosova'da yaşayan Arnavutlar, nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Arnavut dilinin kökeni İilir dilinden gelmektedir. Arnavutlar, resmi işlerde Yunan ve Latin dillerini kullanırken, günlük konuşmalarda İilir dilini kullanmaktadırlar (Kırı, Zekolli ve Ragıp, 2001: 93). Osmanlı döneminde Ortodoks Arnavutlar Rum olarak gösterilmiş ve bunlar Yunan harfleriyle eğitim almışlardır. Katolik Arnavutlar ise Latin olarak gösterilmiş ve Latin harfleriyle eğitim almışlardır. Müslüman Arnavutlar ise, Müslüman olarak gösterilmekle beraber Arap harfleriyle Osmanlıca eğitim görmüşlerdir (Çelik, 2011: 131-132). Arnavutların aile düzenlerine baktığımızda anaerkil aile yapısına sahip olduklarını, Arnavut kadınlarının çocuk bakımı dışında aile ekonomisinde de etkili oldukları söylenilebilir. Giyim eşyası olarak Arnavut kadınları elbiselerinde nakış işini kullanmışlar, erkeklerse çarık ve uzun gömlek giymişlerdir (Rexhepi ve Demaj, 2010: 84). Arnavutların ataları olan İilirlerde müzik, edebiyat ve tiyatro gelişmiştir. Pişirilmiş kilden yaptıkları toprak heykeller ise İilirlerin yerel dini kültürlerini temsil etmekte kullanılmıştır (Kırı, vd., 2001: 93). Seramikten yapılmış vazolar ve diğer kablara, İilirlerin en fazla tercih ettikleri (kestane) kahverengi renge boyanmış, ardından çeşitli geometri şekilleriyle vazolar süslenmiştir (Koro, 2005: 107). Arnavutlar, Goralıların Sırpça konuşmaları nedeniyle, onları Sırp casusu olarak görmektedirler (Çulha, 2008: 37). Günümüzde erkek başörtüsü olan keçe külah, Kosovalı Arnavutlar tarafından halen kullanılmaktadır. Goralıların düğün adetleri, ise Anadolu insanının düğün adetlerine benzemektedir. Buna örnek olarak, kız tarafının çeyizlerinin serilmesi, gelinin telli- duvaklı erkek tarafına at sırtında götürülmesi verilebilir (Zaman, 2006: 108).

Kosova'da yaşayan Türkler, kendilerini Osmanlı devletinin mirasçısı olarak görmekte ve Osmanlı kültürünü yaşatmayı amaç edinmektedirler. Birinci Kosova (1389) Savaşı'ndan sonra Osmanlı yönetimi altına giren Kosova, Türk yönetimin

kültür merkezi haline gelmiş, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Kosova'nın genel mimarisinde Osmanlı mimarisi egemen olmuştur (İğciler, 2004: 7). Öyle ki, günümüzde Kosova'da Osmanlı dönemi mimarisini, kültürünü yansıtan çok sayıda yapılar (camii, medrese, türbe, tekke, hamam, kütüphane, çeşme, köprü, kale vb.) gibi eserler yer almaktadır. Bu eserler Türklerin yaşam tarzını, dünya görüşünü, estetik anlayışını dilini, dinini yansıtmaları açısından önem arz etmektedir (Vırmiça, 2002: 7). Ayrıca Osmanlı Kosova'ya geldiği zaman buralarda bulunduğu sanat, kültür, mimari gibi değerli eserleri egemenliğinin son gününe kadar korumuş ve kullanılır halde bırakmıştır. Başka kültürlere, medeniyetlere, dini inançlara ait olan zengin envanterler, Osmanlı hoşgörüsü sayesinde korunmuştur; çünkü Osmanlı iktidarı altında bulunan ülkeler, Osmanlı'dan önce yaratılmış eserlerle dopdoludur (Altıparmak, 2001: 9).

Osmanlı döneminde hem Sırların hem de Arnavutların evlerinde Türkçe konuşulduğu bilinmektedir. Sırlar alfabe olarak Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Sırların aile yapılarına baktığımızda Arnavutlara göre daha az çocuğa sahip oldukları göze çarpmaktadır. Osmanlı döneminde Sırp Ortodoks kiliselerinin korunmuş olması, Sırp kültürünün gelişmesine yol açmıştır (Meriç, 2006: 14). Kosova Türkleri geniş aile yapısına sahiptirler. Aile büyükleri evlenen çift üzerinde etkili olmakta, erkek ailenin geçimini sağlamakta, kadın ise ev işleriyle uğraşmaktadır. Kosovalı Türklerde akraba evliliği olmamakla birlikte, boşanma oranları da düşüktür ve evlenirken, kasabalı-köylü ayrımı yapılmaktadır.

Kosovalı Türklerin varlığının tanınması, 1951 yıllarında Tito Yugoslavya'sı döneminde olmuştur. Devlet televizyonları ve radyolarında Türkçe yayınlar başlatılmış, kültür dernekleri kurulmuş ve *Tan isimli* Türkçe gazete çıkarılmaya başlanmıştır (Poyraz, 2007: 172-175). Türk gelenek ve görenekleri, Osmanlıdan önce Türk boyları olan Peçenekler ve Kumanların buralara yerleşip kendi kültürlerini yaymalarıyla gelişmiştir. On beş asırdan beri Kosova topraklarında Türk varlığı mevcuttur. Türklerin buralara aşılacağı giyim, kuşam, yemek, şehircilik, inançlar Türkçe konuşmayan topluluklar arasında bile mevcuttur. Türk folklorunun bazı özellikleri de topluluklar tarafından kendi öz varlıkları olarak korunmaktadır (Recepoglu, 2001: 357).

3.4. Kosova'nın Dini ve Etnik Yapısı

Kosova nüfusunun % 90-92'sini Arnavutlar, % 5'ini Sırlar oluşturmaktadır. Arnavutların, %3'ü Katolik'tir. Karadağlı, Romlar ve Sırlar hariç Türkler ve Boşnaklar Müslüman'dır. Buna göre Kosova nüfusunun % 95'ni Müslümanlar oluşturmaktadır (Kadriaj, 2008: 4). 2008 tarihli Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 9. maddesi, buralarda yaşayan etnik halklara kendi kültürel ve dini mirasını koruma güvencesi sağlamaktadır. Ayrıca, UNMIK'in 2006/52 no'lu *Kültür Mirası Yasası Yönetmeliği* ile 2006/48 no'lu *Din Özgürlüğü Yasası Yönetmeliği*'ne göre, kültürel ve dini miraslara erişimi ve korunmayı sağlamaktadır (AGİT, 2009: 21). Birleşmiş Milletlerin *Ulusal Veya Etnik, Dinsel Veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Hakları'na dair* 47/135 kararıyla, 20 Aralık 1993 tarihli bildirin 2. maddesinde göre, azınlıkların kendi kültürleri serbestçe yaşama, kendi dinlerinde ibadet etme haklarına sahiptirler (Birleşmiş Milletler, 2011: 2). Kosova Cumhuriyeti'nde mevcut olan etnik mozaik yapı nedeniyle, buralarda yaşayan etnik halklar hakkında tek tek bilgi verilecektir.

Nüfusunun %90'nını oluşturan Arnavutların, kökenlerinin nerden geldiği ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Arnavutlar, kökenlerinin Kosova ve bugünkü Arnavutluk topraklarında yaşayan İlyaryalılar (Dardanlar) soyundan geldiklerini öne sürmektedirler. Arnavutlar kendileri için Shiptare ismini kullanmaktadırlar, bu ise kartal manasına gelen shiponje kelimesinden türemiştir.

Rumen tarihçileri Arnavutların, Slav kabilelerinin Balkanlar'a gelişinden önce bugünkü Trakya toprakları ve Bulgaristan bölgesinde yaşamış olduklarını belirterek, Arnavutların Trakyalıları soyundan geldiğini iddia etmekte, Arnavut akademisyenleri ise bunu kabul etmemektedirler. Sırlar ise Arnavutların Slav kökenli olduğunu ve 17. yüzyıla kadar Kosova topraklarında yaşamadıklarını iddia etmektedirler. Arnavutlar hakkında bilgi veren en eski 1403 yılı tarih kayıtlarında, Arnavutların, dağlık bölgelerde yaşadıkları, bu bölgelerde hayvancılıkla uğraştıkları ve Slavların gelmesiyle birlikte düzlük yerleşim birimlerine yerleştikleri ifade edilmektedir.

Arnavutlarda dini göz önüne aldığımızda Osmanlı'dan önce bir kısım Arnavutların Hıristiyanlığı, bir kısmının da Ortodoksluğu benimsemiş oldukları

söylenilebilir. Ancak dağlık bölgelerde hayvancılıkla uğraştıklarından dolayı yerleşik bir kilise yapıları olmamıştır. Arnavutların zayıf dini duyguları ve yerleşik bir kilise yapılarının olmayışı, Osmanlı döneminde İslam Dini'ni benimsemelerine yol açmıştır. Arnavutlarda, kilise yapılarının olmamasının yanında yapılan dini ayinlerin Sırp-Hırvat dilinde ya da Yunanca yapılması kentlerde yaşayan Arnavutların din öğretisini anlamamasına yol açmıştır. Arnavut kimliğinin oluşumunda dinin hiçbir birleştiriciliği olmamıştır. Günümüzde Kosova'da yaşayan Arnavutların büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, bir kısmı Hıristiyan Katolik ve Ortodoks'tur (Meriç, 2006: 10-11).

Arnavutlarda 1878 yılında beliren Arnavut ulusal hareketinin Kosova'da (Prizren'de) başlaması ve Arnavutların Kosova'yı tarihler boyunca haksızlığa uğradıkları bir bölge olarak düşünmeleri, Arnavutlar için Kosova'nın önemini arttırmaktadır (Samancı, 2009: 125-126).

Nüfusun %5'i oluşturan Sırp'ların kökenleri, Slav kabilelerinden gelmektedir. Bizans eserlerinde, Slav kabilelerinin birçok kabile reisinden oluşmalarına rağmen, otoriteyi tek elde toplamış ve liderleri olmayan vahşi bir halk olarak tanımlamaları yapılmıştır. Din olarak Ortodoksluğu benimsemiş olan Sırp'ların, Kosova'nın kuzeybatısında yer alan Rascia bölgesi, Sırp'ların ilk büyük Ortodoks Kilisesi'ni inşa ettikleri yeri oluşturmakta ve Sırp'lar açısından çok büyük önem taşımaktadır. Racia, bir nevi Sırp Ortodoks kilisesinin doğum yeri olarak da adlandırılmaktadır.

19. yüzyıllarda modern ulus kavramının yayılmaya başlamasıyla Sırp Ortodoks kilisesi, Sırp kimliğini oluşturmada önemli role sahip olmuştur. Osmanlı döneminde ise Türklerin Sırp'lara göstermiş olduğu hoşgörü sayesinde Sırp kiliselerinin Sırbistan sınırlarında etkili olmasına yol açmıştır (Meriç, 2006: 12-14).

Kosova Cumhuriyeti Sırp'lar için çok büyük önem taşımaktadır. I. Kosova Savaşı'nın Kosova'da yapılması, savaşta Sırp'ların ölmesi ve Sırp Ortodoks kiliselerinin Kosova'da yer alması, Sırp'lar için Kosova'nın manevi önemini arttırmaktadır. Bunun dışında ünlü Sırp lideri Miloşeviç'in " Kosova'yı Sırp'ların kalbindeki vatanıdır diyerek", tanımlaması, Sırp'ların Kosova'yı kutsal bir yer olarak görmelerine sebebiyet vermektedir (Ayhan, 2011: 79).

Sırp akademisyen Predrag Simic, "Yahudiler için Kudüs nasıl önemli ise Kosova'da Sırp'lar için o derecede önem taşımaktadır" açıklamasıyla Sırp'lar için

Kosova'nın taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Bunun dışında, Sırp'ların I. Kosova Savaşı'nı kaybetmiş olmalarına rağmen savaşta, I. Murat'ı öldüren askere savaş kahramanı gözüyle bakılması, Sırp kralı Lazar'ın savaşta gösterdiği özveriler sayesinde Sırp Ortodoks kilisesi tarafından aziz olarak ilan edilmesi de Sırp'lar açısından Kosova'nın manevi önemini bir kat daha arttırmıştır (Sarı, 2010: 56).

Kosova Cumhuriyeti'nde azınlık halklar olarak Kosova Türkleri yer almaktadır. Osmanlı öncesi Bulgar Türkleri, Avarlar, Peçenekler Kumanlar (Kıpçaklar) Balkanlar'a ve Kosova'ya yerleşmiş olan Türk kavimleridir. Osmanlı döneminde Osmanlıların iskân politikası sayesinde Anadolu'dan Balkanlar'a Türkleri yerleştirmesiyle Türk nüfusu oluşmuştur. Bu yüzden Kosova'da yaşayan Türkler etnik kimlik açısından kendilerini Osmanlı devletinin torunları olarak görmektedirler (Meriç, 2006: 15-16).

Kosova'da yaşayan Boşnaklar, kökenleri itibariyle Slav ırkındandırlar ve Sırp-Hırvat dilini konuşmaktadırlar. Osmanlı döneminde İslam dinini kabul etmişler ve Bosnalı Müslümanlar olarak tanınmışlardır. Müslüman oldukları için Sırp'larla aynı ırktan olmalarına rağmen aralarında nefret oluşmuştur. Sırp akademisyenler Boşnakların aslen Türk olduğunu savunmaktadırlar (Meriç, 2006: 16-17).

Kosova'da yaşayan bir diğer etnik halk Romlardır. Romlar, Kosova Cumhuriyeti'nden siyasal olarak ayrı temsil edilmek istediklerinden dolayı, Mısırlı, Aşgali ve Rom olarak adlandırılmaktadırlar. Romlar, Osmanlı öncesi Ortodoks Hıristiyan iken, Osmanlı döneminde ise Müslümanlığı benimsemişlerdir (Meriç, 2006: 19-20).

Kosova'da yaşayan son etnik halk olarak Goralılar yer almaktadır. Bunlar, dağlık arazilerde yaşadıkları için Kosovalı Arnavutlar tarafından Dağlılar olarak adlandırılmaktadırlar. Goralıların çoğunluğu Müslüman'dır. Goralıların kökenleri ile ilgili olarak ise iki yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi onların Slav kökenli oldukları, bir diğer yaklaşım ise onların Peçenek Türklerinden kalma olduklarıdır (Meriç, 2006: 22-23).

Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'nin lideri olan Tito döneminde Sırp, Hırvat, Makedon ve Karadağlılar ulus olarak kabul edilirken, bunların dışında kalanlar, ulusallıklar olarak görülmüşlerdir (Baş, 2009: 12). Farklı din ve farklı ulusa mensup azınlıklar Tito döneminde, sayımlarda Yurttaşlık (Yugoslavlık) ve Uyrak

olmak üzere iki kategori ile temsil edilmişlerdir. Her bir Yugoslav çift kimliğe sahip olabilmıştır. Yugoslav sayılan vatandaşlar, Yugoslav ve Sırp, Yugoslav ve Hırvat olarak gösterilebilmişlerdir (Meriç, 2006: 61). *Tito 1974 Anayasası'yla* Kosova'da yaşayan tüm halklara özgürlük tanımıştır.

Yugoslavya döneminde din, anayasayla özgür bırakılmış, fakat uygulamalarda halka çeşitli zulümler yapılmıştır. Halk kendi dini vazifelerini gizliden gizliye yapmaya çalışmıştır. Halka yapılan zulümler arasından, din adamlarına işkencelerin yapılması, işyerlerinde işçilerin, okullarda çocukların oruçlarının bozdurulması örnek olarak gösterilebilir (Gashi, 2008: 28-29).

Yugoslav lideri Tito'nun 1981 yılında vefat etmesiyle yerine Sırp lideri Milošević geçmiştir. Milošević Kosova'da yaşayan halklara Sırpolar hariç olmak üzere baskı yapmış, Tito döneminde etnik gruplar arasında söndürülmeye çalışılan milliyetçilik duygularının yeniden canlanmasına yol açmıştır (Baş, 2011: 17). Milošević, Sırpoların Kosova'daki konumunu yerleştirmek için, Sırpoların daha yoğun olduğu yerlerde daha çok yatırımların yapılmasını, Sırpolar için Kosova'da yeni belediyeler açılmasını sağlamış, Arnavutları Yugoslavya dışında başka yerlerde iş aramaya özendirmiştir. Bütün bu yapılanlar, Milošević'in Sırp milliyetçiliğini ortaya çıkarmaktadır (Savaş, 2001: 105). Tarihi açıdan Kosovalı Arnavutlar ile Sırpolar arasındaki ilişkiye bakacak olursak, her iki halkın da birbirlerinden nefret etikleri söylenilebilir. Arnavutlar, Kosova'ya, Sırpoların önce geldiklerini söylemektedirler. Sırpolar ise Arnavutların Kosova'ya kendilerinden önce geldiklerini kabul etmekle birlikte, Osmanlı'dan sonra Kosova'nın Arnavutlar tarafından hep işgal altında olduğunu ve kendilerinin de Arnavutlar tarafından etnik arınmaya tabi tutulduklarını savunmaktadırlar. Sonuç olarak Arnavutlarda daima Büyük Arnavutluk'u, Sırpolar ise Büyük Sırbistan'ı kurma hayali mevcuttur. Osmanlı'nın Kosova'da yaşayan etnik halka iyi davranması, hoşgörü göstermesine rağmen, Osmanlı dönemini, hem Sırpolar hem de Arnavutlar eleştirmekte, bir nevi baskı dönemi olarak adlandırmaktadırlar. Geçmişte olduğu gibi günümüzdeki Arnavut tarih kitaplarında da Osmanlı dönemi eleştirilmektedir. Bazı Arnavut akademisyenler Kosova'daki Türk varlığını inkâr eden teoriler geliştirmişler, Arnavut aydınları ise Kosovalı Türklere Türkleşmiş Arnavutlar gözüyle bakmaktadırlar (Türbedar, 2003: 61-63). Kosova'da yaşayan Türkler azınlık olduklarından dolayı ne Sırpoların ne de Arnavutların tarafını tutmuşlardır. Kosovalı Türkler dışındaki azınlıklar ise Sırpoların taraf olmuşlardır

(Meriç, 2006: 83). Kosovalı Arnavutlar ile Kosovalı Türklerin aynı dini paylaşımlarından dolayı, Kosovalı Türklerin egemen grubu olan Arnavutlara asimile olduklarını söyleyebiliriz. Poyraz'a göre (2008: 221) Din, azınlık ve egemen etnik grupların birbirlerini öteki olarak konumlandırmalarında etkili olmamakta; iki etnik grubun biz temelinde birleşmelerine yol açmaktadır. Dil, Kosovalı Arnavutlar ile Kosovalı Türkler arasında etnik sınırların korunmasına, asimilasyonun yavaşlamasına yol açmaktadır. Dille birlikte Kosovalı Türklerin evlilik şekilleri, aile biçimleri, etnik yiyecekleri, etnik kurumsal organizasyonlara katılmaları, onları Kosova'da yaşayan diğer etnik gruplardan ayırmaktadır (Poyraz, 2008: 229). Arnavutlarla dinsel yakınlık, Türk nüfusunun azlığı, evlilik gibi nedenler Kosovalı Türklerin Arnavutlaşmasını sağlayan faktörlerdir (Kut, 2005: 232). Arnavutların milliyetçiliği Balkanlardaki en büyük milliyetçilik olduğu için Kosovalı Türklerin asimilasyonuna sebep olmaktadır. Çünkü Boşnaklar da Türklerle evlilik yapmalarına rağmen, Bosna'daki Türklerin etnik kimliklerini daha iyi korudukları söylenilebilmektedir.

3.5. Kosova’da Çokkültürlü Eğitimin Tarihi, Uygulaması ve Türkçe Eğitimin Durumu

Bu bölümde, teorik olarak çokkültürlü eğitimin tanım ve tarihçesi, Kosova’ya örnek model olarak gösterilen Kanada çokkültürlü eğitim modeli, Kosova’da çokkültürlü topluluklar ve çokkültürlü eğitim, çokkültürlü eğitimin tarihsel durumu ve yasal temelleri, Kosova’da Türkçe eğitim uygulaması, çokkültürlü eğitimin uygulaması, gündelik yaşamda Türk kültürü, Türkçe yayınlar, Kosova Türklerinin Türkiye medyası ile ilişkisi, Türkçe eğitimin imkânları ve sorunları, çokkültürlü eğitimin imkânları ve sorunları üzerine bilgiler verilmiştir.

3.5.1. Çokkültürlü Eğitim: Tanım ve Tarihçe

Çokkültürlülük, sıfat olarak İngilizcede önyargısız, bağımsız bireylerden oluşan ve eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, kozmopolit toplumu ifade etmek için kullanılmıştır. İsim olarak 1970’li yıllarda Avustralya ve Kanada’da kültürel çeşitliği teşvik eden devlet politikası için kullanılmıştır. Çokkültürlülük terimi 1989 yılında İngilizcedeki Oxford sözlüğüne girmiştir (Doytcheva, 2009: 15). “*Bir toplumu oluşturan bireylerin ve grupların dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı köklerden gelmesine dayanan çokkültürlülük, tek bir siyasal birim halinde ve ortak sınırlar içinde yaşayan toplumlarda söz konusudur*” (Altaş, 2003: 233). “*Bir devletin üyeleri ya farklı uluslara ait (çokuluslu devlet) ya da farklı uluslardan kopup gelmişse (çoketnikli devlet) ve bu olgu bireysel kimliğin ve siyasal hayatın önemli bir yanını teşkil ediyorsa, o devlet çokkültürlüdür*” (Kymlicka, 1998: 49).

Çokkültürlü eğitim ise, çokkültürlü bir toplumun bütün üyelerine eşit eğitim haklarının verilmesi olarak tanımlanabilir. Çokkültürlü toplumlarda, eğitimde tek bir kültürün tarihi, gelenekleri, dini ve dili öğretildiğinde, o toplumlarda çokkültürlükten söz edilemez. Çokkültürlü eğitimin amacı, demokratik bir toplum yaratmaktır. Demokratik bir toplumda bireyler ailesine, dinine, ülkesine, uluslararası bir harekete bağlı olmak gibi, birden fazla bağlılık gösterebilir ve bu bağlılıkları aralarında uzlaştırmasını, bir araya getirmesini sağlayabilirler (Özsoy, vd., 2004: 9-10).

A.B.D.'de farklı etnik kökene sahip halkların bir arada yaşamasından dolayı, ilk olarak 1960'lı yıllarda çokkültürlü eğitim önem kazanmaya başlamış, 1945 yıllarında Amerikan Anayasa Mahkemesi, kişilerin etnik kökenlerinden dolayı farklı okullarda okuma zorunluluğunun eşitlik ilkesine haykırı olduğu kararını vermiştir. Bu karar sayesinde etnik köken açısından ayrımcılığa karşı çıkan yasa ve mahkeme kararlarıyla ayrımlar azaltılmıştır.

Çokkültürlü eğitim sayesinde farklı kültürel kökenlere sahip insanlara dil, din, ırk, etnik köken, kültürel geçmişleri dikkate alınmaksızın eğitimde fırsat eşitliği sağlanmaktadır. Çokkültürlü eğitimin temel ilkeleri,"sosyal adalet, eğitimde fırsat eşitliği, eğitim ortamında kültürün önemini ve etkisini anlama, diğer kültürlerle karşı önyargıları azaltma, okul ve eğitim ortamını çokkültürlü ilkelere göre oluşturma, fırsat eşitliğini ve kültürel öğeleri gözeterek öğretim yapmak" olarak sıralanabilir (Açıkalin, 2010: 1227-9). Avrupalılar, çokkültürlü eğitimin Avrupa merkezli, tek kültürlü içerik ve dünya görüşünün bir eleştirisi olduğunu iddia etmektedirler. Avrupa merkezli eğitim sistemi ise iki savı savunmaktadır. Bu savlardan birincisi, on yedinci yüzyıl sonrası Avrupa uygarlığı, insanlığın ulaştığı en yüksek yaşama biçimidir. İkinci sav ise şimdi ulaştığı seviyeye Avrupa dışı kültürlerden yardım almadan ulaşmıştır. Eğitimin içeriği Avrupa uygarlığının edebiyatı, tarihi ve coğrafyası konularını oluşturur. Genel dünya görüşünde Avrupa'nın ihtişamı, diğer uygarlıkların başarısızlıkları anlatılır. Eğitimin hedefi, Avrupa uygarlığı tarafından yaratılan ve beslenen duygu, beceri, değer ve tavırları geliştirmek, Avrupa tarih ve kültüründen gurur duymaktır (Parekh, 2002: 287-288).

Netice itibariyle çokkültürlü bir toplumda, her zaman baskın bir kültür ile bir ya da daha fazla kültürel azınlıklardan oluştuğunu söyleyebiliriz (Van, 2000: 92). Burada önemli olan azınlık gruplarının kendilerinin sahip olduğu kültür unsurları ile baskın grubun sahip olduğu kültürel unsurların insancıl olup olmadığına dair bakış açısıyla değerlendirilmesi ve bunun sonucunda da çokkültürlü eğitimde iletişime dayalı eğitimin gerçekleştirilmiş olmasıdır.

3.5.2. Kosova'ya Model Olarak Kanada Çokkültürlü Eğitim Modeli

2002 yılında Kosova eğitim sisteminde yükseköğretimde Kanada Eğitim Modeli örnek alınmış, Kanada'nın işbirliği ile Kosova'da Priştine Üniversitesi kapsamında Eğitim Fakültesi kurulmuştur. Kosova eğitim sisteminin sorumluluğu ise Eğitim Bilim Ve Teknoloji Bakanlığına ait olmuştur (Zengin ve Topsakal, 2008: 108). Kanada eğitim sisteminde yükseköğretiminin amaçları şunlardır:

- * Herkese öğretim fırsatı sunmak.
- * Eğitsel yönden bölgeler ve kişiler arasında adaleti sağlamak.
- * Sosyal, kültürel ve ekonomik büyümeye katkı sağlamak.
- * Bilimsel çalışma yapmak ve hazırlanmasına katkıda bulunmak.

Kanada'da yükseköğretim kurumları; üniversiteler, kolejler ve farklı eğitim kurumları tarafından açılan enstitülerdir. Yükseköğretim kurumlarının yönetimi eyalet ve bölgelerin yasal sorumluluğundadır ve yükseköğretimde resmi dil olarak genelde İngilizce kullanılmakla birlikte, Fransızca da kullanılmaktadır. Kanada eğitim sistemi, eğitim sistemlerinin tümünde gelişmeyi, eğitim faaliyetleriyle ilgili veri toplamak hem ulusal hem de bölgesel düzeyde sürekli işbirliği sağlamak amacını gütmektedir.

Çokkültürlü eğitim konusunda dünyada bir ilk olan ve örnek model olarak gösterilen Kanada modeli, buralarda İngiliz ve Fransızların birlikte yaşamalarından dolayı eğitim, İngilizce ve Fransızca olmak üzere iki dilde yapılmaktadır (Yakışır, 2009: 56). Kanada'da farklı kültürler arasında iletişim ilk olarak Samuel Champlain'in 1608'de Quebec'te bir Fransız kolonisi kurmasıyla başlamıştır. 1759'da İngiliz ordularının Fransız güçlerini yenilgiye uğratmaları nedeniyle, Fransız kolonileri ile Anglofon işgalciler arasında kültürel etkileşim dönemi başlamış, bu ise işgalden sonra iki yüzyıl boyunca Kanada'da çokkültürlü mozaik yapının gelişmesine yol açmıştır.

Kanada devletinde yaşayan farklı etnik halklar, Kanada kültürünü zenginleştirici elementi olarak görülmektedirler (Baş, 2006: 44). Kanada'da yaşayan diğer etnik ve dini gruplar (Yahudiler, Yunanlılar, Ermeniler, Müslümanlar gibi) kendi özel okullarını açıp ders programlarını uygulayabilmektedirler (Yazıcı, 2009:

43). 1982 yılında kabul edilen hak ve özgürlükler beyannamesiyle Kanada'da ilk ve ortaöğretimde azınlıklar kendi dilinde eğitim görebilme hakkına sahip olmuşlardır (İncekara, 2006: 194).

Kanada'da merkezi eğitim sistemi yerine eyaletlerin belirlediği yerel eğitim sistemi mevcuttur, eğitimden eyalet hükümeti sorumludur. Her eyalette müfredatı geliştiren, eğitim bakanlığı bulunmaktadır. Kanada'da mevcut olan on eyalet ve iki bölgenin genel anlamda eğitim olanaklarını sağlamak adına, eyalet daireleri, nüfus faktöründeki değişmelere ve kaynaklar konusundaki bilgilere göre eğitimde planlama yapmaktadırlar. Eğitim sisteminde olası değişiklikler için ise yetkililerle işbirliği yapılmaktadır.

Kanada eğitim sistemi, anaokulundan üniversiteye kadar hem devlet hem de özel okulları kapsamaktadır. Milli eğitim politikası olmadığından dolayı, eyaletler kendi eğitim politikalarına göre eğitim faaliyetlerini sürdürmektedirler (İnci, 2009: 44-7). Çokkültürlü etnik grupların yaşaması nedeniyle, Kanada eğitim sisteminin amaçlarında daha fazla kültürel farklılıklara vurgu yapılmakta, milli değerlerinden çok farklı azınlıkların bir arada yaşama, uyum içinde olma gibi özellikleri yakalanmaya çalışılmaktadır (İnci, 2009: 183). Kanada'da bireyin yaşam içinde tamamen katılımını olanaklı kılmak önemli olmuştur. Bireysel sorumluluğu özendirmek, geçmişin derin kültürünü değerlendirmek ve canlı tutarak geliştirmek, değişen toplumun değişen istemlerini karşılamak gibi zengin eğitim programlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

5.3. Kosova’da Çokkültürlü Topluluklar ve Çokkültürlü Eğitim

Milli azınlıkların korunması üzerine çerçeve sözleşmesinin 2. maddesine göre, Kosova’daki Anayasal Çerçeve ve Kosova yasası uygulamasında, “ulusal ya da milli azınlık” ifadesi yerine “topluluklar” ifadesi kullanılmaktadır. Kosova’daki toplulukları ise, Kosova Arnavutları, Kosova Sırları, Türkler, Boşnaklar, Goralılar, Torbeşler, Romlar, Aşkalılar, Mısırlılar ve Kosova Hırvatları oluşturmaktadır. Mısırlı topluluğu, Rom ya da Aşkali topluluğun üyeleri olarak muamele edilmekte, Aşkalılar ise Rom topluluğu olarak muamele görmektedir. Ancak öz-kimliklerinin uygulamasında bu muamele yansımamaktadır (AGİT, 2006: 10).

Topluluk terimi Kosova’da iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi genel anlamda aynı ortak özelliklere sahip (etnik dil, din) bir grup insan için kullanılan standart terimdir. Bu bağlamda azınlık ve çoğunluk topluluklar arasında ayırım yapmadan bu terim kullanılmaktadır. İkinci olarak ise, yasal anlamda azınlık toplulukları gruplarını temsil etmek için kullanılmaktadır. Kosova Yasası’nda topluluklar, Kosova’da çoğunluk konumunda bulunmayan ve ancak geleneksel olarak yaşayan ulusal, etnik, kültürel, dil ya da dini gruplar olarak tanımlanmaktadır (Topluluklar: Haklarınızı tanıyınız, biliniz, 2011: 5). UNMIK yönetmeliğinde toplulukların dini özgürlüklerin ve kültürel mirasın korunmasına dair yasalar mevcuttur.

Yasal çerçeve toplulukların, resmi olmayan dillerinde ya da anadillerinde ilkökul eğitimi öncesinden başlayarak ortaokul eğitimine kadar eğitim görmelerini sağlamaktadır. Kosova’da Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı ile Sırbistan Eğitim Bakanlığı olmak üzere iki ayrı eğitim sistemi mevcuttur. Kosova eğitim sistemi içerisinde Arnavut, Türk ve Boşnak dillerinde müfredatlar hazırlanmıştır. Sırp dili eğitimi için Kosova müfredatı mevcut değildir. Sırp müfredatı ve ders kitaplarını tanıyacak bir sistem belediye düzeyinde hâlâ bulunmamaktadır. Sırbistan eğitim sisteminde eğitim sadece Sırp dilinde yapılmaktadır. Ancak sınırlı sayıda okullarda Romen, Hırvat, Boşnak ve Arnavut dilleriyle ilgili dağınık bir şekilde öğretim yapılmaktadır. Azınlık dillerindeki ilkökul ve ortaokul eğitimi için öğretmen başına minimum 15 öğrenci olmalıdır. Arnavut dilindeki eğitim için en az 21 öğrenci olmalıdır.

EBTB zorunlu eğitimin tüm sınıfları için başta anadili ders kitapları olmak üzere tüm ders kitaplarını sağlamalıdır. Milli dersler için ise topluluklara özel müfredat ve ders kitapları hazırlanmaktadır. Topluluklar için milli dersler dil, tarih, sanat ve müziği teşkil etmektedir. Kosova Türkleri ve Kosova Boşnakları için milli dersler Kosova Türk ve Kosova Boşnak topluluklarına ait uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Genel dersler için ders kitapları ve müfredat Kosova Arnavut uzmanları tarafından hazırlanmaktadır ve kitaplar hazırlandıktan sonra Türkçe ve Boşnak dillerine tercüme edilmektedir. Fakat her iki dilde yapılan tercüme zayıf olarak nitelendirilmektedir.

Kosovalı Türk ve Boşnakların anadilinde eğitim görme haklarına sahip olmalarına rağmen ortaokul ve bazı konularda ilkokul sınıfları için müfredatla uyumlu ders kitapları hala bulunmamaktadır. 2008/2009 eğitim yılında EBTB, Boşnak ve Türk öğrencileri 1.-5. sınıfları için ücretsiz ama tam komple olmayan kitaplar dağıtmıştır. Kosovalı Türk ve Boşnak öğrencileri için milli derslere dair kitaplar Bosna Hersek ve Türkiye'den getirilmektedir. Ancak bu ders kitaplarının içeriği Kosova müfredatını, topluluk ihtiyaç ve kimliklerini yansıtmamaktadır. Rom topluluğuna ait öğrencilerin anadillerindeki eğitime erişimleri sadece Sırp müfredatına uyumlu olarak birkaç okulda eğitim görmekle sınırlı kalmaktadır. Rom dilinde kullanılan ders kitapları Kosova'da Rom topluluğunun kültürel ve dili özelliklerini yansıtmamaktadır. Sırp müfredatına uyumlu olarak Kosovalı Boşnaklara sağlanan eğitim kültürel farklılıklara adaptasyonu içermemektedir. Genel olarak her iki eğitim sistemi Romen, Aşkali, Mısırlı, Goralı, Kosova Hırvatları ve Kosova Karadağlıların tarihsel ve kültürel özelliklerini müfredatlara yansıtmamaktadır.

Kosova'da azınlık dillerinde yüksek öğretim için sınırlı imkânlar sunmaktadır (AGİT, 2009: 33-37). Bu yüzden öğrenciler yüksek öğrenimlerini tamamlamak için yurtdışına (Türkiye, Arnavutluk vb.) gitmektedirler.

3.5.4. Kosova’da Çokkültürlü Eğitimin Tarihsel Durumu

Kosova’da Türkçe eğitimin tarihi Osmanlı imparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Öyle ki 1389 yılında Osmanlının bu toprakları fethetmesiyle başlayan Türkçe eğitim, 1912 yılında Osmanlının bu topraklardan çekilmesiyle sona ermiştir (Koro, 1999: 22). Bu dönemde Türkçe eğitim kurumsal olarak yürütülmüş, 1839 yılında Tanzimat fermanının ilanıyla birlikte, aydınlar tarafından modern ilk ve ortaokullar kurulmaya başlanmıştır.

1896 yılında Türk dilinde okullarla ilgili Okullar Yasası yayınlamış ve 19. yüzyılın sonlarında Türkçe eğitim dini mektepler yanı sıra iptidai (ilkokul), rüştiye (ortaokul), idadiye (lise) ve darülmualim (öğretmen okulu) düzeyinde sürdürülmüştür. 1912 yılında ise Balkan savaşlarından sonra gelen Sırp krallığı döneminde Kosova’daki Türk halkının anadilinde eğitim görmelerine izin verilmemiş, sadece din görevlisi yetiştirmek için bazı medreselerin çalışmasına izin verilmiştir (Hafız, 2001: 182).

Sırp krallığı döneminde, ilkokul çağındaki Türk çocukları, 1915 yıllarına kadar Arnavut çocuklarıyla birlikte Sırp Müslüman okulları adı verilen okullarda, Sırp dilinde eğitim görmek zorunda kalmışlardır. Kosova’nın Avusturya-Macaristan işgali altında bulunan bölgelerinde, Kosovalı Türkler, eğitimin Arnavutça yapılmasından dolayı 1915-1918 yılları arasında Arnavutça eğitim görmek zorunda kalmışlardır. Balkan savaşlarından sonra ve I. Dünya Savaşı yıllarında, Kosova’da Sırpça eğitime geçilmiştir. Burada amaç Türklerin eğitim düzeyini düşürmek, eğitimi baskı unsuru haline getirmek ve Türkleri göçe zorlamak olarak sayılabilir (Engüllü ve İsen,1997: 301). 1941-1944 yılları Arnavutların okuma-yazma bilmedikleri dönemi kapsamaktadır. Bunun en büyük nedeni ise o dönemlerde ilköğretimin dört yıllık olması ve eğitimin Sırp dilinde yapılmasıdır. Bu gidişata dur diyebilmek için Arnavutlar Kosova’nın birçok yerlerinde çeşitli kurslar düzenlemişler, halkı eğitmeye çalışmışlardır. Kursları başarıyla bitiren öğrenciler daha sonraları öğretmen olarak çalışmaya başlamışlardır. Arnavutlar, 1941-44 yıllarında ilkokul, ortaokul ve Priştina’da yüksek okul açmışlardır. 1945-1999 yıllarına kadar Arnavutlarda, yüksek okul, gece okulu ve devamsızlık okulu açılmış ve zorunlu eğitim sekiz yıllık olmuştur. 1945 yıllarında “Rilindja” yeniden doğuş anlamına gelen gazeteleri

çıkarılmış, tiyatro, kütüphane ve radyo açılmıştır. 1991 yıllarında Sırp tarafından Arnavut okullarına el konulmuş, bu dönemden 1999 yıllarına kadar Arnavutlar, halkın sağlamış olduğu yerlerde (ev, cami, medrese, değişik yapıların bodrum katlarında) eğitimlerine devam etmişlerdir. 1999 yılından sonra ise Arnavutlar, yeniden Arnavutça eğitim görmeye başlamışlardır (Rexhepi, 2006: 177-9).

1945 yıllarında Yugoslavya'nın kurulmasıyla birlikte, devlet içinde yaşayan topluluklara, Türklere altı yıl sonra verilmek maksadıyla kendi dillerinde eğitim görme hakkı verilmiştir. 1951 yılında ise Türk halkına kendi dilinde eğitim görme hakkı verilmiş, Türkçe dili resmîyet kazanmış ve Türk halkının varlığı resmen tanınmıştır (Çelik, 2009: 150-151).

“Kosova bölgesinde yaşayan Türk halkı, belediye, bölge, cumhuriyet ve federal organlarından kendi anadilinde öğrenim görme olduğu gibi kendi ulusal benliğini belirtme ve kültürel gelişme haklarını istemiştir. Bu istem, 20 Mart 1951 tarihinde düzenlenen Kosova ve Metohiya özerk bölgesi yöresinde yaşayan Türk azınlığı için Türk dilinde okulların açılmasına ait karar alınmasıyla gerçekleştirilmiştir” (Brina, 2006: 11).

Aynı yıllarda Kosova Türklerinin yaşadıkları yerlerde (Prizren, Priştina, Mitroviça, Gilan, İpek, Viçitırın, Mamuşa, Doburçan'da) Türkçe eğitim vermeye başlanmış, Türk kültürünü yaşatacak dernekler, edebiyat kolları, tiyatrolar, daha geçlerde ise basın-yayın kuruluşları harekete geçmiştir (Lika, 2002: 38). 1974 Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Anayasasıyla, Kosova'da yaşayan Türklerin milli kimliği, Türkçe dilin resmîyeti, Türkçe eğitim hakları garanti altına alınmıştır (Güçlütürk, 2010: 236).

1990 yıllarında Yugoslavya Sosyalist federatif Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla birlikte, yönetime geçen Miloşeviç, 1974 Anayasasıyla Türklere tanınan hakları yürürlükten kaldırmış, böylece Arnavutçayla birlikte Türkçe de resmîyetini yitirmiştir (Türbedar, 2008: 62-64).

3.5.5. Günümüz Kosova'sında Çokkültürlü Eğitimin Yasal Temelleri

1999 yıllarında NATO'nun askeri müdahalesiyle UNMIK eğitim yönetmeliği eğitim yasasına göre Kosova'da Arnavutça, Sırpça, Türkçe ve Boşnakça dilinde eğitim yapılmaktadır. 2002 yılında azınlık toplulukları öğrencilerine de uygulanacak olan, ortak müfredat planı Avrupa standartlarına göre geliştirilmiştir (AGİT, 2006: 25). AGİT raporunda, toplulukların dillerinde anaokulu, ilkokul ve ortaokullarda eğitim görme hakkı verilmektedir (AGİT, 2009: 4). Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması Sözleşmesi'nin 14. maddesinde "Ulusal azınlığa mensup olan her kimselere azınlık dillerini öğrenmeleri ve bu dilde ders almaları için yeterince imkânlar yaratmaya taraflar çalışmalıdır" maddesi yer almaktadır (AGİT, 2006: 28). BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli ve 47/135 sayılı kararıyla ilan edilen (ulusal, etnik, dinsel, dilsel) azınlıklara mensup olan kişilerin haklarına dair bildirinin 4. maddesine göre, devletler, azınlıkların anadillerini öğrenmeleri veya anadillerinde eğitim almaları için yeterli imkânlarla sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır, gerektiğinde azınlıkların kendi gelenek, tarih, dil ve kültürleriyle ilgili bilgiler almalarını sağlar (Ataman, 2008: 43). Avrupa Konseyi'nin 1992 tarihli bölgesel ya da azınlık dillerine dair Avrupa şartı, azınlıkların eğitim hakkını 8. maddeye göre garanti altına almakta, azınlıklar, okulöncesi, ilkokul, ortaöğretim, teknik ve mesleki eğitim, yükseköğretim, üniversite gibi eğitim kademelerinde kendi dillerinde eğitim almalarına izin verilmektedir (Ataman, 2008: 44). Avrupa Konseyi'nin 1995 tarihli ulusal azınlıkların korunması için çerçeve sözleşmesi de azınlıkların eğitim hakkıyla ilgili 12. maddesinde, taraf devletler ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin her düzeyde eğitim alabilmeleri için eşit fırsatlar yaratmayı taahhüt etmektedirler (Ataman, 2008: 45).

2001 tarihli Kosova Geçici Öz-Yönetim Anayasal Çerçevesi'nin 4. bölümüne göre, topluluk üyeleri, kendi dillerinde eğitim görme, kendi kültür ve tarihlerine uygun eğitim alma haklarına sahiptirler. Kosova'da Arnavutça, Türkçe ve Boşnakça dilinde yapılan eğitim Kosova Eğitim Sistemine göre yürütülmekte ve Eğitim Bilim Teknoloji Bakanlığı'na rapor vermektedir. Sırp topluluğu ise 1999 yılında kurulan UNMIK yönetimini kabul etmediğinden dolayı, eğitimlerini Sırbistan Eğitim

Sistemine göre uygulamakta, Sırp Eğitim Bakanlığı'na rapor vermektedirler. Bu durum ise 21 Mayıs 2008 yılında onaylanan Kosova Cumhuriyeti eğitim yası (Sayı 03/L-068 Yasası) ile yasallaştırılmıştır. Bu yasanın 12.2 maddesine göre: Sırp dilinde eğitim görülen okullar Kosova Cumhuriyeti Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'na bildirildikten sonra, Sırbistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu müfredatı ya da ders kitaplarından yararlanabilir, denilmektedir. Müfredatlar, Arnavut, Türk ve Boşnak dilinde hazırlanmaktadır. Kosova'da toplulukların özelliklerini eğitime yansıtmak amacıyla, milli dersler, (tarih, müzik, dil ve resim sanatı) Kosova Türk ve Kosova Boşnak topluluklarına ait uzamanlar tarafından hazırlanmaktadır. Genel dersler için ise gerekli olan müfredat ve ders kitapları, Kosova Arnavut uzmanları tarafından hazırlanmaktadır. Daha sonra bu kitaplar, Türkçe ve Boşnakça'ya tercüme edilmektedir. Kosova'da eğitim süreci, Kosova Geçici Özyönetimin Anayasal Çerçevesi, Kosova Okul Öncesi Eğitim Yasası, Kosova ilk ve Ortaokul Eğitim Yasası ve Kosova Yüksek Eğitim Yasası düzenlemektedir. Yasaya göre Kosova'da yaşayan bütün halk anaokulundan başlayarak üniversite düzeyine kadar kendi dilinde eğitim görebilmektedir (Safçı ve Koro, 2008: 17). Kosova Geçici Özyönetimin Anayasal Çerçevesi (2001/9 sayılı UNMIK Yönetmeliği)'nde Toplulukların ve Üyelerin Hakları bölümünde 4.4. (b) maddesinde "Kendi dillerinde eğitim alma" ve 4.4. (c) "Kendi dillerinde bilgiye erişme" hakları ibaresi yazılıdır (UNMIK, 2001). Okulöncesi Eğitim Yasası'nın 5. maddesine göre (2006/11 sayılı UNMIK Yönetmeliği), Karma nüfuslu yerleşim yerlerinde okulöncesi eğitim kurumları Anayasa ve özel yasa kuralları gereğince azınlıkların dilinde de eğitim sunabilirler. İlk ve Ortaokul Yasası'nın 3.2. (c) maddesinde göre (2002/19 sayılı UNMIK Yönetmeliği), Bakanlığın öngördüğü koşullar yerine getirilirse her çocuğun ilk ve ortaokulu anadilinde öğrenim görme ya da anadilini öğrenme hakkı vardır. Ayrıca bu yasaya göre azınlık dilinde eğitim gören öğrenciler, haftada iki ders olarak Arnavutça dersi görmektedirler. *Kosova Yükseköğretim Yasası'nın* 31. maddesine göre (2003/14 sayılı UNMIK Yönetmeliği), Kosova'da yükseköğretim din, dil, ırk, milli, etnik ve başka ayırım yapılmaksızın herkese açıktır. Eğitim reformları, Avrupa eğitim standartlarına adapte etmek için, övülmeye değer hedefleriyle ilerlemektedir. UNMIK'in 2003/14 No'lu Yönetmeliğine göre, Kuzey Mitroviça Üniversitesinin yasallaştığını ileri sürmekte ve bu üniversite Kosova çapında Sırp dilinde eğitim sunan tek üniversitesi olma özelliğini taşımaktadır. Sırlar dışında bu üniversitede, Arnavutlar, Boşnaklar, Goralı

öğrenciler eğitim görmektedirler. UNMİK raporlarına göre ise özel öğretim kurumlarında azınlık topluluklarının kaydının düşük olduğu görülmektedir (AGİT, 2006: 30). Bunun dışında 27 Mart 2007 tarihli Kosova BM Özel Temsilcisi Marty Ahtisari'nin hazırlamış olduğu, *Genel Kapsamlı Kosova Statüsü Anlaşma Önergesi'nde* eğitim-öğretimle ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Azınlık toplulukları arasından Türkler de dâhil olmak üzere okulöncesi, ilkokul ve ortaokul eğitiminin anadilinde yapılmasını kabul etmektedir (Koro, 2011: 141).

Günümüzde Kosova'nın dört şehir (Prizren, Mitroviça, Gilan ve Priştine) ve iki köyünde (Mamuşa, Dobırçan) Türkçe eğitim görülmektedir (Kovaç, 2011: 11). Türkler Türkçe, Arnavutlar Arnavutça, Sırp lar ve Goralılar ise Sırpça eğitim görmektedirler. UNMİK eğitim yönetmeliğinde ilk, orta meslek ve yüksek öğretim için reformlar yapılmaya başlanmış, modern eğitim sistemi getirilmeye çalışılmıştır. Kosova'da 21. yüzyılda eğitimin yapılanmasında Kanada'nın KEDP, Almanya'nın GTZ, Birleşmiş Milletler'in UNICEF ve Finlandiya'nın FSDK yönetici ajansları destek sunmaktadırlar. KEDP öğretmenlerin hizmet içi ve eğitim içi gelişmesi için, UNICEF öğretim programları ve çocuk eğitimi gelişimi için, FSDK özel ihtiyaçlar eğitimin gelişimi için, GTZ ise mesleki liselerin yeniden yapılanması ve hizmet içi eğitimler için destek sunmaktadırlar (Topsakal ve Koro, 2007: 50). 1990 yıllarından itibaren Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarıyla birlikte Büyük Öğrenci Projesi çerçevesinde, Kosovalı öğrenciler Türkiye'nin değişik Üniversitelerinde burslu olarak, lisans, yüksek lisans ve doktora-uzmanlık çalışmalarını sürdürmektedirler (Güçlütürk, 2010: 237). Kosovalı öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti'nde yüksek öğrenim hakkını iki yolla elde etmektedirler. Bunlardan birincisi Türkiye Cumhuriyeti Sınavı TCS, ile her yıl belirli kontenjan sayısınca Türk öğrenci, Türkiye'ye burslu öğrenci olarak gönderilmektedir. İkinci olarak ise Makedonya-Üsküp'te her yıl yapılan Yabancı Öğrenci Sınavı (YÖS) ile Kosovalı Türk gençleri kendi olanakları ile Türkiye'de öğrenim görme hakkını kazanmaktadırlar (Topsakal, 2006: 144).

3.5.6. Kosova’da Türkçe Eğitim Uygulaması

1974 yılı Anayasası’yla resmi dil olarak tanınan Türkçe, 1989 yılında Miloşeviç tarafından Sırpça ve Arnavutça’dan sonra Federasyonun üçüncü resmi dilli olma hakkını kaybetmiştir. UNMIK, Türklerin Miloşeviç tarafından alınan hakları kullanmaları için koşullar yaratmamasının yanı sıra var olan haklardan da mahrum bırakmış, Kosovalı Türklerin eşit haklara sahip olduğunu düzenleyen kararlar çıkarmamıştır (Recepoglu, 2004: 183-184-185). UNMIK şefi Kouchner tarafından imzalanan 1 sayılı 25 Temmuz 1999 tarihli karar ile Türklerin kendi dillerinde UNMIK kararlarıyla haberdar olması yasaklanmıştır. Belediyelerde (doğum, ölüm, nikâh gibi evraklar), yönetim binalarında, adliyede Türkçe yazılar çıkarılmamıştır. Suroy (2005: 194)’a göre UNMIK’ın çokuluslu, çokdilli, çokdinli ve çokkültürlü Kosova’yı Türklersiz oluşturmak istediğinin belirtisi olduğunu ifade etmiştir.

8 Mart 2012 yılında, Prizren Belediyesi Meclisin’de oy çoğunluğu ile Türk dilinin kullanımı yönetmenliği kabul edilmiştir. Yönetmenlikle birlikte Türk dilinin Prizren’de devlet resmi yazışmaları, nüfus, ehliyet ve yollardaki tabelalar ile diğer yazışmalarda Arnavutça dili ile eşit olarak kullanılacağı belirtilmiştir (Tabak, 2012: 1).

Kosova’da yaşayan Türkler diğer topluluklar gibi, yasal olarak eğitim görme haklarına sahiptirler. *Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi* (2001/19 UNMIK Yönetmeliği), *Kosova ilk ve ortaöğretim Yasası* (2002/19 UNMIK Yönetmeliği) ve *Kosova Yükseköğretim Yasası’na* (2003/14 UNMIK Yönetmeliği) dayanarak, Türkler anaokullarından üniversiteye kadar kendi dillerinde öğrenim görme hakkına sahiptirler (Topsakal ve Koro, 2007: 120).

2005/06 yıllarında Kosova’da dört kent ve iki köy olmak üzere toplam altı yerleşim yerinde Türkçe öğretim yapılmıştır. Kosova’da Türk dilinde Yükseköğretim, Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü ile ilk olarak Prizren’de Eğitim Fakültesi Türkçe Sınıf Öğretmenliği bölümünde yapılmıştır (Pupovci ve Hyseni, 2001: 58-59). 1951 yılından sonra Kosova’da Türk dilinde ilk ve ortaokullarda eğitim görülmeye başladığından dolayı, öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla daha ileride Türk dilinde öğretmen ve Yüksek pedagoji okulları açılmıştır. 1972 yılında Priştine Üniversitesi Felsefe

Fakültesi'nde Şarkiyat Bölümü, 1976 yılında Üsküp'te Türk dili ve Edebiyatı bölümü, 1988 yılında ise Priştine Filoloji Fakültesi'nde Türk dili ve Edebiyatı bölümleri açılmıştır. Bu bölümlerde Türk öğrencilerine Türk dilinde, Arnavut ve Boşnak öğrencilerine ise Arnavut ve Sırp dilinde Türk dili ve edebiyatı dersleri verilmiştir. 2001/2002 okul yıllarında ise Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Türk dili dünya dili olarak öteki dünya dilleri arasına girmiş ve bu nedenle Kosova'da anadil, yabancı dil ve dünya dili olarak Türkçenin öğretimine karar verilmiştir (Hafız, 2006: 130-131). 1951/52 yıllarında Türkler anadilinde eğitim görme hakkına sahip oldukları için, kadro yetiştirilmesi için Üsküp ve Priştine'de yaz ve kış kursları düzenlenmiştir. İlk olarak dört yıllık, sonra sekiz yıllık, ardından orta (meslek) ve lise okullarında eğitim-öğretim devam ettirilmiştir. 1956-1958 yıllarındaki göçler yüzünden Türk okullarında kadro sorunu ortaya çıkmış, bu eksiklikleri gidermek adına 1964/65 yıllarında Prizren'de öğretmen okulu açılmıştır. Bu öğretmen okulu kapandıktan sonra öğretmen yetiştirme görevini liseler, bundan sonra ise iki yıllık yüksek pedagoji okulları üstlenmiş, Prizren'de Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri çalışmalarına başlamıştır. Bir yıl sonra bölüm, Priştine'ye taşınmış ve 1972 yılına kadar Türk öğretmen kadrosunu yetiştirmiştir. 1973 yılında ise Yüksek pedagoji okulu kapanarak Şarkiyat bölümü açılmıştır. Bölümde sekiz tane görevli yer almıştır. Bu bölümde Türk öğrencilerine, Türk dili ve edebiyatı metediği dersleri anadillerinde verilirken, genel dersler Sırpça olarak okutulmuştur (Hafız, 2006: 131-132). Kosova Savaşı'ndan sonra 2003/04 yıllarında, Türkçe sınıf öğretmen kadrosu ihtiyacını gidermek için, Prizren'de Türkçe Sınıf Öğretmenliği Bölümü açılmış ve yeterince Türkçe sınıf öğretmeni yetiştirilmiştir. Sınıf öğretmenine ihtiyaç kalmayınca bu sefer de Matematik öğretmeni ihtiyacını gidermek amacıyla 2009/10 yıllarında Matematik-Enformatik bölümü açılmıştır. Bu bölümden sonra ise 2011 yılında Okul öncesi Öğretmenliği bölümü açılmıştır. Kısacası, Kosova'da Türkçe bölümler ihtiyaca göre açılmaktadır.

Kosova'da Türkçe öğrenim gören öğrencilerin sayısına baktığımızda, sayılarında sürekli düşüş yaşadığını gözlemleyebiliriz. Kosova'da 2003/04-2009/10 öğretim yılları arasında ilköğretimde öğrenci sayısı 2365'ten 2083 inmiştir, yani 282 öğrenci sayısı azalmıştır. 2009/10 öğretim yılları arasında ilköğretim okullarında 2091 öğrenci öğrenim görürken, 2010/11 öğretim yılında 2061 öğrenci öğrenim görmüş, yani 30 öğrenci daha eksilmiştir (Koro, 2011: 212).

3.5.7. Kosova’da Çokkültürlü Eğitim Uygulaması

NATO’nun 1999 yılında, Kosova’ya askeri müdahalesinden sonra, eğitim sistemi ve eğitim yönetiminde yeni gelişmeler ve değişimler yapılmaya başlamıştır. 1999-2007 yıllarında Kosova’da merkez, bölge, belediye ve eğitim kurumlarında (okullarda) olmak üzere eğitim yönetimi dört kademede uygulanmaktadır. Merkez kademesinin yönetim piramidinde, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Özel Temsilcisi bulunmakta ve bu özel temsilciye, Birleşmiş Milletler Genel Konseyi 1244 sayılı kararıyla yönetimde Kosova vatandaşlarının hak ve özgürlüklerin korunmasında birtakım haklar ve yetkiler verilmiştir. Kosova eğitim yönetiminde Parlamento’nun Eğitim Komisyonu önemli rol oynamakta, yasa ve çeşitli karar önerileri karşısında Parlamento’ya karar önerilerini onaylayıp, onaylamaması için dönüt vermekte ve EBTB ile temas kurmaktadır. Kosova’nın yürütme organı Geçici Kosova Hükümeti olup Kosova Parlamentosu’nda kabul edilen gelişme politikalarını uygulamaktan sorumlu tutulmaktadır. Eğitimi geliştirme, eğitimde reformları uygulama amacıyla EBTB, Bölge Eğitim Daireleri, Belediye Eğitim Müdürlükleri ve Yönetici Ajanslarla işbirliği yapmakta, eğitimde istenilen kaliteye ulaşmak için iki kademeli eğitim yönetimi uygulanmaktadır. Buna göre eğitimin softver (yazılım) kısmından Bölge eğitim daireleri, hardver (donanım) kısmından ise Belediye eğitim müdürlükleri sorumlu olmaktadır. Ayrıca bölge eğitim daireleri, öğretim plan ve programlarının uygulanıp uygulanmadığı, eğitimin kalitesini denetleme gibi sorumlulukları üstlenirken, eğitim müdürlükleri ise okul binalarının yapımı, korunması, onarımı, okula gereken malzemelerin alınması, okulların finansmanı, yönetimi, taşıt, yönetim yardımcılarının işe alınması gibi işlerden sorumludur.

2002 yılından itibaren Kosova Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, yeni bir eğitim yapısı getirmiştir ve bu yapı Kosova eğitim sisteminin organizasyonunu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Kosova Eğitim Programlarının Organizasyonu

ISCED 97 Kategorileri	ISCED 97 Kategorilerinin Adları	Yaş Grubu / Sınıf	Kosova Eğitim Sisteminin Kademeleri
6	Bilim ve Sanatta Öğretimin İkinci Kademesi	Doktora	ICED 97 (25-27/28 yaş)
5	Bilim ve Sanatta Öğretimin Birinci Kademesi	Master	ICED 97 (22-26 yaş)
4	Lisans Öğretimi	2,3,4,5,6 yıl	Orta Öğretimden Sonraki Yüksek Mesleki Öğretim Kademesi (19-24/25 yaş)
3	Üst Orta Öğretim	10. Sınıf 11. Sınıf 12. Sınıf 13. Sınıf	2-4 Yıllık Mesleki Öğretim Programları (15-19 yaş)
2	Alt Orta Öğretim/ Temel Öğretimin İkinci Kademesi	6. Sınıf 7.Sınıf 8. Sınıf 9.Sınıf	4 Yıllık Orta Alt Öğretim (Temel Öğretimin İkinci Kademesi) (12-15 yaş)
1	İlkokul/Temel Ortaöğretimin Birinci kademesi	1. Sınıf 2. Sınıf 3. Sınıf 4. Sınıf 5. Sınıf	5 Yıllık İlkokul Öğretimi (Temel Öğretimin Birinci Kademesi) (6-11 yaş)
0	Okulöncesi Eğitimi	9 ay - 3 yaş-Yuva 3-5 yaş-Kreş 5-6 yaş-Ana Sınıf	Okulöncesi Eğitimi (3-6 yaş)

Kaynak: MASHT (EBTB, 2006: 4).

Okulların yönetimi okul müdürü ile gerçekleştirilmekte, okul müdürü, okulun gelişme plânını hazırlama, okul malzemelerini iyi kullanma, insan kaynaklarını etkili bir biçimde yönetme gibi görevleri üstlenmektedir (Topsakal ve Koro, 2007: 45-8).

Tablo 2'ye göre Kosova'da okulöncesi, ilk ve ortaöğretim program Uluslararası Eğitim Sınıflanması Standartları 1997 (ISCED-97)'nin düzeylerine göre organize edilmiştir.

- a) Okulöncesi dönem 0. düzeyi oluşturmakla birlikte, 9. aydan 6. yaşa kadar çocukları kapsamakta olup ikiye ayrılmaktadır.
 - 1) Anaokulu: 9. aydan 3 yaşa kadar (3-5 yaş arası) çocukları kapsamaktadır.
 - 2) Anasınıfı ise 5-6 yaş arası dönemdeki çocukları kapsamaktadır.
- b) İlkokul eğitimi 1. düzeyi oluşturmakla birlikte, 6-11/12 yaş arası dönemi kapsamaktadır. 2002/03 öğretim yılında İlkokul ve ortaokullar için yapılan eğitim reformlarında, 4+4+4 eğitim sistemi yerine 5+4+4 eğitim sistemine geçilmiş, zorunlu ilköğretim 8 yıldan 9 yıla çıkarılmıştır.
- c) Alt orta eğitim ise 2. düzeyi oluşturmakla birlikte okunması zorunlu eğitimi teşkil etmekte ve 12-15 yaş arası dönemi kapsamaktadır.
- d) Üst orta öğretim ise 3. düzeyi oluşturmakla birlikte 15-18/19 yaş arası dönemi kapsamakta ve genel üst orta öğretim ile mesleki öğretim olmak üzere ikiye ayrılmakta, öğretim süreci 3 ya da 4 yıl sürmektedir.
- e) Lisans eğitimi 4. düzeyi oluşturmakta, 19-24/25 yaşları arasındaki dönemi kapsamaktadır.
- f) Bilim ve sanatta öğretimin birinci kademesi ve 5. düzeyi oluşturan master, 22-26 yaş arası dönemi kapsamaktadır.
- g) Bilim ve sanatta öğretimin birinci kademesini ve 6. düzeyi oluşturan doktora, 25-27/28 yaş arası dönemi kapsamaktadır (Topsakal ve Koro, 2007: 54-5).

3.5.8. Kosova’da Gündelik Yaşamda Türk Kültürü

Kosova’da mevcut olan Türk Dernekleri müzik, folklor ve diğer sanat alanlarında faaliyet göstermektedirler. Türkiye ile iletişimin kolaylaşması, Türk televizyonlarının izlenmesi, radyoların Türkçe yayın yapması, 1999 yılında Türk derneklerinin sayısının artmasına yol açmıştır. Kosova’da Türk toplumu arasındaki dayanışmayı arttırmak amacıyla kurulan bazı Türk dernekleri, Türkiye’deki kuruluşlardan mali destek almaktadırlar (Zaman, 2006: 95-6). Günümüzde Kosova’da en etkin Türk derneği, 1994 yılında Prizren’de merkezi olmak üzere kurulan Kosova Türk Öğretmenleri Dayanışma Derneği’dir. Bu dernekte Türk öğretmenleri bir araya getirme, öğretmenleri yeniliklere adapte etme, Türkçe eğitim ve eğitimin kalitesinin artırılması konularında çalışmalar yapmaktadırlar (KTÖD, 2005: 9). Kültür, sanat ve iş amaçlı dernekler, Kosova Türk toplumunun kültürel yapısının korunmasına önemli bir yere sahiptirler. Kosova’da faaliyet gösteren bazı önemli dernekler arasından Doğru Yol Türk Kültür Sanat Derneği, Kosova Esnaf Zanaatçıları ve İş adamları Derneği, Kosova Zübeyde Hanım Türk Kadınları Derneği, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Filizler Türk Kültür Sanat Derneği vb. olarak gösterilebilir (Zaman, 2006: 95-6).

4.5.9. Kosova’da Türkçe Yayınlar (TV., Radyo, Gazete, Dergi, Kitap)

Kosova’da Ağustos 1871’de Prizren vilayetinde, bir sayfa Türkçe bir sayfa Sırpça olmak üzere, ilk Türkçe süreli yayın gazetesi çıkarılmıştır. 1874’te vilayet merkezi Priştine’ye taşınınca gazetenin yayını sona ermiş, 1877’de Priştine’de sadece Türkçe olarak Kosova adında yeni bir gazete yayınlanmaya başlanmıştır (Malcolm, 1999: 236). 1020-1950 yıllarına kadar bir tek Türkçe süreli yayın çıkarılmamış, 1951 yıllarında Kosova’daki Türklerin varlığı ve eğitim haklarının tanınmasıyla birlikte, Priştine radyosunda Türkçe radyo yayınları başlamıştır (Gökdağ, 2003: 304).

1944 yıllarında Kosova’da Birlik gazetesi yayınlanmış, Makedonya’nın başkenti Üsküp’te basılmış, daha sonraları bu gazetenin yayını son bulmuştur. 1969 yıllarında ise *Tan gazetesi*, 1971 yılında Doğru yol kültür ve sanat dergisi yayınlanmıştır. Ayrıca 1973 yılında Tan yayın evi çerçevesinde *Çevren*, *Boncuk*, *Kuş*, *Çığ*, *Yarın* gibi, çocuk, gençlik, kültür, sanat, toplum ve fikir dergileri ortaya çıkmıştır. 1969 yılında yayınlanan Tan gazetesi, Türklerin ilk Türkçe gazetesidir, haftalık çıkmakta olup 16 sayfadır. Gazete siyasal ve kültürel olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Kültürel kısmında gençleri, kadınları, çocukları ilgilendiren konular işlenirken, siyasal kısmında ise hafta içi basında yer alan haberleri kapsamaktaydı. Gazetede Kosova’daki Türklerin sorunlarına yer verilmiş, çözümler aranmıştır. Gazetenin ilk sayısında Kosova Türklerinin varlığının, dilinin, kültürünün korunmasına dikkat çekilmiştir. “Kosova’da artık Türk halkı yoktur” gibi politik söylemlerden ve maddi imkânsızlıklar yüzünden kapanmıştır.

Yugoslavya döneminde Priştine’de Türk dilinde yayınlanan toplum, tarih, edebiyat ve dil konularında yayınlanmış olan *Çevren*, bilimsel hakemli bir dergi olmuştur. 1999 yıllarında kapanan *Çevren* dergisinde çok sayıda bilim adamlarının makalelerine yer verilmiştir. Bir sanat dergisi olan *Çığ* dergisi ise 1990-1993 yıllarında kapanmıştır. 1990’lı yıllarda ise Yugoslavya değişen sosyal ve siyasi yapı, Kosova Türklerinin Kosova Türklerinin varlığının, dilinin, kültürünün korunmasına dikkati çekmiştir. Basın yayın hayatını etkilemiş, Türkçe dergiler çıkmamaya başlamıştır. Buna mukabil Türkler seslerini duyurabilmek amacıyla, 1994 yılında BAY (Balkan Aydın ve Yazarları, Kültür ve Sanat dergisi) BAY yayınları çerçevesinde *İnci-çocuk Genç Bay- (Gençlik dergileri)* Mamuşa’da *Sofra-Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi*, Prizren’de *Türkçem-çocuk dergisi* çıkarılmaya başlanmıştır. 1999 yılında Kosova Türklerin ilk özel bağımsız gazetesi Yeni Dönem gazetesi çıkmış, 9. sayısına ulaşınca yayın etkinliğine son verilmiştir. 1999 yılında Mehmet Bütüç sahipliğinde kurulan Yeni Dönem gazetesi Mehmet Bütüç’e göre, yeni bir döneme girildiği için gazetenin ismi yeni dönem olmuştur. Türkçe yayınların yapılmasının yanında Arnavutça, Boşnakça, Romca yayınlar da yapılmıştır. Yeni Dönem gazetesi 2001 yılında yayın ağına radyo, 2005 yılında televizyon kanalı katarak Kosova Türklerinin medyası statüsüne ulaşmıştır. Gazete maddi imkânsızlıklar yüzünden 2008 yılında kapanmıştır. Yeni Dönemden sonra *Balkan*

RTV yayınları başlamış, ancak Türkçe merkezli bir yayın takip edememiştir. 2011 Temmuz itibariyle de yayına devam etmektedir.

Günümüzde, milli azınlıkların korunması üzerinde çerçeve sözleşmesinin 9. maddesine göre azınlık dillerinde medyanın kullanışı konusunda yasal kısıtlamaların olmadığını ifade etmektedir. Anayasal çerçevenin 4. bölümünde, azınlık topluluğu üyelerin kendi dillerinde haberlere, kamu yayın medyasına ve ilgili dillerinde yayınlara ulaşım ve temsil edilme hakkında övgüye değer hükümler içermektedir. Kosova Radyo Televizyonunun kurulmasıyla ilgili UNMIK'in 2001/13 No'lu Yönetmeliğinin kamu hizmetleri yayınında azınlık dillerinde programların yapılmasına dair *Kosova Radyo Televizyonu (RTK) programlarının* %15'ten daha az olmayan zaman birimini sağlamakla ve prime-time (en fazla izlenen zaman) zamanında haberler dâhil olmak üzere hem televizyon hem de RTK radyo frekansının ortak yayınlarında azınlık toplulukları dillerinde programların yapılmasını garanti altına alan özel maddeleri içermektedir. RTK, Boşnak, Rom, Sırp ve Türkçe dilleri dâhil olmak üzere azınlık dillerinde programları yayınlamaktadır (AGİT, 2006: 21).

1974 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yayın organları aracılığıyla devlet televizyonları başlamış, belli yayın aralıklarıyla Türkçe yapılmış olan yayınlar, hala günümüze kadar devam etmektedir. 2000 yıllarında Prizren'de kurulan *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi-BALTAM*, bilimsel dergiciliğin yanında kitap yayıncılığını da yapmaktadır. Günümüzde *BALTAM Türklük Bilgisi Dergisi*, *Bay*, *Türkçem*, *Bahar dergileri* dışında yayın yapan basın birimi bulunmamaktadır. Kosova'da *Yeni Dönem*, *Mehmetçik FM*, *Prizren*, *Kent FM*, gibi radyo yayınları yayın yapmış, günümüzde ise bu radyo yayınları kapatılmıştır. *Yeni Dönem Radyosu*, 2003 tarihinde yayına başlamış, 21 saat Türkçe, 3 saat Arnavutça, Boşnakça ve Romca yayın yapmış, maddi imkânsızlıklar yüzünden 2008 yılında kapatılmıştır. İnternet gazetesi olarak 1999'dan sonra Kosova'da *Demokrasi Ufuğu* ile *Kosovahaber* gibi gazeteler yayınlanma denemesinde bulunmuş, *Demokrasi Ufuğu* gazetesi kapanmıştır. *Kosovahaber ise*, (www.kosovahaber.com) sanal ortamda gündelik habercilik etkinliğini sürdürmektedir (Güçlütürk, 2010: 240-5). Ayrıca, *Kosovahaber internet gazetesi*, Kosova dışında en çok Türkiye'de okunmakta, Kosovalı gençlerin sahip oldukları hakları savunmaları için Kosovalı gençleri teşvik etmektedir (Tokmak, 2010: 66).

3.5.10. Kosova Türklerinin Türkiye Medyası ile İlişkisi

Günümüzde Türkiye’de yapılan TV. yayınları tüm Kosovalı Türkler tarafından izlenmekte, hatta Kosovalı Türkler, Kosova’da yapılan yayınlarından daha çok Türkiye’de mevcut olan TV. yayınlarını izlenmektedirler. TV. yayınlarından en fazla diziler, filmler, müzikler izlenmektedir. Bunun dışında Türkiye TV. yayınlarını, şehirlerde yaşayan Arnavutlar tarafından da izlemekte, bazı TV. dizileri, müzikleri Arnavutçaya çevrilerek izlenmekte, dinlenmektedir. Özellikle 1999 savaşıdan sonra, Türkiye’nin Kosova ile ilişkilerinin daha çok gelişmesiyle, Arnavutlar tarafından TV. yayınlarının daha fazla izlenmesi olmuştur. Türkiye gazeteleri ise bundan 3 ya da 4 yıl önce Prizren’de Atom adlı bir bayide satılmaktaydı. Bu bayide, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah*, *Radikal* gazeteleri olmak üzere daha bir sürü dergiler de satılmış, Prizren halkı tarafından okunmuştur. Günümüzde ise bu gazetelerin maddi imkânsızlıklardan dolayı Türkiye’den getirilmediğini söyleyebiliriz.

3.5.11. Kosova’da Türkçe Eğitimin İmkânları ve Sorunları

Kosova Cumhuriyeti Anayasası ile *ilk ve Ortaokul Eğitim Yasası’na* göre Kosovalı Türkler, anaokulundan üniversiteye kadar kendi dilinde eğitim görme hakkını elde etmişlerdir. 2010/2011 yıllarında anaokulundan üniversite düzeyine kadar Prizren, Priştine, Gilan gibi şehirler ile Dobırçan ve Mamuşa köyünde Türkçe eğitim görmektedirler. 1999 yılından günümüze kadar, Kosovalı Türklerin tek siyasi partisi olan Kosova Demokratik Türk Partisi, Kosova Türk Öğretmenler Derneği ile diğer sivil toplum örgütlerinin çalışmaları sayesinde eğitim alanında önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Kosova Demokratik Türk Partisinin amaçları arasında, Türklerin yaşadıkları yerlerde Türk dilinde okulların açılması, Türk eğitiminin Avrupa standartlarına göre gerçekleşmesi, Türk öğrencilerine ders kitaplarının ve ders araç-gereçlerinin sağlanması yer almaktadır. Ancak son yıllarda eğitim sorunlarının göz ardı edilmesi, koordineli çalışma yerine bireysel çıkışlarla sorunların çözülmeye çalışılması ve eğitim stratejisinin olmaması, eğitimde sorunların belirginleşmesine yol açmıştır (Koro, 2011: 207-9). Bazı yerleşim yerlerinde Türklerin anadilini

öğrenme hakkından yoksun bırakılması, kitap sorunu, kadro sorunu, araç-gereç ve yardımcı ders kitapları sorunu, ilköğretimde öğrenci sayılarının azalması, bazı yereler için okul taşıt aracının olmaması, gibi sorunlar günümüzde Kosova'daki Türklerin Türkçe eğitiminde başlıca karşılaştıkları sorunları teşkil etmektedir. Ders kitapları, bugüne kadar ilköğretim okulları için hazırlanmış olmasına rağmen, sekiz yıl zarfında ilköğretim için gerekli ders kitapları yayınlanmamıştır. Düz liseler için ise bugüne kadar Türkçe üç ders kitabı yayınlanmıştır. Bunun dışında Türk öğrenci sayılarının sınırlı olması ve ekonomik nedenlerden dolayı öğretimde araç-gereç sorunu yaşanmaktadır. Priştine ve Gilan'da bir ilkokul ve bir lisede Türkçe eğitim yapılmaktadır. Bunun nedeni ise okul taşıt araçlarının olmaması olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu okullarda branşlara göre ders sayısının az olması, gençlerin öğretmen mesleğini seçmemesine, dolayısıyla kadro sorununa yol açmaktadır. Bunun dışında Priştine ve Prizren'de Mehmet Akif kolejinin açılması, koleje Prizren'den ve Mamuşa'dan öğrencilerin kaydını yaptırması, kamu eğitim kurumlarında Türk öğrenci sayısının azalmasına neden olmuştur (Koro, 2011: 211-2). Ayrıca Prizren'de yer alan Mehmet Akif kolejinde dersler Arnavutça ve İngilizce yapılmakta, Türkçe dersi adı altında sadece bir ders Türkçe yapılmaktadır. Mehmet Akif kolejinde bunlara ek olarak bir de Türkçe sınıfların açılması, Türkçe eğitim için yararlı olacaktır.

3.5.10.12. Kosova'da Çokkültürlü Eğitimin İmkânları ve Sorunları

AGİT raporunun Anadilinde Eğitime Erişim ve Ders Kitapları başlığı altındaki bölümünde, toplulukların dillerinde anaokulu, ilkokul ve ortaokullarda eğitim görme hakkını vermektedir (AGİT, 2009: 4). Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Anlaşması 14. maddesinde "Ulusal azınlığa mensup olan her kimselere azınlık dillerini öğrenmeleri ve bu dilde ders almaları için yeterince imkânlar yaratmaya taraflar çalışmalıdır" (AGİT, 2006: 28). Kosova'da mevcut olan iki ayrı eğitim sisteminden Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı Kosova'ya rapor vermekte diğeri ise Sırbistan eğitim Bakanlığı'na rapor vermektedir. Öğrenciler dil ve kimlik farklılıklarına göre ya Kosova ya da Sırp sisteminde eğitim görmektedirler. İki eğitim sistemin ayrı olması, Kosova

Arnavutları ile Kosova Sırları arasındaki ayrılıkları da arttırmaktadır. Sırp ve Kosova müfredatı her iki dili öğretmeyi mümkün kılmamakta; bu ise gelecekte nesiller arasında iletişimin olmamasına zemin hazırlamaktadır. 2008 yılında Kuzey Mitroviça'daki üniversite Kosova'da kazanılan diplomaları tanımamaya başlamış ve Sırp dilindeki yükseköğretime erişim zorlaşmıştır. Sırp dilinde yüksek eğitime erişim için Priştine ve Belgrad kurumları arasında teknik işbirliği yapılmalı, müfredat ise Sırp uzmanları tarafından hazırlanmalıdır. Yasal çerçeve azınlıklara resmi olmayan topluluk dillerinde okulöncesi, ilkökul, ortaokul eğitimine kadar eğitim görmelerini sağlamaktadır. Müfredatlar, Arnavut, Boşnak ve Türk dilinde hazırlanmıştır. Kosovalı Boşnak ve Kosovalı Türk öğrenciler için Bosna Hersek ve Türkiye'den kitaplar getirilmekte, ancak bu kitapların içeriği Kosova müfredatını, topluluk kimliklerini yansıtmamaktadır. Rom topluluğu kendi anadilindeki eğitime erişimi Sırp müfredatlarıyla gerçekleştirmekte, aynı zamanda Sırp müfredatıyla Boşnaklara da sunulan eğitim kültürel farklılıklara uyumu içermemektedir. Kosova'da azınlık dillerinde yükseköğretim imkânları kısıtlı olduğu için, topluluklar eğitim için başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. 2008/2009 yılları arasında Sırp yönetimi altında bulunan üniversiteler, Kosova müfredatıyla çalışan ortaokul diplomalarını kabul etmemiş, bu ise Sırp dilinde yükseköğretim görmek isteyen Boşnakları engellemiştir. Boşnak ve Türklere, hem ilkökul hem de ortaokulda ders veren öğretmenlerin sayısı azdır. Prizren eğitim fakültesine ders vermek için Türk hükümeti Türkiye'den hocalar getirmektedir. Türk ve Boşnak öğretmenlerine Arnavut dilinde seminerler düzenlenmekte, Rom öğretmenleri için ise seminerler düzenlenmemektedir. Rom kimliklerini ve kültürlerini koruyacak eğitim dersleri Kosova müfredatında tanınmamıştır (AGİT, 2009: 33-39). Hem Sırp hem de Kosova müfredat sistemlerine Rom, Aşkali ve Mısırlılar entegre olamamışlar ve bu toplulukların okula gitme, kayıt olma oranı düşüktür. Bu toplulukların yaşamış oldukları korumasız sosyo-ekonomik şartlar, eğitim açısından zayıf durumlarını ortaya çıkarmaktadır (AGİT, 2006: 25). Kosova ve Sırp müfredatları arasındaki çatışma Goralıların eğitim görme haklarını tehlikeye atmaktadır. Goralılar için, uygun görülen müfredatta kendi kimliklerini korumak adına bir ders işlenmemektedir. Ayrıca Goralıların çok etnikli okullara entegre olma konusunda somut hazırlık yapılmamıştır (AGİT, 2009: 33-9).

BÖLÜM IV

KOSOVA'DA VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

Bu bölümde, vatandaşlık eğitimi, Kosova'da vatandaşlık eğitimi, vatandaşlık eğitiminin tarihsel temelleri, vatandaşlık eğitiminin hedefleri hakkında bilgiler verilmiştir.

4.1. Vatandaşlık Eğitimi

Devletler, kendi toplum yapılarına göre belirlemiş oldukları hukuk kuralları çerçevesinde vatandaş kavramını farklı şekillerde tanımlamışlardır. “Vatandaşlık” sözcüğünün Türkçe’de diğer bir karşılığı “yurttaşlık”, sözlük anlamı ise “başka insanlarla aynı vatandan olmadır”. Bir hukuk terimi olarak vatandaşlık “bir kişiyi devlete bağlayan bağdır”. Böyle bir bağla devletine bağlı kişiye “vatandaş” ya da “yurttaş” denilmektedir (Altunya, 2003: 1).

Vatandaşlık kavramı doğrultusunda vatandaşlık eğitimi doğmuştur. Vatandaşlık eğitimi, bireyin içinde yaşadığı topluma ve toplumun kurum ile kuruluşlarına uyumunu amaç edinmektedir. Bireyler toplumsallaşma süreci sonucunda, vatandaşlıkla ilgili temel bilgi, beceri ve değerleri kazanırlar. Bu bilgi ve değerler, amaçlı ve örgütlenmiş topluluklar olarak gösterilen aile ve okul olabileceği gibi, medya, komşular ve akran grupları gibi amaçlı olmayan topluluklar sayesinde de kazanılmaktadır (Keleşoğlu, 2008: 20).

Bireyin toplumsallaşmasında aile büyük önem taşımaktadır. Aile, çocuğun kendisiyle ve dış dünyayla ilişkileri konusunda ilk bilgileri edindiği ortamdır. Çocuklar toplumsallaşma süreciyle birlikte ilk önce ailesine daha sonra da çevresine ve vatanına karşı sevgi beslemeye başlar. Bilinçli toplumsallaşma süreci ile aile, bireylere toplumsal değer ve normlarla birlikte, aile içi somut ilişkilerle belli karar verme kalıplarını da aktarmaktadır (Akay, 2006: 106).

Okullar aracılığıyla bireylere/öğrencilere vatandaşlık hakları, sorumlulukları ve görevleri öğretilmektedir. Vatandaşlık eğitimi sayesinde siyasal kimliğini

kazanmış bireylerin, ilerdeki yaşantılarında vatandaşlığın temel görevleri olan askere gitme, kanunlara itaat, vergi verme gibi konularda görevlerini yerine getirmeleri istenmektedir. Demokratik veya demokratik bir yapıya sahip olmaya çalışan (örn: Kosova gibi) toplumlarda bireylerin, kişisel haklarını koruması ve kendilerine olduğu kadar çoğunluğun iyiliği için de sorumlu davranması, dünya barışına katkı sunması arzulanmaktadır (Akbaş, 2008: 19-20).

Demokratik bir toplumda yurttaşlık eğitimi, öğrencilerin demokrasinin ideallerini anlamasına ve demokrasinin değerlerini, ilkelerini yorumlayabilmesine yönelik becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Demokratik toplumların sosyal değişimlerden etkilenmesi, bireylerin değişimler karşısında yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalarını ve gerekli davranışları göstermelerini gerektirmektedir (Keleşoğlu, 2008: 20). Demokratik yurttaş, çevreye karşı duyarlı olmakta; çevrenin korunmaması durumunda, küresel ısınma, ozon tabakasında delinme, su ve toprağın kirlenmesi, ormanların yok olması gibi olayların meydana geleceğinin farkına varabilmektedir. Bu nedenle çevrenin korunmasında duyarlılık göstermektedir (Mato ve Shatri, 2006a: 122). Demokratik ülkelerde çalışma konusunda kadın-erkek cinsiyet ayrımcılığı yapılmaksızın herkesin çalışması ve bireylerin ekonomik özgürlüklerini elde etmesi gerektiği öngörülmektedir.

Okullarda, yurttaşlık eğitimi, öğretim programları, öğretim programları dışındaki etkinlikler yoluyla ve okul ortamında kendiliğinden gelişen etkileşimlerle gerçekleştirilmektedir (Keleşoğlu, 2008: 20).

Öğretim programları aracılığıyla gerçekleştirilen yurttaşlık eğitiminde üç temel yaklaşım vardır. Bunlar, programda ayrı bir ders olarak yurttaşlık eğitimi, bütün dersler yoluyla yurttaşlık eğitimi ve hem bütün bir dersler içinde hem de bir ders programı içinde yurttaşlık eğitimidir. Öğretim programı dışındaki etkinlikler yoluyla gerçekleştirilen yurttaşlık eğitiminde, ders dışı etkinlikler, okul kültürü, okulun karar alma süreçleri yoluyla yapılan yurttaşlık eğitimidir. Ders dışı etkinlikleri geziler, oyunlar, öğrenci kulübü çalışmaları vb. oluşturmaktadır. Okul kültürünü okulun yapısı oluşturmakta, okuldaki karar alma süreçleri ise okul meclisi, okul öğrenci başkanını oluşturmaktadır. Okullarda kendiliğinden gelişen etkinlikler yoluyla yurttaşlık eğitimi ise, okulda örtük program ve medya yoluyla gerçekleştirilen öğrenmelerden oluşmaktadır. Okulda örtük program, akran

öğrenmeleri, boş zaman deneyimleridir. Medyayı ise toplumda model olan kişilerin taklitleri, mitler, reklamlar vb. kapsamaktadır (Keleşoğlu, 2008: 21).

4.2. Kosova’da Vatandaşlık Eğitimi

1999 Kosova Savaşı’ndan sonra, Kosova eğitim sisteminde yeni yapı ve program çalışmalarına başlanmış ve 2002 yılında yeni genel eğitim programı kabul edilmiştir (Yıldırım, 2011: 12). Eğitim reformu bir yandan Kosova eğitim sisteminin uygulamalarını korurken, diğer taraftan ise son yıllarda ileri eğitim sistemlerinde ortaya çıkan yeniliklere uyum sağlamaya başlamıştır. Program geliştirme grubu, eğitimdeki yeni gelişmeleri takip etmiş ve uluslararası uzmanlarla temas halinde olmuşlardır. Öyle ki, EBTB’nin program geliştirme sürecine UNICEF ve bazı ülke kuruluşlarının önemli katkıları olmuştur.

EBTB, bütün bu gelişmeleri Kosova insanını ve toplumunu, gelişmiş Avrupa ve dünya ülkelerinin siyasi etkinlik, ekonomik, entelektüel, bilimsel ve teknolojik ile sosyal-kültürel gelişmelerde yer almasının ön koşulu olarak görmektedir (EBTB, 2005a: 7).

Kosova eğitim sistemi programının önemli amaçları arasında, “demokratik vatandaşlık” ve “insan hakları için eğitim”, “yaşam becerileri eğitimi”, “barış ve hoşgörü eğitimi”, “sosyal beceriler” ve “çevre eğitimi” yer almaktadır (Topsakal ve Koro, 2007: 99-101). Etnik toplulukları barındıran bir ülke olması nedeniyle, eğitim felsefesinin amaçları arasında sık sık hoşgörü ve işbirliği kavramlarına yer verilmektedir.

2002 yılında Kosova’da okutulmaya başlanan Yurttaşlık Eğitimi dersi, İnsan hakları eğitimi, kültürlerarası eğitim, küresel eğitim, barış eğitimi, yaşam becerileri eğitimi, ekonomik eğilim ve demokratik vatandaşlık eğitimi ile ilgili bir bütün yaklaşımla hazırlanmaktadır. Topsakal ve Koro’ya (2007: 105) göre, Kosova’da, yurttaşlık eğitiminin temel amacı demokratik yurttaşlık bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirmek, demokratik bir kültürün özünü kurmaktır.

Yurttaşlık Eğitimi ile ilgili ders müfredatları değişik sınıflara, belirli hedeflere ve konulara yönelik yapılmaktadır. İlkokul Yurttaşlık Eğitimi ders programının temel

amacı, öğrencilerin geniş bir çevrede yaşam becerilerini geliştirmektir Demokratik yurttaşlık eğitimi, esas olarak toplumun yurttaşlıkla, siyasi, sosyal, ekonomik, yasal ve kültürel alanlarıyla ilgili demokratik hak ve sorumlulukları ile aktif katılımı üzerine odaklanmaktadır.

Demokratik eğitim ile insan hakları eğitimi birbirleriyle yakından ilişkili olup birbirlerini desteklemektedirler. İnsan hakları eğitimi, insanların yaşamlarının tüm yanlarıyla ilgili daha geniş kapsamlı insan hakları ve temel özgürlükleri kapsamaktadır. Demokratik yurttaşlık eğitimi, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün yaygınlaştırılmasını öngörmekte, öğrencileri donattığı bilgilerle, toplumda demokratik haklarını ve sorumluluklarını kullanıp savunacak şekilde yetkinleştirmeyi amaç edinmektedir. Ayrıca öğrencilerin çeşitliliğe değer vermelerini, demokratik toplumda aktif bir rol oynamalarını sağlamaktadır. Bu nedenle toplumda çatışmayı azaltan, inanç grupları ve etnik gruplar arasındaki farklılıkların kabul edilmesini sağlayan, insan onuruna ve insan değerine karşılıklı saygı gösterilmesini mümkün kılan, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında diyalogu teşvik ederek şiddete karşı anlayışın oluşturulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

4.3. Kosova'da Vatandaşlık Eğitiminin Tarihsel Temelleri

Kosova Eğitim sisteminde 2002 yılında getirilen yeni eğitim programı aracılığıyla Yurttaşlık Eğitimi ayrı bir ders olarak okullarda okutulmaya başlanmış ve günümüze kadar da okutulmaya devam etmektedir. 1945-1970 yıllarına kadar Yugoslavya Cumhuriyet ve özerk bölgelerinde eğitimde birleşik müfredat uygulanmaktaydı. *1974 yılında ise Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin Anayasası'yla* federe devletten birçok yetkiler Cumhuriyet ve Özerk bölgelere geçmiş, öyle ki Kosova Özerk Bölgesi'ne de eğitimde müfredat hazırlama yetkisi verilmiştir. Özellikle Sosyal Bilgiler derslerinde cumhuriyetler ve özerk bölgeler arasındaki müfredatlarda farklılıklar belirlemiştir (Topsakal ve Koro, 2007: 41).

1976 yılında Kosova Ders Kitapları Yayınlanma Kurumu tarafından Sırpça'dan Türkçe'ye tercüme yapılarak ilköğretim için *Toplum Bilgisi, Doğa ve Toplum Tanıma* ders kitapları Türkçe yayınlanmıştır (Hafız, 1990: 39).

Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti döneminde, günümüzdeki yurttaşlık eğitimine karşılık gelebilen bütün ilköğretim ders kitapları Sırpça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 1990-1999 yıllarına kadar, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde, 1997 yayınlı ilkokul 2. sınıflar için *Doğa ve Toplum*, 1994 yayınlı ilkokul 3. sınıflar için *Doğa ve Toplum*, 1997 yayınlı ilkokul 4. sınıflar için *Toplum Tanıma* Ders kitabı ve *Toplum Tanıma İş Defteri* ile 1994 yayınlı ilkokul 4. sınıflar için *Toplum Bilimi* ders kitapları içerisinde yurttaşlık eğitimi konuları işlenmiştir. Bunların dışında 1990-1999 yıllarına kadar yurttaşlık eğitimi ayrı bir ders olarak verilmemiştir (Topsakal ve Koro, 2007:39-40). İkinci sınıflar için 1997 basımlı *Doğa ve Toplum* kitabında, yurttaşlık eğitimi ile ilgili “Okul”, “Ailede Yaşam ve İş”, “İnsanların Yerleşim Yerlerindeki Yaşamı ve Çalışmaları”, “Oturduğum Yer ve Çevresindeki Ulaşım” ile “Önemli Tarihler” ve “Bayramlar” adlı üniteler yer almaktadır. Üçüncü sınıflar için 1994 basımlı *Doğa ve toplum* kitabında, yurttaşlık eğitimi ile ilgili “Vatan ve Sırbistan”, “Bizim Geçmişimizden” adlı üniteler yer almaktadır. Dördüncü sınıflar için 1994 basımlı *Toplum Bilimi* kitabında, yurttaşlık eğitimi ile ilgili “Yugoslavya –Adı ve Coğrafya Durumu” adlı ünite ile “Yugoslavya'nın Halk ve Ulusal Azınlıkları” adlı konusu ile “Halkımızın Geçmişi” adlı ünite yer almaktadır. Aynı kitabın dördüncü sınıflar için 1997 basımlı *Toplum Tanıma* kitabında, yurttaşlık eğitimi ile ilgili “Yugoslavya- Adı ve Coğrafi durumu” adlı ünitesinde “Yugoslavya'nın Halk ve Ulusal Azınlıkları” ile “Halkımızın Geçmişi” ünitesi yer almaktadır.

Günümüzde Kosova'da Yurttaşlık Eğitimi ders kitapları ilkokul 3. sınıftan 9. sınıflara kadar okutulmaktadır. 3. sınıfta haftada bir defa, yıllık toplamda 37 ders saati okutulmaktadır. 4. sınıfta haftada iki defa yıllık toplamda 74 ders saati okutulmaktadır. 5. sınıfta haftada iki defa, yıllık toplamda 36 ders saati okutulmaktadır. 6., 7. ve 8. sınıflarda haftada bir defa yıllık toplamda 37 ders saati okutulmaktadır. 9. sınıfta haftada bir defa, yıllık toplamda 35 ders saati okutulmaktadır. Bunun dışında Lise'nin genel bölümlerinde 10. sınıfta haftada iki ders, Sosyal bölümlerin 1. ve 2. sınıflarında haftada iki ders, edebiyat bölümü 10. sınıfta haftada iki ders olarak öğrencilere Yurttaşlık Eğitimi dersi verilmektedir.

Kosova'da okutulan yurttaşlık eğitimi için Yurttaşlık Eğitimi ders kitapları ile Öğretim programları kitapları mevcuttur.

Savaş sonrası dönemde UNMİK organlarının yönetimi altında bulunan Kosova Eğitim sistemi, Arnavutça, Türkçe ve Boşnakça eğitimi kapsamaktadır. Sırp eğitim sistemi ise UNMİK yönetimini tanımadığından, Sırbistan organlarının yetkisini tanımakta ve Sırpça eğitimini içermektedir. Bundan dolayı, *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitapların içeriği Sırp haric olmak üzere tüm Kosova'da aynıdır. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitabının orijinali Arnavutça olarak çıkmakta, daha sonra etnik topluluklar için Türkçe ve Boşnakça'ya tercüme edilerek okullarda okutulmaktadır. 2002 yılından itibaren ayrı bir disiplin olarak okutulmaya başlanan *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitapları önce seçmeli olarak daha sonra ise zorunlu olarak okutulmaya başlanmış ve günümüze kadar da kesintisiz olarak okutulmaya devam edilmektedir. Ayrıca 2002 yılından bu yana *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitapları şekil ve içerik açısından hiçbir değişikliğe uğramamıştır (Türk Topluluğu Eğitim Uzmanı Mr. Bedrettin Koro ile yapılan görüşme, 23.01. 2012).

4.4. Kosova'da Vatandaşlık Eğitiminin Hedefleri

2002 yılından itibaren Kosova'da Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (EBTB), yeni bir eğitim sistemi kurmuştur. EBTB, savaşın bitiminden sonra başlayan en gelişmiş uluslar arası standartlar düzeyinde bir okulun yaratılması fikrini, bütün çalışma sahalarında çok yönlü ve pratik adımlar atarak gerçekleştirmektedir (Yıldırım, 2011: 11). EBTB siyasal ve sivil işler olmak üzere iki temel görevi/sorumluluğu üstlenmektedir. EBTB'de siyasal yetkiyi kullanan Bakan, Kosova'daki tüm toplulukların eğitim faaliyetlerine katılmalarını sağlamak, eğitim ve bilimin gelişmesi için etkinlik politikasını ve yasaları uygulamak ile eğitim sisteminde reformların gelişmesi için siyaset geliştirmek zorundadır (Topsakal ve Koro, 2007:49).

2002 yılında Kosova'da ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanan Yurttaşlık Eğitimi dersinin amaçları arasında, yurttaşların demokratik bir toplumu oluşturmaları istenmektedir. Demokratik bir toplumda yurttaşlar devlete karşı görevleri yerine getirmek, katılımcı olmak, sorumluluklarını bilmek, hem çoğunluk hem de azınlık

topluluklara karşı saygı duymak, hoşgörölü olmak zorundadır. Ayrıca modern demokrasinin oluşması için yurttaş, insan haklarına karşı duyarlı olmalı ve insan haklarını desteklemelidir. Aşağıda 3. sınıftan 9. sınıfa kadar okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersinin hedeflerine değinilecektir.

3. sınıfta okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersinde EBTB’i, öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak, şahsi kimlikleri ve güvenlikleri konusunda bilinçlenmelerine yardımcı olmayı; aile, okul ve toplum içinde hak ve sorumluluklarını anlamalarını, farklı etnik gruplara karşı saygılı olmayı hedeflemektedir. Bu sınıfta, öğrencilerden en fazla aile ve okul içindeki görev, hak ve kuralları bilmeleri istenmekte ve bu kavramları içeren konulara daha fazla yer verilmektedir (EBTB, 2005a: 73).

4. sınıfta okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersinde EBTB’i öğrencilerin fiziksel-zihinsel gelişimlerini dikkate alarak onların hak ve sorumluluklar hakkında bilgi sahibi olmalarını/benimsemelerini amaçlamaktadır. Bu sınıfta, “Bireysel Gelişime ve Kimlik”, “Yönetim ve Yurttaşlık”, “Hak ve Sorumluluklar”, “Ekonomi ve Teknoloji”, “Kültür” ile “Zaman ve Değişmeler” adlı üniteler yer almaktadır. Bu üniteler arasında en fazla “Hak ve Sorumluluklar” ünitesi üzerinde durulmakta; çocukların, çocuk haklarını ve insan haklarını bilmeleri istenmekte; okul ve aileye ait sorumluluklarını yerine getirmeleri ile ilgili kavramlara/konulara daha fazla yer verilmektedir (EBTB, 2006a: 85-86).

5. sınıfta okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersinde EBTB’i öğrencilerin gelişimsel özelliklerini dikkate alarak, kulüp, dernek ve enstitüler hakkında bilgi sahibi olmalarını ve faaliyet göstermelerini amaçlamaktadır. Bu sınıfta, “Gruplar ve Enstitüler”, “Yönetim ve Yurttaşlık”, “Ekonomi ve Teknoloji”, “Kültür” ile “Doğada ve Toplumdaki Değişmeler” adlı üniteler üzerinde durulmuştur. Bu üniteler arasından ise, en fazla “Gruplar ve Enstitüler” adlı ünite de içindeki konulara yer verilmiştir (EBTB, 2007: 84).

EBTB’nin 6. sınıflara özgü Yurttaşlık Eğitimi dersinde, öğrencilerin aralarında sosyal bağlarını genişletmesi, toplumsal kanunların tanınması ve uygulanması, haklar ve kültürel değerlerin, yaşam çevresinin ve insanlık sorumluluğunun gelişmesi amaçlanmaktadır. 6. sınıflar için yurttaşlık eğitiminin hedefleri şunlardır:

- *Kimlik ve özgüven duygusunun gelişmesi.
- * Etkin bir yurttaşlık seferberliği ve demokratik bir yaşam doğrultusundaki sorumluluk duygularının geliştirilmesi.
- * Çocukların şimdiki ve gelecek yaşamlarında bireysel, sağlık ve sosyal boyutlara bağlı yararlı ve uygun kararlar almakta ve seçme kabiliyetlerinin geliştirilmesi.
- * İnsanlık soykırımının hiçbir şeklini kabul etmemek ve ona karşı gelmek ereğiyle, toplumsal kanunların, insan haklarının ve çocuk haklarının, alışkanlıkların kurulmasını kavrayabilmek.
- * Çocukların insani ve kültürel farklılıklarını tanıyıp saygı göstermeleri için yetiştirilmeleri ve yaşam ile dünya arasındaki bağımlılığı değerlendirip kavrayabilmeleri.
- * Ortamın değiştirildiğine dair bilgilenmeleri ve yaşam çevresinin korunmasına dair alışkanlıkların oluşturulması (EBTB, 2003: 187-8).

EBTB'nin 7. sınıflara özgü Yurttaşlık Eğitimi dersinde, öğrenciler değişik yönetim şekilleri ve yönetime katılma hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Öğrenciler, çeşitli kulüplerin, dernek ve sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmesiyle sadece kültürel eğitim alanındaki değişimleri öğrenmekle kalmayıp, gelecekte de toplum içinde üstlenecekleri görev ve rollere hazırlanmış olmaktadır. 7. sınıflar için yurttaşlık eğitimin hedefleri şunlardır:

- * Okul ve toplulukta kulüp ve derneklerin kurulması, işleyişi ve etkinliklerinin geliştirilmesi konusunda daha etkin olmaları için, öğrencilere yardımcı olabilme.
- * Kamu kurumlarındaki yönetim organlarının kurulmasında vatandaşların etkin katılımları önemi hakkında bilinçlenebilme.
- * Grup üyeleri hak ve sorumluluklarına saygılı olma ve her çeşit (etnik, din, ırk, cinsiyet vb.) ayrımcılığın engellenmesinin önemi konusunda bilinçlenebilme.
- * Kamu kuruluşları, çeşitleri, yapıları ve görevlerini tanıyabilme.
- * Grup ve kurumların çalışma kuralları olası ihlallerine karşı tepki (müdahale) gösterebilme.
- * Toplumsal katılımın değişik tiplerini ve devlet otoritesi nezdinde yurttaş ve sivil toplum kuruluşlarının etkisini anlayabilme (EBTB, 2004: 165-6).

EBTB'nin 8. sınıflara özgü Yurttaşlık Eğitimi dersinde, önceki alt sınıflarda öğrenilen insan hakları ve özgürlüklerine mukabil, 8. sınıfta öğrenciler hak, görev ve sorumluluklar alanı daha fazla ekonomi alanıyla bağlı olacaktır. Öyle ki, öğrencilere, ekonomi, üretim, tüketim, bilim ve teknoloji gibi alanlarda kazandırılan bilgi ve beceriler, gelecekte ekonomi alanında katılımcı olmaları sağlamaktadır. 8. sınıflar için yurttaşlık eğitimin hedefleri şunlardır:

- * "Yurttaşın hak, görev ve sorumluluklarını olduğu gibi insan/çocuk haklarına ait en önemli örgüt ile belgelerin bilinmesini sağlar.

- * İnsan hak ve sorumluluklarının saygı duyulması öneminin bilinçlendirilmesi olduğu gibi, aynı zamanda yaş, cinsiyet, etnik köken, ekonomik statü vb. gibi esaslar üzere her çeşit ayrıma karşı gelme, yeteneklerin gelişmesine saygı sunması.
- * Demokratik Kosova toplumundaki sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamda etkin katılımın hazırlanması.
- * Toplumun en önemli alanları olarak çalışma ve ekonomiye ait esas bilgilerin geliştirilmesi ve ekonomik şirketlerin örgütlenme ile işlevlik şekilleri.
- * Öğrencilerde tasarruf ve planlı tüketim alışkanlıklarının yaratılması.
- * Öğrenciye ekonomi ve çevre arasındaki bağılılığı ve etkileri anlayabilmesi olduğu gibi, devamlı gelişmeye ait ilkeleri anlamasında yardım sunmak.
- * Öğrenciye, yerli zenginliklerin planlı bir şekilde kullanımı anlamasını olduğu gibi, Kosova'nın ekonomik kaynaklarının doğru yönetim şekillerini anlamasında yardım sunmak.
- * Öğrencide ekonomik ve toplumsal gelişmede bilim ve teknolojinin rolü konusunda olduğu gibi, genel sosyal ve şahsi ilerleme konusunda da bilgileri geliştirmesi” (EBTB, 2005b: 184).

EBTB'nin 9. sınıflara özgü Yurttaşlık Eğitimi dersinde, öğrenciler kültür, topluluklar ve çevreye ait değişik konular hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Öğrenciler bilgi ve alışkanlıklar elde etmek dışında, somut toplumsal etkinliklerde ve örgütlemelerde tecrübe sahibi olmaktadır. Bu konularda verilen eğitim teorik düzeyden çok, realiteye dayalı, grup ve toplumsal enstitülerde, kültür ve iletişimde, değer ile inançlarda ve çevreye ait yaşamla ilgili somut örneklerden oluşmaktadır.

- *Çocuklarda uyum sağlamak, entegre (bütünleşme) olmak ve şu esas sosyal gruplarda etkin ve sorumlu bir şekilde davranmaları için yetenek geliştirir: aile, okul, kulüp, dernekler ve değişik enstitüler.
- * Çocukların ister hükümet dışı örgütlerinde ister hükümet örgütlerindeki demokratik çalışma ilkelerine saygılı olmalarıyla birlikte, sorumluluk duygusunu ve aktif katılımcı olmaları isteğini geliştirir.
- * Çocukların sivil toplum içinde aktif katılımcı olmaları için bir ön hazırlığın yapılmasını ve iktidar organları karşısında bireysel, grup ya da kolektif sorunların çözümüne dair istemlerini ifade etmelerini olanaklı kılar.
- * Çocuklara doğru bir iletişim kurmakta yardımcı olmakla birlikte, kültürlerarası iletişimde hoşgörülü ve anlayışlı bir davranışta bulunmalarına ve çağdaş teknoloji iletişimi kullanmalarına dair alışkanlık yaratmalarında teşvik edici olmayı.
- * Öğrencilerde insan onuruna, insan ve kültürel farklılıklarına ve ekolojik farklılıklara saygılı olmaları konusunda alışkanlık oluşturmalarında olduğu gibi, çevrenin korunmasına dair alışkanlıkların yaratılmasında da yardımcı olur (EBTB, 2006b: 172).

6. sınıflar için okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, “Bireysel Gelişme ve Kimlik”, “Yönetim ve Yurttaşlık”, “Hak ve Sorumluluklar”, ile “Kültür” adlı ünitelere yer verilmiştir. 6. sınıfta çocukların gelişim özelliklerine bağlı olarak meydana gelen davranış değişikliği nedeniyle, en fazla “Hak ve Sorumluluklar” üzerinde durulmakta, çocukların devlete karşı hak ve sorumluluklarının neler olduğu bilinci aşılmasına çalışılmaktadır (EBTB, 2003: 189).

7. sınıflar için okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, “ Gruplar ve Kurumlar ile “Yönetim ve Yurttaşlık” kavramlarına yer verilmekte/ön plana çıkmaktadır. Bu dönemdeki çocuklar gelişim özelliklerinden dolayı kendilerini daha bilgili hissetmekte ve değişik topluluklar kurmak için büyük ilgi göstermektedirler. Bu nedenle 7. sınıflar için verilen yurttaşlık eğitimi çocukların farklı topluluk ve kuruluşlar ile değişik yönetim şekilleri hakkında bilgi sahibi olmalarını amaçlamaktadır (EBTB, 2004: 166-7).

8. sınıflar için okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, “Hak ve Sorumluluklar” ile “Ekonomi ve Teknoloji” kavramlarına yer verilmekte/ön plana çıkmaktadır. Daha önceki sınıflarda öğrenilen hak ve sorumluluklar, çocukların gelişim özelliklerine paralel olarak bu sınıfta daha fazla ekonomi alanıyla bağlı olarak verilmekte; çocukların ekonomi, üretim, tüketim alanlarında bilgi sahibi ve gelecekte katılımcı olmaları amaçlanmaktadır (EBTB, 2005a: 183).

9. sınıflar için okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, “ Gruplar ve Enstitüler” ile “Kültür” kavramlarına yer verilmekte/ön plana çıkmaktadır. Bu sınıftaki çocuklarda gelişim özelliklerinden dolayı, mesleki yönelimler görüldüğünden, çeşitli dernek ya da kulüplerde faaliyet göstermek isterler. Bu nedenle 9. sınıflar için yurttaşlık eğitimi, öğrencilere çeşitli kuruluşların işlevlikleri ve etkileri hakkında bilgi sunmaktadır. Ayrıca 9. sınıfta konu olarak en fazla kültürel değerler gibi kavramlar üzerinde durulmakta, farklı kültür ve inançlara saygılı olmak amaçlanmaktadır (EBTB, 2006b: 171).

Hırvat kökenli lider olan Tito'nun *1974 Anayasası*'yla cumhuriyetlere ve özerk bölgelere verilen bağımsız karar alma hakkıyla, çok uluslu olan Yugoslavya'da etnik krizler aşılmaya, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmış ve demokratik bir toplum oluşturma amacı güdülmüştür (Kut, 2005: 149). Tito'nun ölümüyle yerine geçen Miloşević, 1989 yılında anayasada yaptığı değişikliklerle

cumhuriyetlere ve özerk bölgelere verilen yetkileri kaldırmıştır. Gerçekte durumun böyle olmamasına rağmen Miloşević, Sırbistan Federe Devleti’ni etnik farklılıkların olmadığını ve bütün vatandaşların eşit olarak temsil edildiği demokratik bir devlet olarak nitelendirmiştir (Sarı, 2010: 68-69).

Miloşević döneminde yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına karşılık gelen kitaplara baktığımızda şunları söylemek mümkündür: ilkokul 3. sınıflar için *Doğa ve toplum* kitaplarında, vatandaşlık tanımı,

Hepimizin yurdumuz vardır. Bu da doğduğumuz ya da yaşayıp çalıştığımız, okula gittiğimiz yöredir. Sırbistan Cumhuriyeti, Sırp halkının ve burada yaşayan öteki halk ve ulusal azınlıkların vatanıdır. Halk ve ulusal azınlıkların ortaklaşa yaşamları sadece karşılıklı anlayış ve işbirliği içinde olanaklıdır. Sırbistan Cumhuriyeti’nde halk ve ulusal azınlıkların çalışma anadilini kullanma, kimi yörelerin ve Sırbistan’ın devlet olarak “iktisadi ve kültürel gelişme hak eşitliği vardır” tanımıyla yapılmıştır”(Vlahoviç ve Mihayloviç, 1994: 12-9).

“Vatan ırk, dil, din ayrımı yapılmaksızın buralarda herkesin vatanıdır”, şeklinde tanımlanmıştır. Sırbistan Cumhuriyeti içinde yer alan Arnavutlar, Bulgarlar, Macarlar, Slovaklar, Romenler, Çehler, Romlar ve Türkler vb. için ulusal azınlıklar kavramı kullanılmış, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sırlar için ise yurttaş kavramı kullanılmıştır. Sırbistan’ın geçmişinden kalma manastır, kiliseler, anıtlar ile ataları olan Slovenler “bizim geçmişimiz” adlı üniteye işlenmiştir. Kitapta, I. Kosova Savaşı’nda, sayı bakımından daha kabarık Osmanlıların savaşı kazandıkları ve Knez Lazar’ı tutuklayarak kestikleri ifade edilmiştir. Kosova Savaşı’ndan sonra, Sırp halkının Osmanlılar altında yaşamasının çok ağır olduğu dile getirilmiş, Osmanlıların yeniçeri askeri olarak Sırp çocuklarını zoraki aldıkları ifade edilmiş ve Osmanlıların bu yaptıkları zulüm olarak nitelendirilmiştir. Burada Osmanlıların öteki olarak görüldükleri söylenebilmektedir. İlkokul 4. sınıflar için *Toplum Bilimi* kitaplarında, yapılan vatandaşlık tanımının önceki 3. sınıflarda okutulan *Doğa ve Toplum* kitaplarıyla aynı olduğu görülmektedir.

Ülkemizin nüfusunun büyük bir bölümünü Yugoslav halkları oluşturur: Sırlar ve Karadağlılar. Bu iki halkın çok benzer yanları vardır-dilleri aynıdır, adetleri, dini, halk giysisi ve müziği aynıdır. Yugoslavya F. C.’de birçok ulusal azınlıklar: Arnavutlar, Macarlar, Romenler, Slovaklar, Bulgarlar, Türkler vb. yaşarlar. Yugoslavya F. Cumhuriyeti’ndeki ulusal azınlıklar, buranın halklarıyla tüm hak ve görevlerde eşittirler. Bu eşitlik, ülkemizdeki ulusal azınlıkların, hakların da olduğu gibi, anadillerinde okullarının, bundan

sonra da radyo ve televizyonda yayınlarının var olmasında en iyi görülür”
(Daniloviç ve Daniloviç, 1994: 10-1).

Aynı şekilde, Sırp ve Karadağlıların Osmanlı imparatorluğu altında yaşadıkları dönemlerde ağır yaşam koşulları, milli mensubiyeti değiştirmeye karşı savaşmak, İslamlaştırmadan korunmak ve kilisenin bağımsızlığını sağlamak yüzünden sürekli göç ettikleri ifade edilmekte ve Osmanlı yerilmektedir (Daniloviç ve Daniloviç, 1994: 13).

İlkokul 2. sınıflar için, *Doğa ve Toplum* kitabında, Cinsiyet bakımından (Kadın-erkek) iş ayrımı yapılmaksızın, ailenin geçimi için her ikisinin de katkıda bulunması gerektiği ifade edilmiştir. “*Ana babalar çeşitli işlerde çalışırlar. Kimisi fabrikada, kimisi de şirkette, ticarete, çiftlikte ya da evde çalışır. Çalışma ile kazandıkları paralarla ana babalar tüm aile üyelerinin gereksinimlerini giderirler*” (Pavlov ve Lozanov, 1997: 19).

1999 Kosova Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın Kosova eğitim reformuna yaptığı yeniliklerle, günümüz Kosova’sında verilen vatandaşlık eğitimiyle insan hakları ve demokrasi ön planda tutulmakta ve demokratik vatandaşlık değerleri kazandırılmaya çalışılmakta, hoşgörüyü, işbirliğine önem verilmektedir. Yurttaşların devlete karşı hakları ve görevleri olduğu vurgulanmakta, katılımcı, aktif, sorumluluk üstlenen, diğer kültürlerle saygı duyan ve diğer kültürlerin gelişmesine yardımcı olan yurttaşlar yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

2002 yılında, Kosova’da yürürlüğe konulan genel eğitim programı, çoğulculuk, son gelişmelere uyarlanma, birlik ve çeşitlilik, öğrenci dostu olma, yaratıcılık, birleştirilmiş ve bütüncül öğrenme, çevreye uyum, dayanışma, okul özerkliği ve denetlenebilirliği gibi prensiplerine dayanmaktadır. EBTB’nin Kosova’da eğitimin genel amaçları arasında, vatandaşlık eğitimine ilişkin hedefleri de yer almaktadır:

* Kosova eğitiminin amaç ve hedefleri, Kosova toplumuna çatışma sonrası demokratik, ekonomik, dünyaya açılma gibi yeni fırsatlar dikkate alınarak oluşturulmuştur.

* Tümüyle toplumsal görevlerde görev alabilecek, çoğulcu ve demokratik toplumda aktif ve sorumluluk sahibi bireyler olacaklardır.

* Bugünün dünyasında özgürlükler sayesinde kişisel kimliklerini zenginleştirmeye açık olmanın yanı sıra yerel, etnik ve ulusal kimliklerini geliştirebileceklerdir.

* Kimliğin sadece insanları birbirinden ayıran bir olgu olmasından çok, daha büyük bir dünyanın parçası yaptığını anlayabileceklerdir. Ortak ilgilere ve geniş bir aidiyet duygusunu paylaşabileceklerdir.

* Hem kendilerinin hem toplumun hem de çevrenin sorumluluğunu alabileceklerdir.

* Kendine güvenen, pozitif motivasyona sahip ve haklarını doğru kullanan bireyler olacaklardır. Fikir, kişilik, kültür vb. farklılıklara saygı duyacaklardır (Yıldırım, 2011: 10-11).

Çalışmanın merkezini Kosova’da 6., 7., 8. ve 9. sınıflarda okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitapları oluşturduğundan, aşağıda bu sınıfların öğretim programlarında öğrencilerin kazanmaları gereken tutum, değer ve davranışlara değinilecektir.

6. sınıflarda Kosova’da okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersi öğretim programında, öğrencilere tutum ve değerler bakımından, bilgi, anlama, değerlendirme, uygulama ve analiz bakımından kazanmaları gereken hedeflere yer verilmiştir.

6. sınıf öğrencilerinin tutum ve değerler bakımından, kendi sağlıklarını korumayı bilmeleri, davranışlarıyla başkalarının sağlıklarına zarar vermemeleri istenmekte, farklılara karşı hoşgörölü olmaları amaçlanmaktadır. Bilgi açısından, öğrencilerin bireysel kimliği ve grup kimliğini tanımaları, kanun sistemi, anayasa, yurttaş görev ve sorumlulukları ile insan hakları ve çocuk haklarına dair uluslararası belgeleri tanımaları/bilmeleri istenmektedir. Anlama açısından, öğrenciler yaşadığı ortamdaki normlara, kurallara göre davranışlarını uyarlamasını, bütün olarak dünyadaki bağımlılığı ve tüm yurttaşların eğitilmeleri gerektiğini öğrenmektedirler. Değerlendirme açısından, öğrenciler çevrenin yasal savunulmasını ve doğadaki ekolojik farklılıkların önemini kavramaktadırlar. Uygulama açısından, öğrenciler bağımlılık yaratan tütün, alkol, esrar gibi maddelerden korunma kuralları ile toplumda davranış, kanun ve normlarını öğrenmektedirler. Analiz açısından, öğrencilerin bireysel ve grup kimliğinin gelişmesinde sosyal bağların etkisi/fonksiyonları ile yaşadığı toplumdaki kültürel değişimleri analiz etmeleri istenmektedir (EBTB, 2003: 188-9).

7. sınıflarda Kosova’da okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersi öğretim programında, öğrencilere tutum ve değerler bakımından, bilgi, anlama, değerlendirme, uygulama, analiz ve sentez bakımından kazanmaları gereken hedeflere yer verilmiştir.

7. sınıf öğrencilerinden tutum ve değerler bakımından, kulüp, dernek, sivil toplum kuruluşları etkinliklerine katılma, eleştirel tutum geliştirme, farklılıklar ayırmasına karşı gelebilme istenmektedir. Bilgi bakımından, öğrencilerin farklı yönetim şekilleri, sivil toplum etkinliklerinin çeşitleri ile vatandaş ve otorite arasındaki etkileşimi kavramları/bilmeleri istenmektedir. Anlama bakımından, öğrencilerin yönetime etkin katılım, kulüp, dernek ve kurumlardaki çalışmaların yetki ve sorumlulukları anlamaları istenmektedir. Değerlendirme bakımından, öğrencilerin yönetim, kulüp ve derneklerin önemini değerlendirmesi ve uygulama bakımından kulüp, dernek ve kurumlardaki prosedürlere uymaları istenmektedir. Analiz bakımından, öğrencilerden yönetim, kulüplerin, okulların işleyişinin önemini; çözümleyebilme ile sentez bakımından, Kosova toplumunda demokratik değerlerin geliştirilmesinde sivil toplumun kaydettiği sonuçları birleştirebilmeleri istenmektedir (EBTB, 2004: 166-167).

8. sınıflarda Kosova'da okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersi öğretim programında, öğrencilere tutum ve değerler bakımından, bilgi, anlama, değerlendirme, uygulama, analiz ve sentez bakımından kazanmaları gereken hedeflere yer verilmiştir.

8. sınıf öğrencilerinden tutum ve değerler bakımından, farklılıklara karşı hoşgörülü olma ve farklılıkların ayırım şekillerine karşı gelmesi istenmekte; ekonomik fonksiyonları olan örgütlerin etkinlikleri konusuna ilgi duyması beklenmektedir. Bilgi bakımından, öğrencilerin Kosova ekonomisinin durumu, çalışma yasası ve hakkı ile haberleşme teknolojisindeki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmaları arzulanmaktadır. Anlama bakımından, öğrencilerin yurttaşların işçileri, yöneticilerin görev ve sorumluluklarını, çocukların çalıştırılması ve sömürme şekilleri ile toplumun gelişmesinde bilim ve teknolojinin katkısının farkına varması arzulanmaktadır. Değerlendirme bakımından, öğrencilerin yurttaş görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi, toplumun doğru yönetilmesiyle gelişmesinin önemini değerlendirmeleri istenmektedir. Uygulama bakımından, öğrencilerin tasarruf ve planlı tüketim alışkanlıklarını elde etmesi; aile, okul ve toplum içindeki yaşamla ilgili şahsi görev ve sorumluluklar ile bilim ve teknolojiden elde edilen bilgileri uygulaması istenmektedir. Analiz bakımından, öğrencilerden maddi kazanımlar konusunda, tüketim ve tasarrufun etkisi ile üretim ve hizmetler için bilim ve teknolojinin etkisini analiz edebilmesi; sentez açısından ise ekonomi ve toplumun

gelişmesinde bilim ve teknolojinin rolünün önemini birleştirebilmesi amaçlanmaktadır (EBTB, 2005a: 184-6).

9. sınıflarda Kosova'da okutulan Yurttaşlık Eğitimi dersi öğretim programında, öğrencilere tutum ve değerler bakımından, bilgi, anlama, değerlendirme, uygulama, analiz ve sentez bakımından kazanmaları gereken hedeflere yer verilmiştir.

9. sınıf öğrencilerinin tutum ve değerler bakımından, farklılıklara karşı hoşgörülü olmaları ve farklılıkların ayrımcılığına karşı gelebilmeleri; yurttaş kültürünün gelişmesiyle uğraşan kulüp ve derneklerin etkinliklerine ilgi duymaları, insan tacirliği ve uyuşturucuya karşı savaşım veren projelerin etkinliklerine gönüllü katılmaları istenmektedir. Bilgi bakımından, öğrencilerden kulüp, dernek, enstitü, demokratik yönetim örgütlenme şekilleri, sorunların çözümünde katılımcı olmaları, insan tacirliğinin özellikleri ve iletişim teknolojisinin gelişme trendleri hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir. Anlama bakımından, öğrencilerin dünyanın dört bir yanındaki yaşlılarıyla bilgi değiş tokuşunda bulunması, kültürlerarası ve uluslar arası iletişimde haberleşme teknolojisinin rolü, çevre korunması ve insan tacirliğinin önlenmesinde rollerinin neler olduğunu anlaması beklenmektedir. Değerlendirme bakımından, öğrencilerden kulüp ve derneklerin toplumdaki günlük yaşama olan etkisi, kültürlerarası iletişimi engelleyen önyargılara karşı savaşımın önemini değerlendirmesi istenmektedir. Uygulama bakımından, öğrencilerin okul, aile, kulüp, dernekteki görev ve sorumluluklar ile insanlara yapılan farklı şiddet olaylarında insan haklarına veya insan onuruna saygılı olması istenmektedir. Analiz bakımından, öğrencilerden insan tacirliğini olanaklı kılan sosyo-ekonomik koşulları, kültürlerarası iletişime yardımcı veya engel olan etmenleri analiz etmeleri; sentez açısından ise, Kosova'da demokrasinin ve yurttaşlık değerlerinin gelişmesinde sivil toplumun rolünü, insan tacirliği gibi olumsuz belirtilerin önlenmesinde toplumsal enstitülerin rolünü ve kültürlerarası iletişimin gereksiniminin önemini birleştirmeleri istenmektedir (EBTB, 2006a: 172-4).

BÖLÜM V

İLKÖĞRETİM 6., 7., 8. VE 9. SINIF YURTTAŞLIK EĞİTİMİ DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

Bu çalışmada Kosova’da okutulan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının içeriğindeki konularla, EBTB’nin belirlemiş olduğu hedeflerle uyumu açısından karşılaştırma yapılmıştır. 6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında öğrencilerin kazanmaları gereken davranış ve değerler incelenmiştir. “Vatandaşlık”, “İnsan Hakları”, “Devlet”, “Demokrasi”, “Barış ve Hoşgörü”, “Dünya Bilinci ve Dünya Mirası”, “Çokkültürlülük”, “Ekonomik Hayat” ve “Çevre Bilinci” gibi ders kitaplarında geçen kavramların konuları analiz edilmiştir. EBTB’nin belirlemiş olduğu hedeflerinin hak eksenli mi, yoksa ödev eksenli mi olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

5.1. Vatandaşlık

Kosova Cumhuriyeti Vatandaşlık Anayasa’sının 2. maddesine göre, “Vatandaşlık, Kosova Cumhuriyeti Devleti ve iki taraf hak ile görevleri kapsayan bir kişi arasındaki sıkı hukuki ilişki anlamına gelmektedir”. 1998 yılından itibaren Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti vatandaşı olan ve bu tarihten itibaren Kosova Cumhuriyeti’nde daimi yaşayan tüm kişiler, Kosova Cumhuriyeti vatandaşı sayılmaktadır. 2008 tarihli Vatandaşlık Yasası’nın 16. maddesine göre, vatandaşlıktan serbest bırakılmayla, vatandaşlık hakkının alınmasıyla, uluslararası anlaşmalar esası üzerine, vatandaşlık yitirilebilir. Vatandaşlık yasasında saptanan koşullar dışında, bireyler Kosova Cumhuriyeti vatandaşlığından men edilemez.

Çalışmada, vatandaşlık konusuyla ilgili sorulacak sorular şunlardır: “Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, pasif/sorun çıkarmayan yurttaş mı yoksa demokratik haklarını bilen ve kullanan aktif yurttaşlar mı yetiştirilmesi amaçlanmaktadır? Vatandaşlık değerleri ile evrensel değerler arasında bir uyum mu yoksa bir çatışma mı bulunmaktadır? Yurttaşlara hangi haklar ve ödevler/görevler yüklenmektedir? Yurttaşların yerine getirmesi gereken sorumluluklar nelerdir?

Öğrencilerde vatandaşlık bilinci geliyor mu? AB vatandaşlık anlayışı değerleri mi, yoksa liberal vatandaşlık anlayışı değerleri mi ön plandadır?

7. ve 8. sınıflar için, “ Yurttaşlık Hakları ile Yurttaşlık” adlı konularda yurttaşlığın tanımı yapılmıştır. Yurttaşlık sözcüğünün anlamının, “toplulukla bütünleşmiş vatandaş”, ya da “bir topluluktaki eşit yurttaşlar” anlamını taşıyan Latince civitas sözcüğünden ileri geldiği ifade edilmiştir. Bireylerin büyük sayıda toplulukların bir parçası olduğunu anlamalarının büyük bir önem taşıdığı vurgulanarak belirtilmekte; bireylerin/öğrencilerin okulun topluluğu, yaşanılan yerel topluluk, Kosova topluluğu, Balkanlar, Avrupa topluluğu ve tüm Dünya topluluğunun bir parçasını oluşturdukları belirtilmiştir. Devlete tam üye olan ve kanun haklarına sahip olan kişiye vatandaş denilmektedir (Mato ve Shatri, 2006: 77; Jakupı, vd., 2008: 3).

7. sınıflarda, çok sayıda insanların yurttaşlık kavramı hakkında düşüncelerini yazdıkları belirtilmiş ve kitapta yurttaşlık kavramıyla ilgili en çok yankı uyandıran deyimlere yer verilmiştir.

“Ben sizden yurttaş olmanızı istiyorum. Yurttaş, seyirci değil! Yurttaş, nesne değil! Sorumlu yurttaşlar topluluk hizmetlerini olduğu gibi, ulusun da karakterini (özelliğini) yaratırlar. Her yurttaş, diğerleriyle çalışarak, ortak çıkarlara ulaşmak için örgüt ve gruplara katılarak, geleceğin oluşturulmasında yardımcı olabilir” (Mato ve Shtari, 2006b: 78).

Buradan anlaşılacağı üzere yurttaşlıkla ilgili seçilmiş deyimlerde, liberal vatandaşlık anlayışına uygun aktif, sorumlu ve geleceğin oluşturulmasına katkı sunan yurttaşların özelliklerine yer verilmiştir.

6. sınıflar için, “ İyi Yurttaş Kimdir?” adlı konuda iyi bir yurttaş olabilmek için yurttaşların yapmaları gereken davranışlar/sorumluluklar sosyal ve siyasal sorumluluklara vurgu yapan yazılarla desteklenerek resmedilmiştir.

Resim 2: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “İyi Yurttaş Kimdir?”, s. 6 (2006a)

1. resimde, iyi yurttaşların sosyal ve siyasal sorumluluklar bağlamında, komşularını rahatsız etmemesi, kütüphaneden aldığı kitapları zamanında iade etmesi, insanlara yol göstererek yardımcı olması, duvarlara yazı yazmaması, yaşlı komşularını ziyaret etmesi, oy kullanmaya zamanında gitmesi, köpeğini sokağa bırakmaması, barışçıl gösterilere katılması, hız sınırını zorlamaması gibi, özellikleri/erdemleri taşıdığı belirtilmektedir.

Resim 3: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “İyi Yurttaş Kimdir?”, s. 7 (2006a)

2. resimde, iyi yurttaşların sosyal ve siyasal sorumluluklar bağlamında, seçimlere aday olarak katılması, özürliülere ayrılan yerlerde otomobilini park etmemesi, çöpleri çöp kutusuna atması, görüşünü ifade etmek için toplu dilekçeler imzalaması, topluluğuna ait bir gazetenin hazırlanmasına yardımcı olması, ormanlara zarar vermemek için ateş yakmaması, suç işleyen şahsı engellemeye çalışması, yüksek sesle müzik dinlememesi, çöplerin geri dönüşümüne yardımcı olması gibi, özellikleri/erdemleri taşıdığı belirtilmektedir.

Bu resimlerden anlaşılacağı üzere, sosyal ve siyasal sorumluluklar bağlamında, iyi yurttaş olabilmek için, yurttaşların kendilerine, topluma, devlete, çevreye karşı yerine getirmeleri gereken görevlerin/sorumlulukların neler olduğu açıkça anlatılmıştır.

Bu örnek, öğrencilerin gelişim özelliklerine ve yaş dağılıma uygun olarak verilmiş, öğrencilerin somut bir biçimde (resmedilerek) iyi yurttaş davranışlarını kazanmaları/içselleştirmeleri hedeflenmiştir.

6. sınıflar için, “Kültürel Değerler” adlı konuda, “Bir yabancı Kosova’daki yaşamla ilgili bir soru sorarsa, siz yaşamın ana hatlarını açıklayabilirsiniz. Bu ise topluluğunuzun bir tablosunu sunmak anlamına gelir” ifadeleriyle bireylere/öğrencilere kendi topluluklarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

- *Siz çoğu insanın yaşadığı aile yaşantısı çeşitlerinden söz edebilirsiniz;
- * Kosova ekonomisini açıklayabilir ve aynı zamanda insanların yaşam için uyguladıkları tasarruf şekillerini konuşabilirsiniz;
- * Bizde olan yönetim şekillerini açıklayabilirsiniz ve aynı zamanda mevcut yönetimin düzeltilmesine yönelik çabaları konuşabilirsiniz;
- * Yabancılara, bizdeki genç neslin nasıl eğitildiğini açıklayabilirsiniz;
- * İnsanların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini değişik çeşitleri olduğu gibi, sizin nasıl mutlu olduğunuzu, oynadığınız oyunları, müziğimizi, sanatımızı ve edebiyatımızı da açıklayabilirsiniz (Mato ve Shatri, 2006a: 107-108).

Bu örnekte, soyut bir şekilde, öğrencilerden üyesi oldukları topluluğun (aile, ekonomi, eğitim, edebiyat, sanat, müzik vb.) değerlerinden/özelliklerinden söz etmeleri istenmiş, kendi topluluklarıyla ilgili değerleri benimsemeleri ve farkında olmaları bilgilendirilmeye/aşılana çalışılmıştır. Örnekte Kosova’da yaşayan toplulukların özelliklerinden somut bir biçimde söz ediliyor olmaması; öğrencilerin üyesi oldukları toplulukların değerlerini yeterince içselleştirmemelerine yol açmaktadır.

Metnin devamında, her ulusun kendi milli marşının var olduğu, milli marşın vatana hasredilen bir tören şarkısı ve devletin ulusal birliğinin simgesini oluşturduğu ifade edilmiştir. Milli marşın ulusal bayramlarda ve resmi törenlerde çalındığının; değişik uluslararası etkinliklerde ise zafer kazananların gururu olarak gösterildiği belirtilmiştir. 2006 yılı baskılı 6. sınıf ders kitabında Kosova Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmadığından dolayı devletin milli marşı verilmemiştir. 2008 yılında Kosova Cumhuriyeti’nin ilanı ile birlikte milli marşı belirlenmiştir. Ders kitaplarının siyasal gelişim ve değişimlere paralel olarak güncel olması gerekmektedir; aksi takdirde öğrencilerde vatandaşlık duygularının oluşumunu engellemektedir.

6. sınıflar için, “Kültürel Farklılıklar” adlı konuda,

“Biz sadece Kosova yurttaşları değil, dünya yurttaşlarıyız da.... Biz, değişik şekillerde çok sayıda ülke arasında kurulan bağılıklardan oluşan bir dünyada yaşıyoruz” (Mato ve Shatri, 2006a: 110) ifadeleri yer almaktadır.

Buradan anlaşılacağı üzere, metinde Kosova vatandaşlarının aynı zamanda “dünya vatandaşları” oldukları ifade edilmekte, kürselleşmeyle birlikte dünya vatandaşlığının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir.

Aynı sınıfların “Küresel Ritimler” adlı alt başlığında, dış ülkelerin dans ve müzik stilleri verilmiş, Kosova’nın dans/oyun stili olarak zeybek verilmiştir. Zeybek dansı/oyunu ise Kosova’nın değil, Türkiye’nin dansını/oyununu oluşturmaktadır (Mato ve Shatri, 2006a: 113). Dolayısıyla öğrencilere Kosova’nın ulusal dansı hakkında yanlış bilgiler verilmiştir. Bu ise öğrencilerin kendi milli/ulusal dansları hakkında bilgi sahibi olmamalarına yol açmaktadır.

6. sınıflar için, “Yurttaş Görev ve Sorumlulukları” adlı konuda, görev ve sorumlulukların bir madalyonun iki yüzü olduğu ifade edilmiş, sınıf içinde öğrencilerin sahip oldukları haklardan ve bu haklar karşılığında yerine getirmeleri gereken sorumluluktan geniş bir biçimde söz edilmiş, haklar ve sorumluluklar liste halinde sıralanmıştır (Mato ve Shatri, 2006a: 92-94).

8. sınıflar için, “Sosyal Haklar” adlı konuda, sosyal hakların 1961 yılında İtalya’nın Torino kentinde imzalanan *Avrupa Sosyal Beyannamesi* ile belirlendiği ifade edilmiştir. Ders kitaplarında, yurttaşların ekonomik hakkı, çalışma hakkı, siyasi (politik) hakkı, kültürel hakkı, eğitim hakkı, çevre hakkı ve istikrarlı gelişme haklarına yer verilmiştir. İnsan haklarının ihlal edildiği durumlarda, insan güvenliğini sağlayacak kurumlardan (hâkim, polis, avukat, savcı ve ombudsperson) söz edilmiştir.

2008 tarihli *Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nda* eğitim, sanat ve bilim özgürlüğü, çalışma ve mesleğini yerine getirme, sağlık güvenliği ve sosyal güvenlik, çevre sorumluluğu, kamu yararı vb. gibi sosyal haklar, 47. maddeden 62. maddeye kadar düzenlenmiştir. Kitaplarda, topluluklar içinde değişik yaşam kültürleri ile düşünce kültürleri mevcut olduğundan, bu farklılıkların bir ülkenin değerleri olarak kabul edildiği belirtilmiştir. *Kosova Anayasası Çerçevesi’nde* tüm toplulukların ve üyelerinin haklarının garanti edildiği ifade edilmiştir.

Bir devlet ya da kıtanın kimliği sadece bir kültürden oluşamaz. Örneğin. Avrupa ya da Amerikan halklarının kültürel kimliği denilince kimlikle ilgili tam bir anlam çıkmaz. Çünkü diller, dinler, yaşam ve davranış tarzları bir devletin veya bir kıtanın en büyük değerlerini oluşturur(Jakupı, vd., 2008: 8-10).

Bu örnekte, Kosova Cumhuriyeti'nin çokkültürlü demokratik bir toplum olma yolunda ilerlediği için, tüm vatandaşların paylaştığı ve kendisini özdeşleştirdiği ortak ulusal kimliğin ortak bir kan bağı, etnik köken ya da dini inanca dayandırılmayacağından söz edilmektedir. Vatandaş, ülke içinde yaşayan farklı kültürleri kapsamaktadır.

9. sınıflar için, “Kültürel Kimlik ve Küreselleşme Dönemi” adlı konuda, kimliğin kişinin kendisini nasıl algıladığıyla ve tanımladığıyla ilgili olduğu belirtilmiş, küresel dönemde yeni nesillerin küresel süreçlerle başarılı bir şekilde bütünleşmelerinin çok büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. Küreselleşmeyle birlikte kültürler arası hoşgörünün ve demokratik bir toplumda kültürel çokluğun temel niteliklerinin oluşturulmasına katkıda sunacağı ifade edilmiştir (Hoti ve Zabeli, 2009: 84-85).

8. sınıflar için, “Yurttaşlık Görev ve Sorumlulukları” adlı konuda, “haklar”ın kanunlarla korunmuş özgürlüklerin tümü olduğu ifade edilmiştir. Görevlerin ise toplumun çıkarından olan ve kanunlarla yönlendirilen mecburi davranışlar olduğu belirtilmiş ve bireylerden yapmaları gereken görevler sıralanmıştır. Bu görevlerin yurttaşlar tarafından korku ile değil, toplumun uyumlu gelişmesine katkıda bulunulacağı bilincinde yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Aşağıda yurttaşların yapmaları gereken ödevler/görevler sıralanmıştır:

- * ilk eğitimin tamamlanması,
- * ülkenin korunması (askeri görevini yerine getirmesi),
- * devlet vergilerinin ödenmesi,
- * ölüm tehlikesinde olan kişilere yardım,
- * doğanın korunması,
- * çocuklara ve ebeveynlere ait ilgi vb. (Jakupı, vd., 2008: 22-23).

Yurttaş sorumluluklarını moral sorumluluğu, suç işlememe sorumluluğu, medeni sorumluluk, devlet sorumluluğu vb. olarak ayırımı yapılmıştır.

9. sınıflar için, “Yurt Dışında Eğitim” adlı konuda, Amerikan eğitim sisteminin özgürlük, kardeşlik, insan haklarının korunması ve değişik etnik kökenli yurttaşlar arasındaki sevginin artırılması gibi değerlerin korunmasıyla tanındığı belirtilmekte ve aynı değerlere Avrupa ülkelerinde de önem verildiği ifade edilmektedir (Hoti ve Zabeli, 2009: 36-37).

Sonuç olarak, 6., 7., 8. ve 9. sınıflar için Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, haklarını bilen ve bu hakları kullanan aktif vatandaşlar yetiştirilmesinin amaçlandığını söyleyebiliriz. Bunun ise EBTB'nin aktif/etkin yurttaşlar yetiştirilmesini öngördüğü hedefleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Vatandaşların yapmaları gereken başlıca görevler/ödevler ilk eğitimin tamamlanması, oy kullanmak, vergi vermek, askere gitmek, çevrenin korunması, aileye karşı ilgi göstermek olarak sıralanmıştır.

Kosova'nın Priştine şehrinde yapılan anket çalışmasında, oy kullanma hakkında öğrencilerden %80.6 'sı bilgi sahibi olduklarını ve oy verilecek kişilerden memnun olduklarını dile getirirken, %15.5'i bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmektedirler (Gërbeshi ve Tahiri, 2010: 7). Bu araştırma, öğrencilerin oy kullanma konusunda bilgi sahibi olduklarını belirtmektedir.

Öğrencilerde ulusal/vatandaşlık bilincinin gelişmesi konusunda ise ders kitaplarının yetersiz olduğu söylenebilir. Vatandaşlık değerleri evrensel değerlerle uyum içindedir. Kitaplarda, kürselleşme sürecine olumlu bakılmakta, küreselleşmeyle birlikte farklı kültürler arasında hoşgörünün yaratılmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Amerikan ve Avrupa eğitim sisteminden örnekler sunarak, bir ülkenin değerlerini, o ülkede yaşanan farklı kültürlerin oluşturduğu ifade edilmiştir. Avrupa vatandaşlığının öngördüğü, insan haklarının korunması, özgürlük, kardeşlik, değişik etnik kökenli yurttaşlar arasındaki sevginin artırılması gibi değerlerin ön plânda olduğu görülmektedir. Kitaplarda, öğrencilere liberal vatandaşlık anlayışı değerleri ile dünya vatandaşlık anlayışı değerleri aktarılmaya/aşılarmaya çalışılmaktadır. Kosova'nın demokratik değerleri benimsemiş yurttaşların yetiştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Kosova'nın Priştine şehrinde öğrencilerin temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili bilgilerini ölçmek amacıyla yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin %84.4'ü

okulda milliyetçilik ve ülkeye sadık olma kavramlarını öğrendiklerini dile getirirken, %14'ü ise bu kavramları bilmediklerini söylemişlerdir (Gerbeshi ve Tahiri, 2010: 7).

5.2. İnsan Hakları

Antik Çağ'da insan hakları konusunda yapılan çalışmalar, insan hakları düşüncesinin felsefi temellerini oluşturmayı başarmıştır. Yeniçağda Avrupa'daki Rönesans ve Reform Hareketleri, 1689'da İngiltere'de yayınlanan Haklar Bildirgesi, 1776'da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789'da Fransız ve Yurttaş Hakları Beyannamesi sonucunda, insan hakları hukuksal ve anayasal alanlarda yer almaya başlamıştır. 1945 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte, insan hakları devletler tarafından verilmeye ve tüm dünya ülkelerinde geçerli olmaya başlamıştır (Koçak, Avcı ve Yavuz, 2005: 14).

Çalışmada, Kosova'da İnsan hakları kavramıyla ilgili yer alan sorular şunlardır: İnsan haklarının tarihsel gelişim süreci öğrencilerin seviyesine uygun bir dille anlatılmış mıdır? Ders kitapları çeviri olduğundan, burada geçen cümleler doğru kullanılmış mıdır? Ders kitaplarında yer alan, İnsan hakları kavramını, bireyler/öğrenciler yaşantılarında ne ölçüde özümüyor? İnsan hakları ihlalleri bağlamında cinsiyet ayrımcılığı/önyargılar ve kadınların maruz kaldığı sorunlar nasıl değerlendirilmiştir? Bireylerin/öğrencilerin doğuştan sahip olduğu (yaşama, gelişme, korunma, katılım gibi) haklar için yeterli düzeyde örnekler verilmiş midir? İnsan haklarının ihlalleri (İnsan tacirliği, tehdit, aşağılanma, çocukların çalışması vb.) karşısında, bireylerde oluşan duygular doğrultusunda, duyuşsal konulara yer verilmiş midir? Bu sorulardan yola çıkarak, insan hakları ders konuları incelenmiştir.

2008 tarihli *Kosova Anayasası'nın* 23. ve 24. maddesinde, insanlık onurunun dokunulmaz olduğu; hiç kimseye, ırk, dil, din, cinsiyet, renk ayrımı yapılmaksızın, tüm insanların kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiştir.

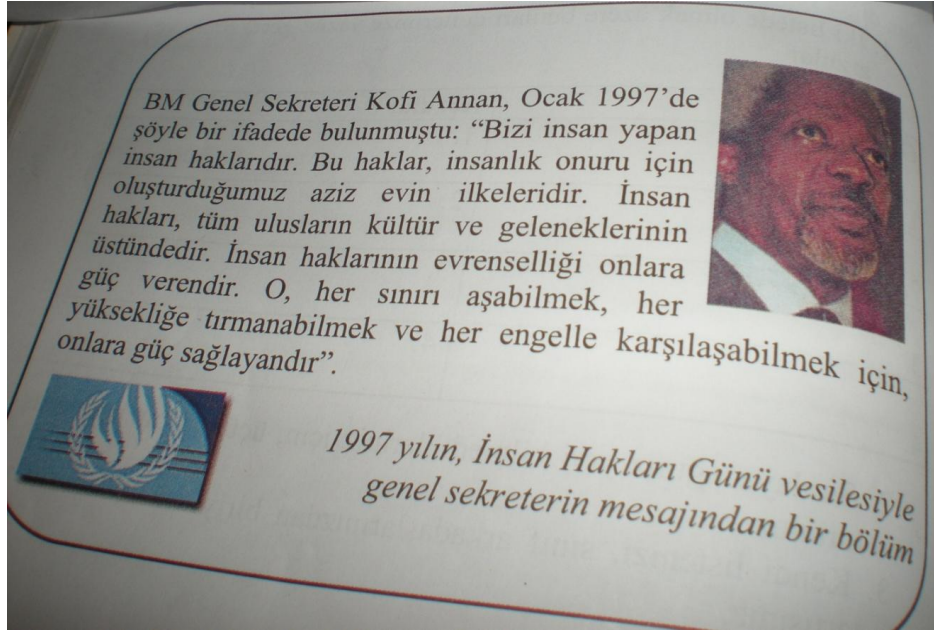
6. sınıflar için "Gereksinim ve Arzular" konusunun içeriğinde, insanın doğduğu andan itibaren hayatta kalabilmesi için gerekli olan temel

gereksinimlerden/haklardan söz edilmiş ve bu temel gereksinimler/haklar, bir piramit şeklinde resmedilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 69).

Resim 4: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf “Gereksinim ve Arzular” s. 70 (2006a)

3. resimde, insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlar 5 düzey olarak belirlenmiş ve bir piramit şeklinde resmedilmiştir. 1. düzeyde beslenme, su, hava, uyku, bedensel etkinlik ve yerleşim; 2. düzeyde güvenlik ve korunma; 3. düzeyde sevgi alışverişinde bulunma ve ilgilenme; 4. düzeyde özgüven, saygı ve değer duyguları, 5. düzeyde ise hayatta azami olanakların geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. “İnsan Hakları Nedir” konusunun başlangıcına, “Bizim temel gereksinimlerimiz bazen “haklar” olarak nitelendirilmiştir. Peki, Hak nedir?” sorusuyla başlanmış, ardından BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın, Ocak 1997’de İnsan Hakları Günü nedeniyle verdiği mesajı yer verilmiştir. Mesajda, insan haklarının tüm ulusların kültür ve geleneklerinin üstünde olduğu, evrensel olmasıyla da her engelli aşabilme gücüne sahip olduğu belirtilmekte; öğrencilere evrensel haklar ve değerler aşılarmaya çalışılmaktadır.

Resim 5: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “İnsan Hakları Nedir”, s. 72. (2006a).

Aynı konunun “BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi- 10 Aralık 1948” başlığı altında, 10 Aralık 1948 yılında ilan edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 30 maddesine yer verilmiş, öğrencilerden “Bu tarihi hatırlayın! 10 Aralık- Uluslararası İnsan Hakları Günü” ile “ Bu tarihi hatırlayın! 1 Ekim- Uluslararası Yaşlılar Günü” ifadesine dikkat çekmeleri istenmiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın yaşlıların toplumun harcanmış bir kısmı olarak gösterilmesinin doğru olmadığı, yaşlılara, bir toplumda hasta ya da emekliler olarak değil, geleneksel yöneticilik ve danışmanlık rolleriyle bakılması gerektiğini ifade eden cümlelere yer verilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 77).

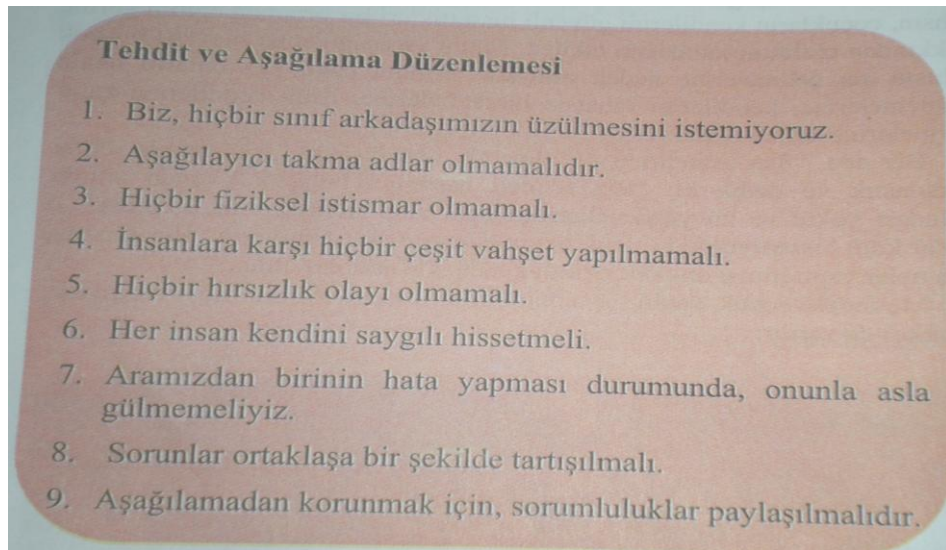
“Çocuk Hakları” adlı konuda, *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*’nin 54. maddesinde yer alan 4 temel bölümden yaşama, gelişme, korunma ve katılım haklarından söz edilmiş, etkinlikler kısmında, öğrencilerden sözleşmedeki değişik haklarla ilgili birer poster hazırlamalarını ve hazırladıkları bu hakları koruyabilmek için ne gibi etkinlikler yapacaklarını açıklamaları istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 82). “Çocukların çalıştırılmasını önlemek ve sınırlandırabilmek için neler yapılmalıdır?” sorusuna cevaplar verilmiş, etkinlikler kısmında, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal alanlarına hitap etmek açısından, çocuk haklarıyla ilgili fikir üretmeleri istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 88). 7. sınıfta BM Çocuk hakları sözleşmelerinden söz edilmiş, çocuk hakları ihlallerinin en fazla Asya ve Afrika gibi

fakir ülkelerde görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca Kosova’da da çocuk haklarının ihlal edildiği “Kosova kentlerinin sokaklarında sigara satan çocukların veya pazarlarda hamal işlerini yapan çocukların görüntüleri en iyi kanıtlar” cümlesindeki ifadeyle belirtilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 21).

İnsan Hakları: Tehdit, Aşağılanma konusunun içeriğinde, sözlü ve fiziki hamlelerle yapılan aşağılanma çeşitlerine yer verilmiş, sözlü tehdit/aşağılanma hakkında örnek bir metin verilmiştir.

Biz ona, “Sen usandırıcısın!” diyerek, onu dışladık. Biz onunla tekrar karşılaştık ve dedik ki: “Biz senden hastalığa bulaştık”. Onun sınıfta arkadaşı yoktu ve bu yüzden kendini çok kötü hissediyordu. Kendisini o kadar kötü hissediyordu ki, artık okula bile gitmek istemiyordu. Bir gün biz, ona neler yapacağımızı anladık. Şimdi kendisiyle arkadaş olduk(Mato ve Shatri, 2006b: 83).

Sözlü tehdide örnek oluşturması bakımından verilen bu metnin eksik olduğu görülmektedir. Bir grup çocuğun bir çocuğu önce dışladıkları, daha sonra da arkadaş oldukları anlatılmaktadır. Grubun çocuğu dışladıktan sonra, çocuğa karşı yaptıkları davranışların doğru olmadığını farkına vardıkları zaman, bunu nasıl telafi ettikleri anlatılmamıştır. Metin bu yönüyle eksiktir. 6. sınıflarda, “Tehdit ve Aşağılama Düzenlenmesi” şekli ile “Aşağılanmayı Nasıl Algılamalıyız” şekli resmedilmiş, öğrencilerin duyuşsal alanlarına hitap ederek, onların bu gibi durumlarda yapmaları gereken doğru davranışların neler olduğu açıklanmıştır (Mato ve Shatri, 2006a: 84-85).

Resim 6: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “İnsan Hakları: Tehdit, Aşağılanma, s. 84 (2006a).

5. resimde “Tehdit ve Aşağılama Düzenlemesi”yle hem sınıf içinde hem de günlük yaşamda ve örnek oluşturabilecek nitelikte öğrencilerin yapmaları gereken doğru davranışlar sıralandırılmıştır. Sınıf içinde, öğrencilerin birbirlerine takma adlar koymamaları, arkadaşlarının yaptıkları hatalara gülmemeleri, sorunların arkadaşlarıyla ortaklaşa tartışmaları vb. gibi doğru davranışlar sergilenmiştir. Günlük yaşamda, hırsızlık yapmamak gibi davranışların kazanılması hedeflenirken; insanlara karşı hiçbir çeşit vahşetin yapılmaması, her insanın kendini saygılı hissetmesi gibi evrensel değerlerin öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

AŞAĞILAMAYI NASIL ALGILAMALIYIZ	
Yapın	Yapmayın
İncinen kişi ile arkadaş olun	Aşağılayın
Yetkili birine şikayet etmesini teşvik edin.	Aşağılamak için diğerlerini teşvik edin
Aşağılanan arkadaşınızı etkinliklere dahil edin (sınıfta ve sınıf dışında)	Bir gözünü kör, bir kulağınızı da sağır edin.
	Aşağılamayı bildirmeye korkuyorsunuz.

Resim 7: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “İnsan Hakları: Tehdit, Aşağılanma, s. 85 (2006a).

6. resimde, “Aşağılanmayı Nasıl Algılamalıyız” düzenlemesiyle öğrencilerin yapmaları ve yapmamaları gereken doğru davranışlar sergilenmiştir. Örneğin, incinen bir kişi ile arkadaş olunması gerekliliği “yapın” sözcüğüyle, incinen bir kişiyi aşağılayın cümlesinin “yapmayın” sözcüğüne karşılık getirilmiştir.

7. sınıfta “Önyargı ve Ayrımcılık” konusunda, farklı ırk, inanca sahip insanların, mültecilerinin ayrımcılığa tabi tutulduğu dile getirilmiş, Amerikalı zenci rahip Martin Luther King’in ırkçı baskıya karşı şiddet içermeyen bir direnişle hakların eşitliği konusunda mücadele verdiği belirtilmiş, insan hakları sorunlarının Şili, Hindistan, Mozambik vb. gibi ülkeler dışında, günlük yaşamımızda, bulunduğumuz yerlerin yakınlığında da olduğu ifade edilmiştir. Etkinlikler kısmında, “Ülkemizde insan hakları nasıl uygulanıyor”, “Kadınların iş çalıştırılmaları ve evleri

içinde muameleyle ilgili verileri, gazete ya da diğer kaynaklardan toplayın”, sorularıyla, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal alanlarına hitap edilmek istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 89-90-91).

7. sınıfta ayrımcılığın çeşitli şekilleri olduğu ifade edilmiş ve en fazla renkleri ve farklı dini mensubiyetleri yüzünden bireylerin ayrımcılığa tabi tutulduğu dile getirilmiş, geçmişte en fazla Güney Afrika’da ve Almanya’da ayrımcılık şekilleri olduğu belirtilmiştir. Doksanlı yıllarda Sırbistan tarafından eğitim, sağlık, istihdam alanlarında Arnavutlara ayrımcılık yapıldığı anlatılmıştır (Mato ve Shatri, 2008:16).

7. sınıfın “Aile” adlı ünitesinde,

Aile içinde kadınların rolü değişmiştir. Şimdi artık kadınlar çalışıyor ve kariyer kurabilme hakkına sahipler. Kadınların oy kullanma hakkı, erkeklerle eşit düzeyde ödenme hakkı vb. vardır. Bir zamanlar sadece erkeklerin çalıştıkları başarılı iş yöneticileri, mühendis, polis, askeri subay iş yerlerinde artık kadınlar da çalışıyor. Bu durumda sadece kadınların/annelerin rolü değil, erkeklerin/babaların da rolü değişmiştir. Erkeklerin çoğu velilere ait görevlerde olduğu gibi evle ilgili olan görevlerinde de daha aktif bir durumdadır. Bazı Avrupa ülkelerinde aileye ilgi yüzünden erkeklerin iş yerlerinden ayrılma hakları vardır. Görevlerin geleneksel ayrılış şekli artık ortadan kaldırılmış ve biz şimdi daha çok çağdaş bir topluma sahibiz(Mato ve Shatri, 2006b: 28).

Bu metinde çağdaş toplumlarda görülen aile yapılarından söz edilmiş, geleneksel kadın-erkek rollerinin değişime uğradığı belirtilmiştir. Önceden sadece erkeklerin çalıştıkları iş yerlerinde artık kadınların da çalıştıkları ifade edilmiş ve Avrupa toplumlarında erkeklerin hem iş yerlerinde hem de evle ilgili olan görevlerde aktif rol oynadıkları belirtilmiştir. Ders kitaplarında anlatılan modern aile yapısı, gerçekte Kosova’nın aile yapısını yansıtmamaktadır. Kosova’da “geleneksel aile yapısının” mevcut olduğu söylenebilir.

8. sınıflarda, çalışan kadınların sayısında giderek artış görüldüğü, ailede ödevlerin kadın-erkek arasında adaletli bir şekilde paylaşıldığı ve çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara oranla daha bağımsız oldukları ifade edilmiştir (Jakupi, Hoti, Mato ve Shatri, 2008: 12). 9. sınıflarda, Kosova’da kadınların genel yaşamında ve birçok meslekte ayrımcılığın olduğu; kadınların devlet enstitülerine, yönetici yerlere, siyaset hayatına daha az katıldıkları ifade edilmiştir (Hoti ve Zabeli, 2009: 19).

Kadın hakları konusunda, ders kitaplarında, Kosova'da hala kadınlara ayrımcılığın yapıldığı dile getirilmekte, buna mukabil çağdaş toplumlarda görülen kadın-erkek eşitliği görevleri/sorumlulukları yakalanmaya çalışılmaktadır.

6. sınıflarda, Özgürlük kavramı, “Köpek ile Kurt”, adlı hikâyeye anlatılmış, özgürlüğün, her insanın mutlu olabilmesinin temel koşulu olduğu ve her şeyin olduğu gibi özgürlüğün de sınırları olduğu ifade edilmiştir.

Bir zamanlar açlıktan ölmek üzere olan bir kurt varmış. Çok zayıf olduğu için, kemikleri sayılabilmemiş. Yürüyebilecek hali yokmuş. Bir ağaç altına durarak, yiyecek bulmayı hayal etmeye başlamış. Yakından geçen bir köpek onu görür ve acıdığı için, yanına gelip şöyle demiş: “Ne bu halin böyle..., günlerdir hiçbir şey yememişsin sen”

“evet haklısın” diye yanıtlamış kurt. “Günlerdir hiçbir şey yemedim; çünkü sen ve arkadaşların koyunlara çok iyi bekçilik yaptınız. Artık yiyecek bir şey bulma gücüm kalmadı. Yakında açlıktan öleceğimi hissediyorum”.

“Peki neden bize katılmıyorsun?” diye sorar köpek. “Ben çalışıyorum ve her gün de yiyorum. Sende aynı işi yapabilirsin, koyunları korumamıza yardımcı olabilirsin. Bu hepimiz için en iyi bir çözümdür”.

Birkaç dakika düşündükten sonra kurt, köpeğin haklı olduğunu anladı. Kurt onunla birlikte köpeklerin kulübesine yürüdü. Anacak yolda yürürken, köpeğin boyundaki tüylerin düştüğünü fark etti. Vücudunun diğer bölümlerinde ise tüyelerinin bol ve pırl pırl olduğunu gördü, dayanamayarak nedenini sordu:

“Oh, üzülme!” diye cevap verdi köpek. “Bu yere sahibim her akşam zincir takar”.

Şaşkın şaşkın, “sana zincir mi takıyorlar?” diye sorar kurt. “Seni her akşam bu şekilde bağlarken, kendini kötü hissetmiyor musun? Sakın bana yaşayabilmem için, her akşam böyle bağlanmamın gerektiğini söyleme.”

“Eğer ben bağlı olacaksam, artık istediğim zaman ve istediğim yerlerde de gidemeyeceğim.” der kurt. “Eğer ben sizinle birlikte yaşamaya gelirim, hiçbir zaman artık özgür olmayacağım”. Bu sözleri söyledikten sonra kurt uzaklaşır.

Köpek kurda seslenerek şöyle der: “Dur! Geri dön! Benim gerçekten her şey yapabilme özgürlüğüm yok, ama sağlığım var, beslenme sorunum yok ve yatabileceğim bir yerim de var. Sen aç karnınla hayatın mutluluğunu yaşayamazsın. Ben senden daha özgürüm (Mato ve Shatri, 2006a: 98-99).

Bu hikâyede/metinde, anlatılan “özgürlüğün sınırlarının” sadece sağlıklı olmak, beslenme ve kalınacak bir yerin olmasıyla kısıtlandırılması, öğrencilerin özgürlük kavramını doğru bir şekilde anlamamalarına yol açmaktadır.

2008 tarihli *Kosova Anayasa'sının* 38. maddesinde, bireylerin inanç, vicdan ve din özgürlüğünün güvence altına alındığı beyan edilmektedir.

6. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitabında, Kosova toplumunun dini inançların çok çeşitliğinden yana olduğu (Dini farklılıklar çağdaş toplumların özelliğidir.) ve geçmişte dini çatışmaların hiç yaşanmadığı dile getirilmektedir. Demokratik ülkelerin çoğunda din, devletten ayrı olduğu için, okulların dinden ayrı olması gerektiği savunulmaktadır. Sadece kamuoyuna veya ortak yaşama tehlike yaratabilecek yurttaşların uyguladıkları bir dini inanç hakkının sınırlandırılabilir olduğu, aşağıdaki örnekle açıklanmaya çalışılmıştır.

“Düşünün ki siz aşı almaya karşı olan bir dine inanıyorsunuz. Ancak sizin aşı yapmanız isteniyor, çünkü bu her insanın korunması için devlet tarafından ortaya atılan bir istemdir” (Mato ve Shatri, 2006a: 117-118).

Bu örnekte, bazı dinin/dinlerin insanların sağlığını tehdit edecek şeylerin yapılmasına yol açtığı söylenmesi ise, dinin/dinlerin kötülenmesi sonucunu doğurmaktadır.

7. sınıfta, “Dini Enstitüler” ünitesi içerisinde, *İnsan Hakları Beyannamesi*’nin 18. maddesi ile *Çocuk Hakları Sözleşmesi*’nin 14. maddelerinde bireylerin vicdan ve din özgürlüğünün olduğu ifade edilmiştir. Tarihi açıdan farklı dinlere saygı gösterilmemesinin sonucunda, haclı seferlerini ve engizisyon¹ mahkemeleri örnek olarak verilmiştir. Velilerin çocuklarının dini açıdan nasıl büyüüp eğitilecekleri konusunda karar alma haklarına sahip olduklarını; ancak çocukların bedensel ya da zihinsel olarak acı çekmesi, (örn: tıp hizmetlerinin ya da okulun reddedilmesi) gibi durumlarda bu hakkın kısıtlanacağı belirtilmiş ve buna uygun “Fatma’nın şansı” adlı bir örnek verilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 50).

Fatma, Afganistan’dan gelip şimdi de Almanya’da yaşayan 12 yaşındaki bir kız çocuğudur. O şimdi kendi yaşlarıyla okula gidiyor ve derslerinde en iyi başarıya ulaşabilmek için saba sarfediyor.

Fatma’nın ders gördüğü okulda, Arap ülkelerinden gelen diğer öğrenciler de var. Okula gelen öğrencilerin çoğu erkektir, çünkü kız çocuklar okulu terk ederek, evlerin duvarları arasında kalmak zorundalar. Fatma kendisinin de böyle bir şansa sahip olmaktan korktuğu için endişeleniyor.

Çünkü Fatma okulu çok seviyor ve gelecekte ünlü bir doktor olmayı hayal ediyor. Ancak dini buna onu müsaade eder mi? Afganistan’daki arkadaşları ona, böyle bir şeyin olanaksız olduğunu söylüyorlar, çünkü böyle bir davranış, dine aykırı bir davranış olarak değerlendiriyor.

Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?(Mato ve Shatri, 2006b: 51).

¹ Kitapta enkizisyon olarak geçmektedir.

Bu örnekte, kız çocuklarının okula gidememe nedenleri arasında dinin gösterilmesi son derece yanlıştır. Çünkü bütün dinler en iyi ve en doğru olanın yapılmasını emreder. Bu örnek kitapta, insan hakları ve çocuk hakları beyannamelerinde vurgulanan bireylerin din ve vicdan özgürlüğü haklarıyla çelişmektedir.

9. sınıflarda “İnanç, Din ve Esas Din Çeşitleri” ünitesi içeriğinde, Totemizm, Animizm, Hinduizm, Budizm, Konfüçizm, Taoizm ve tek tanrılı dinler olarak bilinen Musevilik, Hıristiyanlık, İslam gibi dinlerden genel olarak bahsedilmiş, son olarak tarikatlar ve mezhepler üzerinde durulmuştur. Öğrencilerin bilişsel alanlarına hitap etmek açısından bu farklı dinleri analiz etmeleri, özelliklerini belirlemeleri istenmiştir (Hoti ve Zabeli, 2009: 89-96).

Kosova nüfusunun %95’ni Müslümanlar oluşturduğundan, ders kitaplarında bütün dinlerle ilgili eşit bilgiler verilmek yerine, daha fazla İslam Dini’yle ilgili bilgilerin verilmesi gereklidir.

Sonuç olarak, 6., 7., 8. ve 9. sınıflar için Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, insan hakları ve çocuk hakları bağlamında, uluslararası insan hakları beyannamelerinden örnekler verilmesi, uluslararası anlamda kadın ve çocuk haklarının korunduğunu, çeşitli haklara sahip olduğunu göstermekte ve evrensel değerler bireylere/öğrencilere aşlamaya/aktarılmaya çalışılmaktadır. Aynı şekilde insan hakları ihlallerinden ve çocuk hakları ihlallerden, ülke çapında çok fazla örnek verilmemiş; daha fazla dünya çapında örnekler verilmiştir. Bu ise öğrencilerin konuları yeterince iyi anlamamalarına/içselleştirmemelerine yol açmaktadır. İnsan haklarının tarihsel gelişim süreci, öğrencilerin seviyesine uygun bir dille anlatılmıştır. İnsan haklarının önemli bir boyutu oluşturan kadın hakları konusunda, da Amerikalı zenci Martin Luther King’den örnek verilmiş, ülke içinde kadın haklarından çok fazla söz edilmemiş, kadın hakları evrensel boyutta işlenmiştir. İnsan hakları, kadın hakları, çocuk hakları vb. ile ilgili sorunlardan ülke içinde daha az örnek verilmesinin, nedeni olarak Kosova’nın demokratik bir toplum olma yolunda ilerleyebilmesi için, bazı sorunların görmezden gelinmeye çalışıldığı söylenilebilir. 6. ve 7. sınıflarda evrensel boyutta kadınlara ayrımcılığın yapılmadığı ve kadın- erkek görevlerinin de geleneksellikten uzaklaştığı ifade edilmiş, 9. sınıflarda ise ülke içinde kadın hakları konusunda, ayrımcılığın halen yaşandığı dile getirilmiştir. Dini inanç konusunda, Kosova Anayasası’nda farklı inançlara/dinlere

duyulan saygı ifade edilmiş, ders kitaplarında dinlere saygı duyulmaması bağlamında ortaya çıkan olumsuzluklardan söz edilmiştir. Kosova’da din konusunda ise çatışmaların yaşanmadığı dile getirilmiş, din konusunda genel olarak dünyada mevcut olan dinlerle ilgili bilgiler sunulmuştur. Ancak verilen bir örnekte kız çocuklarının okula gidememe nedenleri arasında dinin gösterilmesi, dine/dinlere yapılan kötülemedir. 6., 7., 8. ve 9. sınıflarda insan hakları konusunda yer alan konuların EBTB’nin hedefleriyle uyumlu ve hak eksenli olduğu görülmektedir. Kitapların Arnavutça’dan Türkçe’ye yeterince iyi bir şekilde tercüme edilmemiş olması, öğrencilerin konuları iyi anlamamalarına yol açmaktadır.

5.3. Devlet

2008 tarihli *Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nın* 1. maddesine göre, devletin tanımı şöyle yapılmıştır: Kosova Cumhuriyeti kendi vatandaşlarının devletidir. Kosova Cumhuriyeti vatandaşlarının ve kendi sınırları içerisinde bulunan tüm bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı gösterme esasına göre otoritesini uygulamaktadır.

Çalışmada, devlet konusuyla ilgili sorulacak sorular şunlardır: “Devlet pasif mi yoksa haklarını bilen ve kullanan aktif yurttaşlar mı yetiştirmeyi hedeflemektedir? Devletin yurttaşlarından yerine getirmesini istediği ödevler/görevler nelerdir? Devletler hangi hizmetlerin karşılığında, yurttaşlara görevler yüklemektedir? Bireysel haklar ve devletin çıkarları arasında nasıl bir ilişki söz konusudur, bunlardan hangisi öncelenmektedir?” Sorularının cevapları aranmıştır.

6. sınıflar için, “Sorumluluk Duygusu” adlı konuda, devletin yurttaşlarından yerine getirmesi gereken ödevler/görevler yer almıştır. Bu görevler/ödevler, yasalara güvenme, vergilerin ödenmesi, askerlik hizmeti, oy kullanmak, iyi bilgi alma, yönetime katılma, topluluğa yardım, insan haklarını koruma ve saygı gösterme olarak sıralandırılmıştır. Yurttaşların devlete verdiği vergilere karşılık, devletin yaptığı hizmetlerden (yolların bakımı, çevrenin temizlenmesi vb.) söz edilmektedir.

Ülke egemenliği ile bağımsızlığın korunması için 18 yaştan sonra erkek çocuklarının askere gitme görevi vardır. Fakat Kosova'nın sınırlarını KFOR koruduğu için, gençlerin askere gitmedikleri belirtilmektedir (Mato ve Shatri, 2006a: 95-96). NATO, Kosova'daki uluslar arası barış koruma gücü, Kosova gücü (Kosovo Force—KFOR'un) temelini oluşturmaktadır. KFOR 12 Haziran 1999'da BM himayesi altında Kosova'ya girmiştir. 9 Haziran 1999'da NATO ile Yugoslav komutanları arasında imzalanan Askeri Teknik Anlaşmaya ve 10 Haziran 1999'da BM Güvenlik Konseyinin aldığı 1244 Sayılı karara göre KFOR'un BM'nin himayesi altında görev yapmaya başlamıştır. KFOR'un konuşlanması Sırp güçlerinin Kosova'dan ayrılmalarıyla aynı zamana rastlamıştır. 20 Haziran'da Sırp'ların çekilmesiyle KFOR ilk konuşlanma görevini yerine getirmiştir. KFOR, Kosova'da güvenli bir ortam oluşturmak ve bu ortamın sürmesini sağlamak; çatışmaya son veren anlaşmaların uygulanmasını gözlemek ve gerekirse uygulaması için güç kullanmak; UNMIK faaliyetlerinde yardımcı olma görevlerini yerine getirmektedir (Tangör, 2007: 160-1).

8. sınıflar için, “Sorumluluk Duygusu” adlı konuda, yurttaşların vergileri ödemeleri konusundaki sorumlulukları şöyle ifade edilmiştir:

Her yurttaş vergilerin tüm topluluğun ve hatta bir devletin de yararında olduğunu bilmelidir. Bütçesi olmayan bir devlet ayakta kalmaz. Bütçe ise mallara, gelirlere, işlere vb. verilen vergilerle oluşur. Devlet bütçesiyle eğitim, sağlık ve diğer kamu etkinlikler ayakta durur. Sorumluluk kanuni yükümlülükten gelir. Sorumsuz kişilere, daha doğrusu kanunlara saygılı olmayan kişilere cezalar uygulanır. Bir ülkenin demokrasi düzeyi, o ülke yurttaşlarının sorumluluk düzeyiyle belirlenir. Sorumluluğun olmadığı ve kanunların saygılanmadığı bir yerde, anarşi kol gezer(Jakupı, vd., 2008: 27-28).

Ülkelerin demokratik düzeylerinin yurttaşların sorumlu olma düzeyleriyle belirlendiğinden, yurttaşların devletin bekası/ayakta kalması için vergi vermekle mükellef oldukları ve vergi vermedikleri takdirde cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

7. sınıflar için, “Polis” adlı konuda, polisin yurttaşın hayatını, mülkünü ve devleti koruyan kanunlara saygı gösterilmesinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Polisin asıl çalışmalarının kamuoyunu memnun edecek olan hizmetler olduğu ve yaşanan suç olaylarıyla ilgili bilgi sunmak ya da suç olaylarına karşı savaşmada

işbirliği yapmak ereğiyle kamuoyuna seslendiği ifade edilmiştir. “Sokakta yaşayan yurttaşlardan başlayarak, iyi geliri olan ve lüks evlerde yaşayan yurttaş kadar toplumun her üyesinin bu yönde katkı sunması gereklidir” ifadesiyle polis yurttaşlardan beklediği duyarlılığa/işbirliğine dikkat çekilmiştir (Mato ve Shatri,2006b: 69).

7. sınıflar için, “Kamu Sağlık Hizmetleri” adlı konuda, devletin sağlık eğitimcilerinin bireyleri/öğrencileri (uyuşturucu, alkol, sigara kullanımı, AIDS hastalığı vb.) konusunda bilgilendirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca topluluk içersindeki sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümü olan hastanelerin faaliyetlerinden geniş bir biçimde söz edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 53-54). “Kamu Sağlık Hizmetleri” adlı konuda, Kosova sağlık sistemi hakkında bilgiler verilmemiş; günümüz Kosova’ında mevcut olan aile eğitim merkezlerinden söz edilmemiştir. Dolayısıyla öğrencilerin somut bir biçimde, Kosova’daki sağlık hizmetleri hakkında bilinçli olmalarını engellemektedir.

6. sınıflar için, “İnsancıl Davranışlar ve Sağlık” adlı konuda, “Her insan kendi sağlığına dikkat etmelidir. Peki her bireyin refahını etkileyen etmenler hangileridir?” sorusu yöneltilmiş, ardından zihinsel, bedensel ve sosyal sağlık ile ilgili bilgiler verilmiştir. Öğrencilerin iyi bir zihinsel, bedensel ve sosyal sağlığa kavuştukları zaman, özgüvenlerin artacağı ifade edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 29-30). Buradan anlaşılacağı üzere, sağlıklı olmanın devlet için değil, birey için ne kadar önemli olduğunun farkına varılması istenmiştir.

7. sınıflar için, “Okul Günleri” adlı konuda, “ Her ülkenin geleceği, o ülkenin iyiliği (refahı) için çalışan kişilerin yeteneklerine bağlıdır. Okullar gençlere neler sunar?” sorusuyla öğrencilere okula ilgili olumlu duygular aşılarmaya çalışılmıştır. Ardından sorunun cevabı olarak, okulun öğrencilere sunduğu öğrenme yeteneği, diğerleriyle işbirliği yapmak, hayat için hazırlanmak, aktif medeni yaşam, olumlu değer ve davranışlar ile boş zamanı değerlendirme kültürü kavramları üzerine açıklamalar yapılmıştır (Mato ve Shatri, 2006b: 34-35).

Buradan görüleceği üzere bir ülkenin gelişmesinin eğitilmiş bireylere/kişilere bağlı olduğu ifade edilmekte, bu amaca ulaşmada ise en çok okulların hizmet ettiği ifade edilmektedir.

7. sınıflar için, “Hayat Boyunca Okul” adlı konuda, Kosova Eğitim sisteminin eğitim düzeyleri ile ilgili açıklamalar yapılmış, Kosova eğitim sisteminin birçok Avrupa ülkesindeki eğitim sistemleriyle uyumlaştırılmış durumda olduğu belirtilmiştir. Eğitim düzeyleri olan (ilkokul, ortaokul ve yüksek öğretim) hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı sınıfın “Ülkemizdeki Eğitim Sisteminin Değerleri” adlı alt başlığında, cinsiyet, din ya da ekonomik durumu gözetmeksizin okulların herkes için açık olduğu ve eğitim sisteminin tüm azınlıklara kendi anadilinde eğitim görmelerini garanti ettiği ifade edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 38-40). “Hayat Boyunca Okul” adlı başlığın altında Kosova eğitim sisteminden söz ediliyor olması, metinle başlığın uyumlu olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 6.,7., 8. ve 9. sınıflar için *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında, devletin haklarını bilen ve kullanan aktif yurttaşlar yetiştirmek istediği ve EBTB’nin hedefleriyle de uyumlu olduğu görülmektedir. Kitaplarda devletin yaptığı hizmetlerden (eğitim, sağlık, çevre vb.) söz edilmiştir. Devletin yönetim organları, yapısı vb. üzerine epeyce konular işlenmiştir.

Devletin yönetim yapısıyla ilgili konuların daha somut bir biçimde örneklendirilerek ele alınmaması, öğrencilerin konuları yeterince iyi anlamamalarına/içselleştirmemelerine yol açmaktadır. Kitaplarda yurttaşların görev ve sorumluluklarının ise neler olduğu açıkça anlatılmıştır. Bireysel çıkarlar, devletin çıkarlarından üstün tutulmuş, yurttaşlardan yapmaları gereken vazifelerin başta kendileri olmak üzere ailelerine, toplumsal refaha yararı olacağı belirtilmiştir.

5.4. Demokrasi

Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nın 2008 tarihli 1. ve 3. maddesine göre, Kosova Cumhuriyeti bağımsız, egemen, demokratik, ünik ve bölünemez devlettir. Kosova Cumhuriyeti hukukun üstünlüğü ilkesine tam uyarak kendi yasama, yürütme ve yargı kurumlarıyla demokratik şekilde yönetilen, Arnavutlar ve diğer toplulukların oluşturduğu çok etniklidir toplumdur.

Çalışmada, demokrasi konusuyla ilgili sorulacak sorular şunlardır: “Devletler, demokratik kurallar çerçevesinde pasif/sorun çıkartmayan yurttaş mı, yoksa demokratik haklarını bilen ve bu hakları aktif olarak kullanan yurttaşlar mı yetiştirmeyi amaçlamaktadır? Demokrasinin temel ilkeleri öğrencilerin anlayıp özümseyebileceği örneklerle konularda yer alabilmiş midir? Demokrasinin önemli unsurlarından sivil toplum örgütleri/hareketleri, kulüpler ve dernekler konularda nasıl yer almıştır?” Sorularının cevapları aranmıştır.

6. sınıflar için, “Hukuk Nedir” adlı ünite, hukukun tanımı yapılmış, kanunların insanları koruduğu ve çoğu kez (trafik kazaları, ergenlik yaşına gelmeden kimliğin verilmemesi vb.) gibi durumlarda insanların özgürlüğünü kısıtladığı dile getirilmiştir. Geniş anlamda hukuk, “toplum içinde insanların davranışlarını düzenleyen ve devlet tarafından hazırlanan kuralların bir bütünüdür” (Mato ve Shatri, 2006a: 41).

6. sınıfların ders kitaplarında yer alan “Geçici Özyönetim Anayasa Çerçevesi” adlı 2001 yılında yayımlanan Anayasa, 2008 yılında Kosova Cumhuriyeti’nin ilân edilmesiyle oluşturulan yeni Anayasa’yı yansıtmamaktadır. Bu yüzden ders kitaplarının siyasi gelişmelere göre güncelleştirilmesi gerekmektedir.

Etkinlikler kısmında, öğrencilere kanunlar/kurallar hakkında bilgi aktarmak için, bir gezegende yaşayan ilk insanlar olduklarını varsaymaları istenmiş ve bu gezegenin adını, gezegene ait kuralları, kanunları kendilerinin belirlemeleri/koymaları istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 42-43).

7. sınıflar için, “Otorite” adlı başlık altında, kanun ve kuralların öğrenciler tarafından iyi anlaşılması için, somut bir şekilde, hakemsiz bir futbol karşılaşması ile yollarda trafik ulaşımına dair kuralların olmaması durumu örneği verilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 119).

7. sınıflar için, “Yurttaşların Demokrasiye Katılımı” adlı konuda, demokrasinin tanımı yapılmıştır. “*Demokrasi-halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimidir. Demokrasi diğerleri arasında yürütme, yasama ile yargı organlarının bağımsızlığı ve özgür (serbest) seçimleriyle ifade edilen bir siyasi sistemdir*”. Yurttaşların demokrasiye katılımının hem hak hem de sorumluluk taşıdığı, yurttaşların iyi yöneticileri seçmeleri gerekliliği de ifade edilmiştir. Konuşma özgürlüğü, grup veya derneklerde birleşme, yaş, cinsiyet, ırk veya dini

inanç farkı gözetilmeksizin yurttaşların eşit bir şekilde oy kullanmaya ait değişik çeşitler vb. haklara sahip oldukları belirtilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 117).

7. sınıflar için, “Sivil Toplum Örgütleri” adlı konuda, sivil toplum örgütlerinin gelişmemiş ülkelerde insanlara yardım sundukları (içme suyu, sağlık kontrolleri, eğitim görmeleri için koşullar yarattıkları vb.) ifade edilmiş ve sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliğine ait bir örnek verilmiştir.

Duygu, “Özürü İnsanlar İçin” Sivil Toplum Örgütü icra müdiresidir. Bu sabah başkentte iki yeni okulun inşaatıyla ilgili haberi gazeteden okumuş. O, bu konuda daha fazla bilgi edinmek ereğiyle, kent konseyine telefon açar. “Okulun inşaat projesinde tekerlekli sandalye kullanan insanlar için girişin yapılması öngörülüyor müdür? Böyle bir şey engelli öğrenciler yanı sıra çocuklarının okul yaşamlarının bir parçası olmak isteyen bu tür engelli velilerin de gereksinimidir”. Telefonun öbür ucundan gelen yanıt olumsuzdur. “Proje tamamlanmıştır ve böyle bir şey öngörülmemiştir”.

Duygunun birkaç örgütle temasa geçmesi gerekecek. Bu örgütlerle yapmış olduğu birkaç görüşmeden sonra, Duygu, yeni önerinin kabul edilmesine kadar projenin iptal edilmesi için örgütlerden tam destek görmüş bulunmaktadır:

1. İnsan Hakları Koruma Derneği
2. Veliler Derneği
3. UNICEF
4. “Eşit Şanslar” Sivil Toplum Örgütü
5. Hekimler Derneği

Şimdi Duygu, kentin konsey başkanına telefon açar. “Sizinle çok önemli bir konuyu görüşmek istiyorum. Sizinle birkaç örgüt adına konuşacağım”.

Duygu’nun yarın bir görüşmesi (randevusu) olacak. Sizce bu görüşme nasıl sonuçlanacak? Engelliler, yeni okula tekerlekli sandalye ile girme fırsatına sahip olabilecekler mi? (Mato ve Shatri, 2006b: 17).

Bu örnek, öğrencilerin duyuşsal alanlarına hitap etmeyi hedeflemiş, demokratik ülkelerde, yurttaşların çıkarlarına göre yapılmayan yönetim politikalarıyla ilgili düşünce ve tutumlarını ifade etmeleri için, sivil toplum örgütlerinin nasıl devreye geçtiği ve ne gibi rol oynayabileceği anlatılmak istenmiştir.

Aynı şekilde, “Sivil Toplumun Rolü” adlı konuda, “Bir örgüt nasıl çalışır” ve “Dövülen çocuk” adlı örneklerle, sivil toplumun demokrasi yönetiminin iyileşmesinde ne kadar etkili ve gerekli/önemli olduğu öğrencilere aktarılmaya çalışılmıştır.

Evi olmayan insanları hiç düşündünüz mü? Bir topluluk tarafından oluşturulan bir örgüt, onların sorunlarına odaklanarak şu sonuca varmıştır:

Evsiz olmak şu demektir:

* Yaşayabilmek ve senin için önemli olan eşyalarını koyabilecek bir yerin olmaması demektir;

* Yemek pişirebilecek ya da gıdalarını yerleştirebilecek bir yerin olmaması demektir;

* Uyuyabilecek bir yerin olmaması demektir;

* Elbiselerini ve diğer gerekli eşyalarını koyabilecek bir yerin olmaması demektir;

* Eğer çocuk isen, bu senin oynayabilmen ya da kendini güvenli hissedebilmen için hiçbir zaman bir yerinin olmaması demektir.

Semt ya da köy topluluklarınızda kaç yetişkinin evsiz olduğunu araştırıp bulun. Onlardan yüzde kaçını genç yaşta dırlar? (Mato ve Shatri, 2006b: 20).

Bu örnekte, Kosova toplumunda ayrımcılık kurbanları olduklarını hisseden gruplara ilişkin sivil toplum örgütlerinin yardımları konusunda öğrencilerin bilinçlenmeleri/duyarlı olmaları hedeflenmiştir.

Bangladeş polisi tarafından tutuklanıp işkence gördüğü zaman, Firoz sadece 9 yaşındaydı. Polis onun bir cep telefonu çaldığını düşünüyordu. Polis işkencesi çocuğa, bedensel zararlardan başka zihinsel ve ruhsal travmalar da yarattı. 10 ay gördüğü hastane tedavisinden sonra, velileriyle görüşmesine izin verilmeden tekrar ceza evine götürüldü. Amnesty İnternetional başlattığı kampanya ile tüm dünyadaki sivil toplumda bu konu hakkında duyarlılığı uyandırdı. Bangladeş hükümetine gönderilen mektuplar, çocuğun suçsuz olup ceza evinden çıkmasına neden olurken, bu durum için sorumlu olanların ise adalet önüne çıkarılmalarını etkilemiştir(Mato ve Shatri, 2006b: 20).

Örnekte, sivil toplum örgütlerinin kanunların ihlal edildiği durumlarda nasıl harekete geçtiği anlatılmış, gün geçtikçe önemli bir role sahip olduğu belirtilmiş ve “Sorunlara dur diyen yurttaş grubu acaba biz miyiz?” sorusuyla öğrencilerinin sorunlar karşısında neler yapabilecekleri hakkında düşünmeleri/fikirler üretmeleri istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 21).

9. sınıflar için, “Sivil Toplum ve Kosova Toplumundaki Rolü” adlı konuda, sivil toplumun demokrasi için taşıdığı önemden söz edilmiş ve yaptığı etkinlikler sıralandırılmıştır:

1. Kamu çıkar içeren konular (devletin ayırım yapmaması, kamuoyunun bilinçlenmesi, yurttaşların karar alma konusunda seferberlikleri, kamusal memnuniyetsizliklerin belirtilmesi, sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi, eğitimdeki kalitenin artırılması, rüşvete karşı mücadele verilmesi v.b.);
2. Fakirliğin azaltılması (ihtiyaç sahibi ailelere, gazi ailelerine ve şehit ailelerine yardımlar v.b.);
3. Kadının güçlendirilmesi (karar almada, eğitim, kültür, cinsiyet, hakların gelişmesinde, v.b.);
4. Dışlanmış grupların korunması ile entegrasyonları (Romlar, Aşkaliler, Mısırlılar, v.b. (Hoti ve Zabeli, 2009: 55).

Buradan anlaşılacağı üzere, Sivil toplum örgütlerinin Kosova’da yaptıkları faaliyetleri/etkinlikleri açıkça beyan edilmiştir.

Genel olarak dünyanın değişik yerlerinde mevcut olan sivil toplum örgütleri hakkında bilgiler verilmiştir. Kitaplarda, Caritas, Save the Children Kosova, Care, Handikos, Oxfam, Adra vb. gibi bazı sivil toplum örgütleri resmedilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 16). Ancak Kosova’da mevcut olan sivil toplum örgütleri hakkında bilgiler verilmemiştir.

7. ve 9. sınıflarda kulüp ve derneklerin etkinliklerinin oluşturulması ve örgütlenmesi için, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin 20. maddesi ile Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 15. maddesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Kulüp ve derneklerin demokrasinin gelişiminde olduğu gibi, toplum için olumsuz belirtilerin işaret edilmesine ve toplumsal yaşamın değiş alanlarındaki olumlu süreçlerin hızlandırılmasına, enstitülerin daha iyi bir şekilde yönetilmesine yol açtığı belirtilmektedir (Hoti ve Zabeli, 2009: 48).

7. sınıflar için, “Totaliter ve Demokratik Ülke Yasaları” adlı konuda, totaliter ülkelerdeki yasalarla demokratik ülkelerdeki yasalar mukayese edilmiştir. Totaliter ülkelerde ifade özgürlüğünün kısıtlandığı ve yasaların bir grup insan tarafından hazırlandığı belirtilmiştir. Buna mukabil demokrasi yönetimi övülmekte ve demokrasiyle din, vicdan özgürlüğü hakkının verildiği ve devletin temel yasası olan anayasayla devletin faaliyetlerinin yerine getirildiği ifade edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 64-65).

7. sınıflar için, “Yönetim Çeşitleri ve Demokrasinin Rolü” adlı ünite, demokrasi çeşitlerinden söz edilmiş ve öğrencilere günlük yaşamda demokrasi ifadesi ile ilgili sorular sorulmuştur.

- * Ailenizde kuralları kim kurar?
- * Bu kurallara herkes saygılı mıdır? Neden?
- * Sınıfınızdaki kurallar konusunda kim karar verir?
- * Bu kurallara herkes saygılı mıdır? Neden? (Mato ve Shatri, 2006: 83).

Bu sorular sayesinde öğrencilerden demokrasiyi onaylayıp onaylamadıklarının öğrenilmesi hedeflenmiş, günlük yaşamla ilgili örnekler verilerek, demokrasiyi anlamaları/içselleştirmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca “Asla unutmayın: Demokrasinin başlaması hepimize aittir!” ifadesiyle, öğrencilere demokrasinin gelişmesi için görevler/sorumluluklar yüklemektedir.

7. sınıflar için, “Bir Eylem Nasıl Yapabiliriz” adlı konuda, bireylerin/öğrencilerin bir eylemin nasıl yapıldığı ve eylemin yapılmasında yardımcı olacak unsurlar (broşürler, posterler, TV, radyo yayınları vb.) hakkında gerekli bilgiler sunulmuştur. Ancak eylem yaparken topluma zarar vermeden bunun nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği ile ilgili bilgiler verilmemiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 73-75).

9. sınıflar için, “Okul ve Onun İşlevselliği” adlı konuda, çağdaş okulların hedefleri arasında, çalışma ve oyunları içeren değişik organizasyonlarla bireyler arası ilişkilerin gelişmesini sağlayarak demokrasinin hüküm sürdüğü bir ortamı oluşturmak olduğu vurgulanmaktadır (Hoti ve Zabeli, 2009: 29).

7. sınıflar için, “Sınıf Konseyi” adlı konuda, sınıf konseylerinin okullarda karar alma süreçlerine öğrencilerin de katılımını sağladığından demokratik bir biçim olduğu ifade edilmekte, öğrenci konseyinin getirilerinin neler olduğu sıralandırılmıştır:

- * Öğrencilere demokrasi konusunda bilgi verir.
- * Öğrencileri okul yaşamında sorumluluk üstlenmelerini teşvik eder.
- * Öğrencide değişik değer ve yorum açılarını değerlendirme yeteneği sağlar.
- * Okulun en iyi bir şekilde yönetilmesi için okul yönetimine yardımcı olur.
- * Toplumda daha etkin bir rol üstlenmeleri için öğrencileri hazırlar(Mato ve Shatri, 2006b: 126-127).

7. sınıflar için, “Seçim Sistemleri” adlı konuda, genel seçimler ile yerel seçimlerden söz edilmiş, yurttaşların seçecekleri adaylarla ilgili değerlendirme yapabilmek için kendilerine sormaları gereken sorulara yer verilmiştir.

1. O kimdir?
2. Topluluğa nasıl bir hizmette bulunmuştur?
3. Yapmak istedikleri nelerdir?
4. Onun partisi daha önceden neler yapmıştır?
5. Ona oy vererek nasıl bir kazanç sağlanır? (Mato ve Shatri, 2006b: 88).

7. sınıflar için, “Siyasi Partiler” adlı konuda, Kosova’nın demokratik ve çoğulcu bir yer olması nedeniyle, çok partili sistemin işlevselliği olduğu belirtilmiştir. Yurttaşlar kendi özgür iradelerine göre, bir partiye üye olma ya da olmama haklarına sahip oldukları ifade edilmektedir. Partilerin sorunların çözülmesinde ve iyiye doğru gitmesinde etkili oldukları belirtilmektedir (Mato ve Shatri, 2006b: 91-92). Kosova’da Arnavut siyasi partileri logoları ile (LDK, AK vb.) Türklerin siyasi parti logoları (KDTP) resmedilmiştir. Ancak Boşnakların siyasi parti logoları resmedilmemiştir.

Öğrencilere etkinlikler kısmında, “Sorunların çözülmesi konusunda siyasi partiler arasında konsensüs sağlanabilir mi? Deneyin!” sorusu sorulmuş, bütün partilere karşı olumlu duygular geliştirilmeye çalışılmış, partiler arası işbirliğine/uzlaşmaya önem verilmiştir.

7. sınıflar için, “Bunalım Yaşayan Bir Ülke” adlı konuda/hikâyede, bir ülkenin işgal edilmesiyle ne gibi hakların ihlal edilebileceği anlatılmak istenmiştir. İşgal altında olan bir ülkeye ise Birleşmiş Milletlerin yardım sunacağı dile getirilmiştir.

Siz Alatup adında olan hayali bir ülkede yaşamaktasınız. Bu ülkeyi kuşatan diğer komşu ülkeler güçlüdür. Bir sabah siz radyoda ülkenizin Segur adında işgalci bir ülke tarafından işgal edildiğini öğreniyorsunuz. Dört bir yana ülkenizde uygulanması mecburi olan kuralların yer aldığı bildiriler dağıtılmıştır:

* Her şahıs Segur dilini konuşmalıdır.

* Her tür toplanmalar yasaklanmıştır.

* Tüm dini enstitüler kapatılacaktır.

- * Yaşlılar çalışma kamplarına gönderilecektir.
- * Tüm Alatup kızları Segur erkekleriyle evlendirilecektir.
- * Tüm Alatup öğretmenleri uzaklaştırılıp Segur öğretmenleriyle değiştirileceklerdir.
- * Tüm gençler Segur ordusuna alınacaktır.
- * Tüm Alatup gazeteleri kapatılacaktır.
- * Alatup'taki tüm şirketler Segur hükümetinin denetimi altında olacaktır.
- * Okullarda sadece Segur tarihi öğrenilecektir; Alatup tarihinin okutulması yasaklanmıştır (Mato ve Shatri, 2006b: 128).

Ardından öğrencilere şu sorular sorularak cevapların verilmesi istenmiştir:

1. İşgalden sonra Alatup'un demokratik bir ülke olduğunu düşünüyor musunuz?
2. Segur hükümeti tarafınca belirlenen kurullarla ihlal edilen haklar hangileridir?
3. Böyle bir işgalden sonra sizin hayatınız nasıl değişecektir? Alatup'taki durum Birleşmiş Milletlerin ilgisini çekmiştir. Alatup'ta olup bitenlerle ilgili Birleşmiş Milletler temsilcisine sunacağınız konuşmanızı hazırlayın ve BMÖ'nün Segura karşı alması gereken önlemleri önerin.
4. Alatup'taki durum bu ülkeyi binlerce insanın terk etmesine neden olmuştur. Yabancı ülkelerin dışişleri bakanlarına mektuplar yazarak, onların Alatup'tan gelen mültecileri kabul etmeleri gerektiğini bildirin (Mato ve Shatri, 2006b: 129).

Bu metinde, bir ülkenin işgal edilmesiyle o ülkede ihlal edilen hakların ne gibi olumsuz sonuçlara/durumlara yol açacağı anlatılmıştır. Bütün bu olumsuz sonuçların, o ülkenin demokratik olmayan bir ülkeye dönüşmesine neden olacağından, demokrasinin ve demokratik toplum olmanın önemi hakkında öğrencilerin bilgili ve duyarlı olmaları istenmiştir.

Sonuç olarak, 6. ve 7. sınıflarda Demokrasi konularına daha fazla yer verildiği görülmektedir. Demokratik kurullar çerçevesinde, EBTB'nin hedefleriyle de uyumlu olarak demokratik haklarını bilen ve bu hakları aktif olarak kullanan yurttaşlar yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Demokrasinin temel ilkeleriyle ilgili (hukukun üstünlüğü, eşitlik, seçimler, siyasi partiler vb.) bilgiler daha soyut bir şekilde verilmiştir. Öğrencilerin demokrasinin temel ilkelerini kavramaları/içselleştirmeleri için bilgilerin daha somut biçimde verilmesi ve daha fazla örneklendirilmesi gerekmektedir. Öğrenciler kulüplere ve derneklere katılma

konusunda teşvik edilmektedir. Sivil toplum örgütlerine konularda yeterince yer verilmiş, kanunların ihlal edildiği durumlarda devreye nasıl girdiği ile ilgili öğrencilerin anlayabileceği/özümseyebileceği tarzda örnekler verilmiştir.

Kosova'nın Priştine şehrinde yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin din ile demokrasinin ayrımı konusunda %7.8'i demokrasinin çok iyi olduğunu söylemiş, buna mukabil %60.3'ü demokrasinin kötü olduğunu söylemiştir (Gërbeshi ve Tahiri, 2010: 9). Bu araştırmaya göre öğrencilerin demokrasiye karşı olumsuz duygular besledikleri görülmüştür.

5.5. Barış ve Hoşgörü

Hoşgörü farsça bir sözcüktür. Terim anlamı farklı din, dil, cinsiyet ve fikirlere karşı bireyin rahatsızlık duymaması olarak tanımlanmaktadır (İpek, 2011: 100). UNESCO tarafından ise hoşgörü, temelde başkasının yani farklı olanın kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek ve ötekine verilen zararın kendine ve herkese verilen zarar anlamına geleceği için zarar vermekten kaçınmak olarak tanımlanmaktadır.

2008 tarihli *Kosova Cumhuriyeti Anayasası*'nda değerlerle ilgili şu vurgular yapılmıştır:

Kosova Cumhuriyetinin Anayasal Düzeni özgürlük, barış, demokrasi, eşitlik, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, ayrımcılığın yapılmaması, mülkiyet hakkı, çevre koruma, sosyal adalet, çoğulculuk, devlet yetkilerinin paylaşımı ve piyasa ekonomisi ilkelerine dayanmaktadır. (Madde 7)

Kosova Cumhuriyeti, hoşgörü ve diyalog havasını teşvik edecek ve topluluklar arasında barışmayı destekleyecek ve Avrupa Konseyi Ulusal Topluluklar Çerçeve Sözleşmesi ile Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Bildirgesi ile belirlenen standartlara saygı gösterecektir ifadeleri yer almaktadır. (Madde 58).

6. sınıflar için, "Hak ve Sorumluluklar" adlı alt başlıkta şu ifadelere yer verilmiştir:

İnsani değer olduğu için, herkes insan haklarına sahiptir; bu yüzden hiçbir şahıs bu haklardan mahrum kalmaz (dışlanmaz). İnsan hakları konusunda bilgi edinirken, ister evde ister ülkeniz dışında olsun, siz bu hakları öğrenmiş olacaksınız. İnsan haklarının korunması gerekir. Haklarımızın korunduğunu

doğrulayabilmemiz için, el ele vererek diğerlerin haklarına saygı göstermeli ve diğer insanlara karşı sorumlu davranmalıyız(Mato ve Shatri, 2006a: 4).

Buradan anlaşılacağı üzere, bireylerden/öğrencilerden insanların insani değeri olduğu için onların haklarına saygı göstermeleri ve sorumlu olmaları istenmiştir. Sorumlu olma ise, öğrencilerde insanlara karşı hoşgörülü olma duygusunun gelişmesiyle gerçekleşebileceği, anlatılmak istenmiştir.

9. sınıflar için, “Demokratik Toplumlarda Yurttaş Değerleri” adlı konuda, insan hakları, özgürlük, eşitlik, adalet, dayanışma ve hoşgörü gibi demokratik yurttaş değerlerini oluşturan kavramlara yer verilmiştir. Bunların arasında ise hoşgörü kavramının açıklaması şu şekilde yapılmıştır:

Hoşgörü- Toplumun esas değerleri çerçevesinde yer almaktadır. Hoşgörü, çağdaş toplumun daimi bir özelliğidir. Hoşgörü, kültürel değerler sisteminin ve belli toplumsal normlardan çıkan bir sonuçtur. Hoşgörü, aynı zamanda, toplumun üyeleri olarak bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen esas ilke olarak nitelendirilmektedir. Hoşgörünün olmaması sonucu, çoğu kez toplumsal eşitsizlikler oluşmaktadır. Hoşgörü, bireyler veya değişik etnik, dini veya politik grup temsilcileri tarafından tehlikeye atılan insanlar arası ilişkileri koruyan değer olarak nitelendirilir. Değişik durumlarda elde edilen tecrübeye göre, gerginlik ve çatışma nitelikli durumların çözülmesinde güç kullanmaktan çok, hoşgörünün çok daha büyük etkisi olmuştur. Uzlaşmanın var olmasına rağmen, her zaman hoşgörüyle karşılanabilecek durumlar yoktur. Hoşgörü, çatışan taraflar arasındaki büyük sabra dayalıdır. Bu değerler olmasaydı, insanlık toplumu her zaman çatışmalar içinde kalacaktı. Bu olgu da insanlığın yok olmasına neden olurdu. Hoşgörü, değişik toplumsal gruplar arasındaki mevcut farklılıkların bir paylaşımıdır. Hoşgörü, hiç kimseye zarar vermeyecek uzlaşmaların sağlanması için bir hazırlıktır. Dolayısıyla, sadece bu değerler sayesinde, insanlık toplumu demokratik perspektifi olan bir ilerleme sağlanabilir(Hoti ve Zabeli, 2009: 78).

Bu metinde, hoşgörü kavramının çağdaş toplumlarda daimi bir özellik olarak yer aldığı ve demokratik bir toplumun oluşmasında en önemli değerler sistemlerinden birini oluşturduğu ifade edilmiştir.

9. sınıflar için, “Kültürel Kimlik ve Küreselleşme Dönemi” adlı konuda, küreselleşmenin kültürlerarası hoşgörünün oluşmasına katkı sunacağı ifade edilmiştir (Hoti ve Zabeli, 2009: 87).

Aynı sınıfların “Sivil Toplum ve Kosova Toplumundaki Rolü” adlı konuda, sivil toplum kuruluşlarının yolsuzluk, çatışma gibi durumlarda barışçıl yollarla hareket ettiği ifade edilmiştir. Şiddet olaylarını, silahlı çatışmayı önlemek veya

durdurmak için, hoşgörüyü teşvik etmeye çalıştığı belirtilmektedir (Hoti ve Zabeli, 2009: 54).

7. sınıflar için, “Okul Günleri adlı konuda, okulların öğrencilere işbirliği ve hoşgörü ortamını sağladığı ifade edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 35). 9. sınıflar için, “Okul ve Onun İşlevselliği” adlı konuda ise, çağdaş okulların hedefleri arasında değişimleri ve hoşgörüyü teşvik etmesi ile dünyada barışın sağlanmasına ve gelişmesine yardımcı olması ilkeleri yer almaktadır.

Okullar yaşamın ve çalışmanın değişik alanlarındaki farklılıkları da göz önünde bulundurarak onları saygılamalıdır, örneğin: ulusal farklılık, dil, cinsiyet, sosyal, kültürel ve bireyin gelişmesinde gözlenen gecikmelerden doğan sonuçlar. Okullar aynı zamanda çalışma ve oyunları içeren değişik organizasyonlarla bireyler arası ilişkilerin gelişmesini sağlayarak, demokrasinin ve hoşgörünün hüküm sürdüğü hava oluşturarak her çeşit ayrımcılığı da ortadan kaldırır. Okullarda aynı zamanda, diğer ülke ve haklara karşı yurttaşlık duygusunun gelişmesini sağlanarak, diğer ülke ve halkların kültürleri, kanunları, kültürel varislikleri ve daha birçok alandaki unsurların saygılanması öğretilir, örneğin: Yabancı dillerin öğrenilmesi, gelişmiş teknolojilerin öğrenilmesi ile çağdaş toplumun değişik dallarına ait çeşitli ürünlerin kullanılması(Hoti ve Zabeli, 2009: 29).

Sonuç olarak, “Hoşgörü ve Barış” kavramlarına/konularına diğer sınıflarla nazaran daha fazla 9. sınıflarda yer verildiği görülmüştür. 9. sınıflar için Yurttaşlık Eğitimi kitabıyla, EBTB’nin farklı kültürlere karşı açık ve hoşgörülü olmayı hedeflemesi ilkesiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Kitaplarda, hoşgörü sayesinde çatışmaların azalacağı, farklı kültürlere karşı saygı duyulacağı ifade edilmiştir. İnsanlık toplumunun demokratik perspektifi olan bir ilerlemeyi sağlayabilmesinin değerleri arasında hoşgörü kavramının yer alması, yurttaşlarına demokratik değerleri aşılama çalışan Kosova Cumhuriyeti açısından büyük önem taşımaktadır.

5.6. Dünya Bilinci ve Dünya Mirası

2008 tarihli *Kosova Cumhuriyeti Anayasası*’nın 122. maddesine göre, doğal zenginlikler ile kültürel zenginliklerin yasalara uygun özel korunma hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.

6. sınıflar için, “Kültür Enstitüleri” adlı konuda, bir ulusun gelişme sürecinin o ulusa ait kültürel enstitülerle gerçekleşebileceği ifade edilmiş ve kültür enstitülerinin (müzeler, sinemalar, tiyatrolar, yeşil parklar vb.) yaptıkları hizmetlerden söz edilmiştir. Kültür enstitülerinin sadece bir topluluğa ait ahalinin ziyaretleriyle kısıtlı kalmadığı, diğer ziyaretçilere de açık olduğu ifade edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 41).

Çevre korunması konusunda ise Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında öğrencilere, insanlık için temel bir esas değeri oluşturduğu bilincinin geliştirilmeye/aşılana çalışıldığını söyleyebiliriz. Ders kitaplarında kültürel eserlerin korunmasına daha az yer verildiği görülmektedir. Buna mukabil EBTB'nin hedeflerinde daha fazla ülkede ve dünya çapında çevre bilinci ve çevre korunması hakkında öğrencilerin bilgilenmeleri/duyarlı olmaları amaçlanmıştır. Ders kitaplarında, çevre korunması konusunda Birleşmiş Milletlerin tüm devletlerle işbirliği yapılması bağlamında destek sunduğu ifade edilmiştir.

Dünya bilinci konusunda ise 7. sınıflar için “Telekomünikasyon-İletişim” adlı konuda, ulaşım/iletişim araçlarının çağlara göre gelişimi verilmiştir. Günümüzde devlet kurumlarının interneti kullanımı sayesinde en büyük haber üreticileri olma özelliğini kazandıkları dile getirilmektedir. Yurttaşların internet sayesinde oy kullanmalarıyla haberlerin kesin ve hızlı bir şekilde alınmasını etkilediği belirtilmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 62-63). 8. ve 9. sınıflarda, teknolojinin, haberin (enformatik), internetin yararları, bilgisayar ahlâkı (etiği) üzerinde durulmuştur. EBTB'nin hedeflerinde, öğrencilerin toplumun gelişmesinde bilim ve teknolojinin rolünü kavramları amaçlandığından, ders kitaplarının bu amaçlara uygun olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, ders kitaplarının kültürel ve doğal eserlerin korunması gerekliliği ile ilgili hem ulusal hem de evrensel değerler açısından taşıdığı önemin öğrencilere aktarılması/aşılması konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir. Çevrenin korunması bağlamında, hem ülke hem de dünya çapında öğrencilerin bilinçli ve duyarlı olmaları istenmiştir. Dünya bilinci konusunda ise teknolojiye haberleşmenin/iletişimin öneminden söz edilmiş, bu sayede gerçekleştirilen iletişim kolaylığına değinilmiş, kıtalar arası ayrılıkların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunacağı belirtilmiştir.

5.7. Çokkültürlülük

Bireyselliğin değerinden, insan haklarının yeterliğinden şüphe edilmeye başlanmasıyla birlikte, kolektif etkinliğe ve ortaklaşa bilince daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır. Böyle bir durumda, geleneksel bireysel insan haklarının çokkültürlüğe uygun olarak etnik, kültürel ve dinsel toplulukların haklarıyla tanımlanması gerektiği savunulmaktadır (Özhan, 2006: 140).

Modern anlamda çokkültürlülük kavramı, 1960'lı yıllarda Anglo-Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bölgede yaşayan yerli halkların kültürel kimlik konusundaki taleplerinin yanıt bulmasıyla birlikte, kültürel farklılıkların demokratik yollardan hak araması çokkültürlülüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur (İpek, 2011: 100). Homojen tek kimlik/kültür yaratmayı hedefleyen modernizm anlayışının, günümüzde başarısızlığa uğradığı genel bir kanıdır. Post-modernizm ise çokkültürlülüğü öngören heterojen kültürler yaratmayı ve böylece barışçıl bir beraberliğin sağlanmasını hedeflemektedir (Özyurt, 2008: 219).

2008 tarihli *Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın* 57. ve 58. maddesine göre, toplum mensuplarının milli, etnik, kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklar gözetmeksizin kimliklerini ve öz niteliklerini ifade etme hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Çalışmada, Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında yer alan çokkültürlülük ile ilgili konularda öğrencilere çokkültürlülüğün, bir zenginlik göstergesi olarak mı, yoksa ayrımcılık olarak mı? yansıtıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

6. sınıflar için, "Kültürel Değerler" adlı konuda, öğrenciler için çalışma sayfasında, "Topluluk ve toplumların temsili" adlı başlık altında, değişik kültürlerin toplumlarla ilgili tanımlarına yer verilmiş ve öğrencilerden onlara en yakın gelen toplum tanımını seçmeleri/belirtmeleri istenmiştir.

Bir toplum, insanların sık sık toplanmaktan zevk aldıkları bir gruptur. Eğer siz bu grupla ilgili ortak bir şey göremezseniz, siz o gruba gidemezsiniz. Ben sözlükte onu buldum. Bir toplum, bir yerden (ülkeden) olan bir grup insandır. Siz bir toplum parçası olduğunuzda o toplumdaki insanlara yardım sunmanız gerekir.

Annemden topluluk hakkında bir şeyler söylemesini istedim. Annem bu sözcüğü seçim eylemleri esnasında siyasetçilerden sık sık işittiğini söyledi.

Her zaman bir topluluk vardır, ben onun bir parçası olmadığımı asla düşünemem. Topluluk, siz yorgun olduğunuzda sizlere ruhsal bir sakinlik bulmanıza olanak sunan bir yerdir.

Toplulukta her şey kurallara göre işler. Topluluğun bir üyesi olduğunuz zaman bu kurallara uymanız gerekir.

Topluluk, benim ninenim sık sık konuştuğu bir şeydir. O, bir topluluktan fazla bir topluluğun olmadığını söyler.

Ben sözlüğe baktım ve orada topluluğun bir yaşam tarzı olan bir grup insan olduğunu öğrendim (Mato ve Shatri, 2006a: 109).

Ders kitabında yapılan topluluk tanımlarında, ayrımcılık yapılmadan bir topluluğun bir ülkede yaşayan farklı kültürlerden insan gruplarını oluşturduğu, o topluluktaki insanların birbirlerine yardım sunduğu, topluluğun ortak zevkleri, kuralları olduğu belirtilmektedir.

Aynı sınıfın “Kültürel Farklılıklar” adlı konusunda,

Küresel stil ve güçlü sanayilerin etkisiyle, dünyanın dört bir yanındaki gençler giderek birbirlerine benzemeye başlıyorlar, çoğu kez aynı tarzda giyinir, aynı TV filmleri izler, bilgisayardaki aynı oyunları oynar, aynı müzikten hoşlanırlar ve aynı gıdaları yerler (Mato ve Shatri, 2006a: 110-111).

Etkinlikler kısmında ise, öğrencilerden kültürel farklılıkların ülke kültürün zenginleşmesine nasıl katkıda bulunacağı üzerine açıklamalar yapmaları istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 113).

Buradan anlaşılacağı üzere, küreselleşmeyle birlikte gençlerin giderek birbirlerine benzemeye başladıkları, kültürel farklılıkların, ülke kültürünün zenginleşmesine yol açacağı belirtilmektedir. Ayrıca metinde, öğrencilerin bilişsel/duyuşsal alanlarına hitap etmek amacıyla farklı kültürlerde ve Kosova kültüründe var olan müzikler, gıda ve giyimler hakkında örnekler sunularak benzerlikler yakalanmaya çalışılmaktadır.

9. sınıflar için “Çokkültürlülük” adlı ünite, çokkültürlülüğün mevcut olduğu ortamlarda, çokkültürlülük belirtisinin geliştiği ifade edilmektedir. Çokkültürlülüğün anlamı, komşularımızın bize nazaran başkaları olduğunu kabul etmek ve kendileriyle kalıcı ilişkiler kurabilmek için farklılıklardan çok, ortak noktalarımızın neler olduğunu bulmaya çalışmaktır (Hoti ve Zabeli, 2009: 98-99). Çokkültürlü toplumlarda kalıcı ilişkilerin oluşturulması için, toplumun çokkültüre ait olması, var

olan kültürlerin sadece kâğıt üzerinde değil, özel kültürler olarak geçerli olmaları ve çokkültürlülük kavram ilkesinin siyasi örgütlenme için ideoloji olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Kitapta, farklı kültürden insanlar resmedilmiştir.

Resim 8: Yurttaşlık Eğitimi 9. Sınıf, “ ’Çok kültürlülük”, s. 99 (2009).

“Kosova Toplumunda Çokkültürlülük Çeşitleri” adlı konuda, Kosova’nın çokkültürlülük açısından, kendi değerlerinin mevcut olduğu ve en az altı modelin var olduğu belirtilmektedir.

- * Siyasi çokkültürlülük: Hükümetin önerisiyle, Kosova Meclisi, Kosova’daki toplumsal toplulukların ve etnik grupların etnik, kültürel, yurttaş, dini vb. haklarını koruyan kanunları onaylamaktadır.
- * Sivil toplum tarafından tanınan çokkültürlülük: Yerli veya uluslar arası enstitülerden bağışlar sağlayarak, (örneğin, Rom etnik grubu) etnik grupların kültürel değerlerinin tanıtımı için kullanılmaktadırlar.
- * Bilimsel-kültürel yaratıcılar tarafından tanınan çokkültürlülük: Kosova sahasında çokkültürlülüğün bilimsel tanınmasına dair gereksinimi içermektedir.
- * Kültürel arası çatışma açısından çokkültürlülük: Çoğu kez kültürler arasında yapılan kıyaslanma milliyetçilik nüanslarıyla etiketlenilmekte, karşılıklı iletişimin sağlanmasını engellemektedir.
- * Kötülüğün kaynağı olarak çokkültürlülük: Bu tutum, çokkültürlülük toplumunu, Kosova toplumunun demokratik bir toplum olarak kurulmasını engelleyen kötülükler kaynağı olarak görmektedir.
- * Küresel süreç tarafından etkilenen çokkültürlülük: Uluslararası temsilcilerin (UNMIK, KFOR, S.T.K. vb.) etkileri sayesinde çok kitlevi bir hal almıştır. Statüden çok standartlar ile desteklenen kimliğin gelişmesini içermektedir (Hoti ve Zabeli, 2009: 104-105).

Etkinlikler kısmında, öğrencilerden okulda başka bir ulusal mensubiyete sahip öğrencileri öğretmenleriyle birlikte ziyaret etmeleri ve ziyaret edilen öğrencilerin de ziyarette bulunmaları istenmektedir.

Sonuç olarak, çokkültürlülük konusunun 9. sınıflarda işlendiği ve EBTB'nin hedefleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. 9. sınıflarda, çokkültürlülük konusunda teorik düzeyde bilgi verilmiş, Kosova toplumunda yer alan çokkültürlülük çeşitlerinden/modellerinden söz edilmiştir. Çokkültürlüğün demokratik toplumlarda var olduğu ve küreselleşme süreci ile ulusal ve uluslararası alandaki bütünleşmeleri sağlayacağından zenginlik kaynağı olarak görülebileceği belirtilmiştir.

Ancak Kosova'da mevcut olan topluluklardan bu toplulukların aralarındaki ilişkilerinden/durumlarından somut bir biçimde söz edilmemiş olması, öğrencilerin konuları yeterince iyi anlamamalarına/içselleştirmemelerine yol açmaktadır.

6. sınıflarda öğrencilere birkaç çeşit topluluk ve topluluk tanımlamalarından örnekler sunulmuştur. Bu topluluk tanımlamalarında, toplulukların ve topluluk temsilcilerin bir bütün, bir ortak grup olarak tanımlamalarının yapılması, EBTB'nin din, dil, ırk, cinsiyet farklılıklarından dolayı oluşturulan önyargı ve ayrımcılıklara karşı gelmeyi hedeflemesiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca toplulukların arasında hâkim grubun tek tipleştirici eğitim yaklaşımının verilmemesi, günümüz dünyası eğitim anlayışını yansıtmaktadır. 6. sınıflarda kültürel farklılıkların ülke için birer zenginlik kaynağını oluşturduğu ve küreselleşmenin etkisiyle tüm ülkelerin kültürlerini etkilediği, gençlerin giderek birbirlerine benzediklerinin belirtilmiş olması, çağdaş eğitim perspektifinde aranılan özellikleri yansıtmaktadır.

Kosova'nın Priştine şehrinde yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin %72.1'i kendi ülkesinin yanı sıra diğer ülkeler hakkında da bilgi sahibi olduklarını, %21.7'si ise bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir (Gërbeshi ve Tahiri, 2010: 7). Bu çalışma öğrencilerin farklı kültürlerden/ülkelerden olan insanlar hakkında bilgi sahibi olduklarını ortaya çıkarmıştır.

5.8. Ekonomik Hayat

Toplum içinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetleri gerçekleştiren yaşam ortamının ortak olması devletler tarafından kanunlar/kurallar konmasına yol açmıştır. Öyle ki, devletler aracılığıyla düzenlenen kanunlar, yurttaşlara bazı haklar ve sorumluluklar yüklemiştir (İpek, 2011: 103). Çalışmamızda, 6., 7., 8. ve 9. sınıflarda verilen Yurttaşlık Eğitimi dersi içinde yer alan ekonomik hayat ile ilgili konuların yurttaşlık boyutu incelenmiştir.

2008 tarihli *Kosova Anayasa'sının* 10. maddesine göre, Kosova Cumhuriyeti'nin ekonomik düzeninin temeli serbest rekabetli piyasa ekonomisidir.

8. sınıflar için “Ekonomik ve Siyasi (Politik) Haklar” adlı konuda, her bir yurttaşın sahip olduğu ekonomik haklardan söz edilmektedir. Ekonomik hakların, her yurttaşın geçimini sağlama hakkını, normal bir yaşam için maddi kaynakların sağlanması hakkı, her çalışan için adaletli bir ödemeyi sağlayan ödüllendirme hakkı ile temiz çalışma koşulların sağlanması vb. hakları içerdiği belirtilmektedir. İnsanların geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda olduğu; çalışmanın her çeşit zenginliğin ve ilerlemenin esas kaynağı olduğu belirtilmiş ve “*çalışma hem hak hem de görev olarak bilinmelidir. Çalışma ile insan kendini bulduğu için, bu bir haktır. Toplum açısından bir ödüllendirme olduğu için, bir görevdir*” cümleleri ilave edilmiştir (Jakupı, vb., 2008: 6).

“Çalışmak (İş) İnsanın Mecburi Etkinliği” adlı ünite, öğrencilere, “*Okula başladığımız ilk günden beri, çalışmanın (işin) ne olduğunu biliriz. Öğrencilerin işi, derslerini öğrenmek, ödevlerini yapmaktır.*” cümleleriyle, çalışmanın yerine getirilmesi gereken görev/ödev olduğu aşılana çalışılmaktadır. “Ekonomi Nedir” adlı ünite ekonominin tanımı yapmıştır: “*Yeterli kaynakların en iyi bir şekilde kullanılma şekillerine ait olanakların bulunmasıyla ve bu kaynakların yeterli kullanımına dair değerlerin oluşturulmasıyla ilgilenen bir bilimdir*” (Jakupı, vd., 2008: 32). Daha sonra, üç büyük ekonomik sistemden (geleneksel, plânlanmış ve pazar) söz edilmiştir.

“Kosova Cumhuriyeti'nin Ekonomisi” adlı ünite, Kosova ekonomik sisteminin pazar ekonomisine dayalı olduğu ifade edilmekte ve Kosova Cumhuriyeti

ekonomisinin gelişme perspektifinin açık olduğu belirtilmektedir. Kosova ekonomisinin gelişmesi için, devletin bütçesinin artırılmasıyla istihdamın artmasına yol açacağı belirtilmiştir (Jakupı, vd., 2008: 42).

“Kaynaklar Rasyonel ve Plânlı Bir Şekilde Kullanılmalı” adlı konuda, Kosova’da yer alan doğal kaynakların devletin çıkarları doğrultusunda, ekonomik açıdan rasyonel, plânlı bir şekilde kullanılması gerektiği ifade edilmektedir (Jakupı, vd., 2008: 44).

8. sınıflar için, Döner Sermaye ve Yatırımlar adlı konuda, şu bilgiler verilmiştir:

Devletin işlevliği sağlanabilmesi için, para politikasının mevcut olması gerekir. Bu para politikasıyla vergiler, belirli yerlere olan yükümlüklerin yerine getirilmesi için ödenmesi gereken vergiler ile kapsanır. Vatandaşlar kendi gelirleri, mal ve mülkiyetleri, kiralar ve olaylardan olaya değişen farklı vergi ödeme işlemlerini yerine getirir. Vergiler devlet bütçesinin belirli bir kaynağını oluşturur. Bütçe sayesinde ise, yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması fonksiyonunda olan sivil hizmetler, eğitimin, sağlığın, polisin, ordunun ve altyapının ihtiyaçları karşılanır. Ödeme ve vergi sistemi kesin, fonksiyonel, anlamlı ve yurttaş ile hükümet için ve diğer enstitüler için şeffaf olmalıdır (Jakupı, vd., 2008: 54).

Buradan anlaşılacağı üzere, devletlerin işlevliğinin devam etmesi için paranın gerekli olduğu ve bu paranın bir kısmının da bireylerin ödemiş olduğu vergilerle sağlanabileceği ifade edilmektedir. Vergilerin kesin ödenmesi ve yurttaşın vergi ödeme kültürüne/bilincine sahip olması gerektiği ifade edilmekte; bunun ise yurttaşın devlete karşı bir görevi/ödevi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, çağdaş koşullarda, insanların paralarını ceplerinde taşımak yerine, bankalarda yatırmaları gerektiği öngörülmekte; paraların bankalarda en iyi bir şekilde korunduğuna dikkat çekilmektedir.

“Mesleki Yetenekleşme” adlı konuda ise, eğitim sayesinde bireylerin meslek sahibi olabileceği ifade edilmiş ve birkaç meslek çeşidine yer verilmiştir. Bireylere kazandırılan mesleki yetenekler sayesinde, genel refahın iyileşmesine ve ilerletilmesine katkıda sunulacağı belirtilmiştir.

Okul eğitiminde gereken ilerleme sağlanmadığı durumda, eğitim ek etkinliklerle tamamlanmalıdır. Örneğin, herkes için eğitim diye adlandırılan eylem, sadece belli bir zaman diliminde değil, toplumun daimi bir görevidir.

Okuma-yazması olmayanlar sayısını tamamen sıfırlayabilmek için yürütülen eylemler, kendimize, ailemize ve toplumumuza mecburi katkı vermemiz koşulu olmakla birlikte, mesleki yetenekleşmenin de mükemmelleştirilmesine yardımcı olur (Jakupı, vd., 2008: 57).

Tüm insanların eğitilmesi gerektiği, (okuma-yazma oranının sıfırlanması) ve bunun sonucu olarak bir meslek sahibi olması gerektiği, devletin bireylere yüklediği görevler arasında yer almaktadır.

6. sınıflar için “Tüketici Yasası” adlı konuda, yasalarla tüketici haklarının korunduğu ve tüketicilerin çeşitli hak ve sorumluluklarını belirlediği ifade edilmektedir. Öğrencilere tüketicinin haklarının ihlâl edilmesiyle ilgili bilgiler verilmiş, bu konuda bilinçli olmaları istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 62-63).

8. sınıflar için, “Plânlı Tüketim ve Tasarruf” adlı konuda, insanların maddi durumlarına göre yaptıkları harcamalardan söz edilmiş; yarınlar/gelecek için tasarruf yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Aile içinde tasarruf, zaman tasarrufu ve para tasarrufu kavramları verilmiş; ancak bu kavramlarla ilgili gerekli açıklamalar yapılmamıştır (Jakupı, vd., 2008: 60-61).

Sonuç olarak, ekonomik hayat adlı konuya en fazla 8. sınıflarda yer verildiği görülmektedir. Ekonomik hayat konusunun, EBTB’nin hedefleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Öğrencilerin duyuşsal alanlarına hitap etmek açısından devletin, bireylerden/yurttaşlardan aldığı vergiler sayesinde, onların ihtiyaçlarını karşıladığı belirtilmekte, vergi vermenin bir görev/ödev, çalışmanın ise hem görev hem de bir hak olduğunun farkına varmaları istenmektedir. Ders kitaplarında, öğrencilere ülke kaynaklarının plânlı, tasarruflu kullanmaları gerektiğine yer verilmiş, çalışmanın, herhangi bir meslek sahibi olmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çalışmakla hem kendimize, hem ailemize, hem de toplumumuza karşı sorumlu olduğumuz belirtilmiş, öğrencilere çalışmanın önemi kavratılmaya çalışılmıştır. Öğrencilerde tüketici bilinci geliştirme doğrultusunda, 6. sınıfta “Tüketici Yasası” ve 8. sınıfta “Plânlı Tüketim ve Tasarruf” adlı konuların, yetersiz olduğu ve EBTB’nin hedefleriyle uyumlu olmadığı görülmektedir.

5.9. Çevre Bilinci

2008 tarihli *Kosova Anayasası'nın* 52. maddesinde, çevrenin korunması konusunda herkesin mükellef olması gerektiği ve kamu otoritesi kurumları tarafından bireylerin yaşadıkları çevre ile ilgili kararlara, herkesin etki edebilme olanağının güvenceye bağlanması için çaba sarf ettikleri belirtilmektedir.

6., 7., 8. ve 9. sınıf “Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında bireylerin çevreye karşı duyarlılığını arttırıcı konular nasıl yer almıştır? Küresel ısınmanın, ozon tabakasındaki delinmenin ne gibi felaketlere yol açacağı verilmiş midir? Çevrenin korunması hakkında, bireysel ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla neler yapılabileceği konusunda yeterince bilgi verilmiş midir?” Sorularından yola çıkılarak çevre bilinci ders konuları incelenmiştir.

6. sınıflar için, “Ekolojik Farklılıklar” adlı üniteye öğrencileri çevre konusunda dikkatlerini çekmek için, “Son ağaç kesildikten sonra, son nehir zehirlendikten, son balık avlandıktan sonra ancak paranın yenmediğini anlayacaksınız” eski bir Amerikan atasözüyle başlanmıştır. Doğa'nın fiziki yapısı ve bu yapıya etki eden/değiştiren ve bozulmasına neden olan insan etkeninden söz edilmiş, “Ekim ayının üçüncü haftası-Enerji Haftası, Mart- Ulusal Ağaç Haftası, 22 Mart- Dünya Su Günü, 5 Haziran- Dünya Çevre Günü”, gibi uluslararası çevre günleri tarihleri verilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 119-121). Aynı sınıfların “Çevre Sorunları” adlı konusunda, çevrenin tanımı yapılmıştır. “*Bizi çevreleyen ve bizimle teması olan her şey çevredir: okyanuslar, ormanlar, nehirler, ağaçlar, hayvanlar, ovalar, çöller, köyler ve kentler.* Ardından küresel ısınma, kirli yağışlar, ozon tabakasındaki delinme, tehlikede olan su, toprağın zarar görmesi, orman ve yaşamsal çevrenin yok edilmesinin nedenleri ve sonuçları hakkında detaylı bilgi verilmiş, öğrencilerin bilişsel alanlarına dikkat çekilmiştir. Çevrenin korunması ile ilgili (insan, kuruluş, ulus, dünya) neler yapılabileceği sorusu resmedilmiş, bilgi verilmemiş, öğrencilerin kendilerinden bir vatandaşı olarak bu konu hakkında neler yapılabileceği bağlamında düşünmeleri/fikir üretmeleri istenmiştir.

Resim 9: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “Çevre Sorunları, s. 125 (2006a).

“Çevrenin Korunması” adlı konuda, 1992 yılında Güney Amerika’nın Rio de Janeiro kentinde Birleşmiş Milletler’in “Yerkürenin Zirvesi” olarak adlandırılan bir konferans düzenledikleri ve konferansta oluşan görüşmelerin “kalıcı gelişme” olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Konun devamında öğrencilerin çevrenin korunmasıyla ilgili duyarlı olmalarına dikkat çekmek için, birikmiş çöplerin insan sağlığına yol açtığı olumsuz durumlar, bir hikâye ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Daha birkaç yıl önce bu yer çöplük kenti olarak adlandırılıyordu. Orada yaşayan insanlar ilk başta çöplerini atacakları bir yerin olması gereğine önem vermemişlerdir. Daha sonra onlar bunun çok büyük bir soruna dönüştüğünü fark ettiler. İlk yıllarda bu kentte yaşayan insanlar, attıkları içki şişeleri ve paketleri ya da araçlarının camlarından olur olmaz yerlere attıkları çöplerin kendilerine sorun yaratacağını hiç düşünmemişlerdi. Onlar daha sonra tüm çöpleri büyük bir meydana atmaya karar verdiler. Ayrıca giysilerini korumaktan da sıkılarak, çöp meydanına atmaya karar verdiler. Geri dönüşümü olabilen eşyaları da meydana atmaya başladılar. Onlar bunun bir değişiklik getireceğine inanmıyorlardı. Bu şekilde büyük çöp yığınları yıkılmaya başlar ve havada büyük bir duman tabakası oluşurken, insanlar zor nefes almaya başlar.

Bir gün, bu kent sakinleri bu konuya daha fazla bir önemin verilmesi gerektiğini düşündüler². Çöplerin getirdikleri zararlardan korunmayı sağlayacak harcamaların kısıtlanması gereğini öğrendiler. Çöp yığınlarını kent dışına götürmeye başladılar. Şimdi kendilerine yeni bir imaj yaratmak için yeni bir ada ihtiyaç duymaktalar. Siz de onlar için bir şeyler düşünebilir misiniz? (Mato ve Shatri, 2006a:128).

²Kitapta düşünürler olarak geçmektedir.

Hikâyenin ardından “Ben neler yapabilirim?” sorusu sorulmuş ve öğrencilerden çevrenin korunması ile ilgili yapabilecekleri doğru davranışların neler olması gerektiği hakkında düşünmeleri için sorular sorulmuştur.

- *Biz her gün suyu kullanırız. Siz gereğinden fazla su kullanır mısınız?
- * Banyo yapar veya duş alır mısınız?
- * Kullandığınız şampuanlar mı yoksa pudralar mı kimyasal açıdan daha zararlıdır? Belki siz onların değişik ürünlerini kullanıyorsunuz?
- * Evinizde ateşten, katı yakıtlardan, elektrik enerjisinden gazlar oluşuyor mu?
- * Çeşitli kâğıt ambalajları geri dönüşüme hazırlar mısınız?
- * Alışveriş yaparken plastik poşetler kullanır mısınız?
- * Herhangi bir ağaç ekerek, onun bakımı için geri dönüşüme ayrılan malzemeleri kullanır mısınız?
- * Atılan malzemeleri geri dönüşümü sağlayacak şekilde harcama yapmayı bildiğinizi düşünüyor musunuz?
- * Çevre korumasını sağlayacak üç temel kavrama (kısıtlama, yeniden kullanma, geri dönüşüm) dikkat ediniz (Mato ve Shatri, 2006a: 129).

Bu örnek, öğrencilerin çevre konusunda duyarlı olmalarını sağlamakta ve kendilerinin bu konuda neler yapmaları gerekliliği ile ilgili bilgilerin verilmesi, onların doğru ve olumlu davranışlar kazanmalarına yol açmaktadır.

Aynı konunun etkinlikler kısmında, öğrencilerin çevreyle ilgili gazete yazıları, radyo, TV yayınlarını izlemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Aktif bir yurttaş olarak öğrencilerden çevrenin korunmasını sağlayacak iki etkinliği defterlerine yazmaları ve bu etkinlikleri uygulamaları için etkinliğin üzerine imzalarını ve tarihi de yazmaları istenmiş “bu verilen bir vaattir ve yerine getirilmesi gerekir” cümlesi ilave edilmiştir (Mato ve Shatri, 2006a: 131).

Etkinlikler kısmının hemen altında, “Dünyaya saygılı olalım” ifadesi resmedilmiş, öğrencilerin dünya çapında çevre bilinci geliştirmeleri hedeflenmiştir.

Resim 10: Yurttaşlık Eğitimi 6. Sınıf, “Çevre Korunması”, s. 131 (2006a).

7. sınıflar için, “Kulüpler” adlı ünite, öğrencilerden proje önerileri kısmında, okulun temizlenmesi ve çöplerin toplanmasına ait bir eylem yapılması istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 5). Ayrıca “Uluslar arası Örgütler” adlı konuda, etkinlik olarak “5 Haziran-Dünya Çevre Günü, çevre sorunlarını görüşebilmek amacıyla bir çevre uzmanının davet edilmesi istenmiştir (Mato ve Shatri, 2006b: 25).

8. sınıflar için “Sosyal Haklar” adlı konuda, çevre hakkı bağlamında, “gelecek nesillerin gelişmesini olumsuz etkileyebilecek, plansız ve kontrolsüz bir şekilde doğa zenginliklerinin kullanılması kabul edilemez” cümlesiyle birlikte, temiz bir ortamın şimdiki ve gelecek nesillere kalan en değerli miras olacağı, doğa zenginliklerinin kontrolsüz kullanımının gelecek nesilleri tehlikeye atacağı resmedilmiştir.

Resim 11 : Yurttaşlık Eğitimi 8. Sınıf, “Çevre Hakkı ve İstikrarlı Gelişme Hakkı”, s. 10 (2008)

9. resimde, öğrencilerde çevre korunması bilinci geliştirilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, öğrencilerin görsel alanına hitap etmesi açısından temiz bir çevre ortamı resmedilmiştir. Ayrıca temiz bir çevre ortamının hem şimdi hem de gelecek nesillere kalan en değerli mirası oluşturduğu ifade edilmiştir.

Resim 12: Yurttaşlık Eğitimi 8. Sınıf, “Çevre Hakkı ve İstikrarlı Gelişme Hakkı”, s. 11 (2008).

10. resimde, 9. resmin tam tersine öğrencilerde çevrenin korunmasına karşı duyarlılığı artırmak için, görsel olarak kirli bir çevre ortamı resmedilmiş; kirli ortamın gelecek nesillerin yaşamlarını tehlikeye atabileceği ifade edilmiştir.

Buradan anlaşılacağı üzere, görsellikten yararlanarak bireylerin/öğrencilerin çevreyi korumak bağlamında, temiz ile kirli ortam arasındaki farkı görmeleri istenmiş, onlara temiz çevre ortamıyla ilgili tutum ve değerler aşılarmaya çalışılmıştır.

9. sınıflar için “Dünya Düzeyinde Çevre Krizi ve Çeşitleri adlı konuda, kullanılmayacak çöplüklerin oluşturulması, kaynakların kirlenmesi ve kurutulması, küresel ısınma, ozon tabakası, sera etkisi ve yoğun yağışlar hakkında öğrencilerin bilişsel alanına hitap etmek açısından bilgiler verilmiştir.

Aynı sınıfın “Kosova’da Çevre Durumu ve Onun Korunması İçin Önlemler” adlı konuda, 1999 yılından sonra, Kosova’da çevreyle ilgili sorunlara ilginin arttığı ve 2003 yılında çevrenin korunmasıyla ilgili kanunların onaylanmaya başladığı belirtilmiştir. Bu kanunlar gelişmiş ülkelerdeki toplumların modellerine göre hazırlanmıştır. İsveç’in Uluslar arası Gelişme Acentesi tarafından maddi açıdan desteklenen ve Çevre ile Alan Planlama Bakanlığı tarafından “Çevre için etkinlik planı” hazırlanmıştır. Bu belgeyle Kosova çevresinde; hava kalitesinin idaresi, sular idaresi, toprak idaresi, biyolojik farklılıklar ile doğa ve kültürel varislige ilgi, çöpler idaresi, kimyasal ve biyolojik güvenlik, ışındırmadan savunma ve ormanlar idaresi hakkındaki yer alan kanunlara yer verilmiştir. Kosova’da çevrenin korunması için, yurttaşların eğitilmeleri gerektiği ifade edilmiş ve gelecekte çevrenin korunması konusunda yurttaşların olumlu tutuma ve eleştirel düşünceye sahip olacakları belirtilmiştir (Hoti ve Zabeli, 2009: 110-116).

Sonuç olarak, çevre bilinci konusuna en fazla 6. ve 9. sınıflarda yer verilmiştir. 6. sınıflarda öğrenciler çevre konusunda bilinçlendirilmiş, çevrenin korunmaması durumunda yol açtığı olumsuz etkilerden söz edilmiş, çevrenin bireysel korunmasında öğrencilerin duyarlılığını arttırmak amacıyla neler yapılabileceği konusunda bilgi verilmiştir. Öğrencilerin kısıtlama (örneğin, elektriği tasarruf etme), yeniden kullanma, geri dönüşüm gibi konularda duyarlı olmaları hedeflenmiştir. EBTB’nin hedefleriyle uyumlu olarak, aktif yurttaş, çevre bilinci gelişmiş ve çevre korunması hakkında faaliyet gösterebilen birey olarak ifade

edilmiştir. Çevre korumasında sivil toplum kuruluşları aracılığıyla neler yapılabileceği konusunda yeterli bilgi verilmemiştir. 7. sınıflarda öğrencilerden çevre korunması hakkında etkinlik yapmaları/aktif olmaları istenmiş, 8. sınıfta temiz bir ortamın (çevrenin) şimdiki ve gelecek nesillere/bireylere kalan en değerli miras olacağı belirtilmiş, öğrencilere çevre konusunda olumlu değer ve tutumlar kazandırılmaya çalışılmıştır. 9. sınıflarda Kosova'da çevre durumu ve korunması için alınan önlemlere (kanunlar) dikkat çekilmiş, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal alanlarına hitap edilerek ülke içinde çevre bilinci aşılarmaya/geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kosova'nın Priştine şehrinde öğrencilerin temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili bilgilerini ölçmek amacıyla yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin %94.6'sı çevreye uyum sağlama, çevreyle iyi ilişkiler kurma hakkında olumlu cevap verirken, %3.9'u olumsuz cevap vermiştir (Gërbeshi ve Tahiri, 2010: 7).

5.10. Ders Kitaplarında Vatandaşlık Konularının Genel Değerlendirmesi

6.,7., 8. ve 9. sınıf *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında ağırlıklı olarak insan hakları, çocuk hakları, yönetim çeşitleri, ekonomi, çevre bilinci, hak ve sorumluluklar konularına yer verilmiştir. Çokkültürlülük, aile, kültürel farklılıklar, dil ve iletişim, bilim ve teknoloji konularına daha az yer verilmiştir. 9. sınıfta çokkültürlülük, 7. ve 9. sınıflarda aile, 6. sınıfta kültürel farklılıklar, 9. sınıfta dil ve iletişim, 8. sınıfta ise bilim ve teknoloji konularına yer verilmiştir.

Genel olarak 6., 7., 8. ve 9. sınıf Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında yer alan konuların daha soyut ve teorik düzeyde verildiği söylenebilir. Kitaplar Arnavutça'dan Türkçe'ye ve Boşnakça'ya iyi çevrilmediğinden bir sürü çeviri hatası mevcuttur. Bu ise öğrencilerin önemli kavramları yeterince iyi anlamamalarına yol açmaktadır. Çokkültürlülük bağlamında, Kosova'da yaşayan mevcut halklardan (Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar vb.) söz edilmemektedir. Bu ise öğrencilerde vatandaşlık bilincinin ve vatandaşlık duygularının gelişmemesine yol açmaktadır (Yurttaşlık Eğitimi dersini veren Türk öğretmen Fetnan Derviş ile yapılan görüşme, 25.04.2012). Ders kitaplarında dış ülkelerin kültürlerine, kendi kültürlerimizden çok saygı duyulması gerektiği bilinci öğrencilere aşılarmaya/aktarılmaya çalışılmaktadır. Konuların, öğrencilerin anlayabileceği şekilde güncel hayattan örneklerle yer verilmemiştir (Yurttaşlık Eğitimi dersini veren Boşnak öğretmen Refki Alija ile yapılan görüşme, 25.04.2012).

6. sınıflarda hukukla ilgili konularda kavramlar/terimler, öğrencilerin anlayabileceği bir biçimde açık olarak verilmemiştir. 6. sınıf öğrencileri için çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak konuların daha somut bir biçimde resmedilerek verilmesi yararlı olacaktır. Aynı şekilde ekonomi konusunda verilen bilgilerin daha soyut olduğu ve öğrencilerin konuları anlamadıkları söylenebilir (Yurttaşlık Eğitimi dersini veren Arnavut öğretmeni Afrim Topçider ile yapılan görüşme, 26.04.2012). Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının bir tarihçi veya bir hukukçu tarafından hazırlanmasının yanı sıra, alanında uzman kişiler tarafından hazırlanması yararlı olacaktır. Ayrıca her konuya yönelik CD'lerin hazırlanması, Türk ve Boşnak öğrenciler için çalışma kitaplarına yer verilmesi, öğrencilerin

konuları daha iyi anlamalarına yol açacaktır (Yurttaşlık Eğitimi dersini veren Türk Öğretmen Süleyman Daş ile yapılan görüşme, 03.05.2012).

6., 7., 8. ve 9. sınıf *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında yer alan konularda, farklı dil, kültür ve düşünüş şekillerine saygı duyan, hoşgörülü olan, hak ve sorumlulukların bilincinde olan, seçimlerde oy kullanan, düşüncelerini özgürce dile getirebilen aktif/etkin vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmakta; bireylere/öğrencilere liberal demokratik vatandaşlık anlayışı değerlerinin aktarılmaya çalışıldığı söylenebilir.

1999 Kosova Savaşı'ndan sonra, NATO'nun Kosova'ya askeri müdahalesiyle yeni bir eğitim sistemi ve yönetimi gelişmeye başlamıştır. 2002 yılında Kosova Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakanlığı yeni bir eğitim sistemi kurmuştur (Yıldırım, 2011: 9-11). Bu eğitim sisteminde vatandaşlık eğitiminin çoğulcu ve demokratik toplumda aktif, sorumlu, işbirlikçi bireylerin yetiştirilmesi, kimliğin insanları ayırıcı unsurundan çok, büyük bir dünyanın parçası olarak göstermesi, fikir, kişilik, kültür vb. farklılıklara saygı duyulması, ulusal kimliklerini geliştirebilme, hayat boyu öğrenme, teorik bilgiyi pratik bilgiyle birleştirebilme, son gelişmelere uyarlanma, çevreye uyum vb. gibi belirleyici ilkelerin yer aldığı görülmektedir.

1999 Kosova Savaşı'ndan önce, bugünkü Kosova Cumhuriyeti'nde *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarına, karşılık gelen *Doğa ve Toplum*, *Toplum Bilimi* ders kitaplarında Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti'nde yaşayan Yugoslavlar (Sırp ve Karadağlılar) ile ulusal azınlıkların (Arnavutlar, Türkler, Bulgarlar, Macarlar, Slovaklar vb.) hak ve görevlerde eşit olduğu ifade edilmiştir. 2002 yılındaki eğitim programına nazaran, bu dönem ders kitaplarında, devletin çıkarları bireylerin çıkarlarından üstün tutulmuş, devletin bekası için bireylerin sorumlu olmaları istenmiştir. Ders kitaplarının konularında, bireylerin/öğrencilerin toplum için çalışkan, sorumlu olmaları istenmiştir. Ayrıca bu dönemdeki kitapların konularının bireylerde Sırp ulusal bilincini geliştirmeye dönük daha etkili olduğu görülmektedir. 2002 yılında EBTB'nin onayıyla basılan *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında, sunulan değerler, ilkeler ve yer alan örnekler, pratikte, insan hakları konularında, Kosova sosyal gerçekliği ile örtüşmemektedir. Kitaplarda eğitiminin değiştirici rolünden hareketle, geniş bir şekilde insan hakları, çocuk haklarından söz edilmekte ve bu hakların da Kosova'da uygulanması temenni edilmektedir. Çünkü Kosova sosyal gerçekliğinde insan hakları ve çocuk hakları ihlalleri yaşanmaktadır (UNICEF, 2009:

63-64). Ders kitaplarında bireylerin istedikleri dini seçmede özgür oldukları ifade edilmektedir. Pratikte, herkesin ibadet yerlerine özgürce gittikleri ve ibadet ettikleri görülmekle birlikte, misyonerlerin sokak sokak dolaşıp Katolik dinini yaymaya çalıştıkları görülmektedir. Misyonerlerin bu özgürlükleri kullanmalarının sakıncalı olduğu söylenebilir.

Genel olarak, *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarının ulusal değerleri aşılacak bağlamında yetersiz kaldığı söylenebilir. Kitapların iyileştirilmesi bağlamında daha fazla Kosova’da yaşayan farklı kültürlere vurgu yapılması, çokkültürlülük üzerinde durulması yararlı olacaktır. Çokkültürlülük konularına sadece 9. sınıflarda yer verilmiş ve daha çok teorik düzeyde bilgi sunulmuştur. Somut olarak Kosova’da yaşayan farklı kültürlerin özelliklerinden söz edilmemiştir.

6., 7., 8. ve 9. sınıf Kosova’da okutulan *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında liberal/demokratik vatandaşlık değerleri ile dünya vatandaşlık değerlerinin öğrencilere aşılana çalışıldığı söylenebilir. Evrensel kimlik bağlamında aktarılan değerlerin dış ülkelerden örnekler sunularak verilmesi, evrensel değerlere bağlı unsurları ön plâna çıkarmaktadır. İnsan hakları konusunda sivil toplum kuruluşlarına ve onların yaptıkları faaliyetlere yer verilmiştir. Çokkültürlülük konularına daha fazla teorik anlamda yer verilmiştir. Çevre sorunları ile ilgili konularda bireylerin doğaya karşı kişisel sorumluluk kazanmaları gerekliliği ifade edilmektedir. Ekonomik anlamda ise ders kitaplarında ağırlıklı olarak çalışma haklarına yer verildiği söylenebilir. Tüketici bilinci konusuna yeterince yer verilmediği, sadece 6. sınıfta “Tüketici Yasası” ile 8. sınıfta “Plânlı Tüketim ve Tasarruf” konularıyla sınırlandırıldığı görülmektedir.

EBTB’nin vatandaşlık eğitimi ile ilgili amaçları arasında yer alan “vatandaşların ulusal kimliklerini geliştirebilme” ilkesiyle ders kitaplarındaki konuların tutarsız olduğu görülmekte, ders kitaplarının bu amaca yeterince hizmet etmediği görülmektedir. Bunun dışında, vatandaşlık eğitiminin amaçlarıyla ders kitaplarında yer alan hayat boyu öğrenme, farklılıklara saygı duyulması, yurttaşların kendilerini büyük bir dünyanın parçası olarak görmesi, çevreye uyum konularının tutarlı oldukları görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında yer alan konuların EBTB tarafından belirlenen Yurttaşlık Eğitimi öğretim plân ve programındaki vatandaşlık eğitimi hedefleriyle uygunluğu; eski kitaplar ile yeni kitaplar arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar:

1. Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarının orijinali Arnavutça olduğundan, Türkçe ve Boşnakça eğitim yapan okullar için bu kitapların Türkçe'ye ve Boşnakça'ya çevirisi yapılmaktadır. Ancak çevirilerin hatalı yapılması, öğrencilerin konuları anlamasını zorlaştırmaktadır. Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak yeterince resimlere/şekillere yer verilmediği görülmektedir.

2. 2002 yılından itibaren Kosova'da okutulmaya başlanan Yurttaşlık Eğitimi ders kitaplarında, çoğulculuk, demokrasi, işbirliği, farklılıklara saygı vb. gibi kavramların/değerlerin ön plânda olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında, EBTB'nin vatandaşlık hedefleriyle tutarlı olarak, liberal/demokratik vatandaşlık anlayışı değerleri ile dünya vatandaşlık anlayışı değerlerinin, öğrencilere aşılanmaya/aktarılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Ancak EBTB'nin "öğrenciler yerel, etnik ve ulusal kimliklerini geliştirebilirler ilkesine", ders kitaplarının yeterince hizmet etmediği; ders kitaplarının içeriğinin öğrencilerin vatandaşlık duygularını geliştirmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Priştine şehrinde ilkokul öğrencilerine temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili yapılan anket çalışmasında ise öğrencilerin % 84.4'ü milliyetçilik ve ülkeye sadık olma kavramlarını öğrendiklerini dile getirirken; %14'ünün ise bu kavramları bilmedikleri ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu araştırma benim çalışmamla zıt yöndedir.

3. Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti döneminde *Doğa ve Toplum* ile *Toplum Bilgisi* ders kitaplarında yer alan konuların, bireylerde/öğrencilerde ulusal değerlerin geliştirilmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ders kitaplarında eşitlik, kardeşlik, birlikte yaşama, paylaşma gibi değerlerin ön plânda olduğu görülmektedir. Ayrıca devletin çıkarları bireylerin çıkarlarından üstün tutulmuş, bireylerin devlete karşı sorumlu oldukları ifade edilmiştir.

5. Evrensel kimlik boyutunda aktarılan değerlerin EBTB'nin hedefleriyle de uyumlu olduğu, ağırlıklı olarak dış ülkelerden örnekler verildiği (giyim, gıda, müzik vb.), bunun ise bireylere/öğrencilere evrensel kimlik kazandırma amacına hizmet ettiği görülmektedir.

6. Ders kitaplarında insan hakları konularına geniş bir biçimde yer verilmiş, uluslararası insan hakları ve çocuk hakları bildirgelerinden söz edilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının gösterdikleri faaliyetlerin örneklerle anlatılması, bireylerce konunun içselleştirilmesini, duyuşsal ve davranışsal anlamda daha etkili olmasını sağlamıştır. Dünyada mevcut olan sivil toplum kuruluşlarından söz edilmesine rağmen, Kosova'da mevcut olan sivil toplum kuruluşlarından söz edilmemiştir. EBTB'nin hedefleriyle uyumlu olarak, ders kitaplarında insan hakları bağlamında farklılıklara karşı her türlü ayrımcılığın, ihlallerin yapılmamasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kitaplarda Kosova nüfusunun %95'ni Müslümanlar oluşturmasına rağmen, İslam Dini hakkında diğer dinlerle birlikte eşit bir şekilde bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca kitaplarda yer alan bir örnekte dinin kötülendiği görülmüştür.

7. Ders kitaplarında bireylerin haklarından ve devlete karşı sorumluluklarından söz edilmiş, bireylerin çıkarları, devletin çıkarlarından üstün tutulmuştur. Bireylerin/yurttaşların devlete karşı ilk eğitimin tamamlanması, vergilerin ödenmesi, askere gitmek, ölüm tehlikesinde olan kişilere yardım, doğanın korunması, aileye ait ilgi vb. görevleri yerine getirmeleri istenmiştir.

8. Yönetim çeşitleri (Otokrasi, Monarşi, Diktatörlük ve Demokrasi) hakkında öğrencilere sunulan bilgilerin daha çok teorik düzeyde verilmiştir. Bireylerin demokrasinin gereksinimlerini yaşamlarının bir parçası haline getirmek için, öğrencilerin sınıf içinde sahip oldukları haklardan ve sorumluluklardan söz edilmiştir. Bu ise öğrencilerin günlük yaşamda, demokratik ortamlarda haklarını nasıl ve ne şekilde kullanacakları konusunda bilgi sahibi olmalarına yol açmakta ve EBTB'nin öğrencilerin etkin yurttaşların demokratik bir yaşam doğrultusundaki sorumluluk duygularının geliştirilmesi ilkesiyle uyumlu olduğu görülmüştür. Priştine şehrinde ilkokul öğrencilerine temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin % 60.3'ü demokrasinin çok iyi olduğunu, % 7.8'i ise demokrasinin kötü olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu çalışma, benim çalışmamla paraleldir.

9. Barış ve Hoşgörü konularına ders kitaplarında çok fazla yer verilmemiş ve teorik bilgi sunulmuştur. Bu konuda ders kitaplarının EBTB'nin hedeflerinde öğrencilerin kültürlerarası iletişimde hoşgörülü ve anlayışlı bir davranışta bulunmalarıyla yeterince uyumlu olmadığı görülmektedir.

10. Dünya Bilinci ve Dünya Mirası konularında, ders kitaplarında kültürel eserlere, kültürel eserlerin korunmasına, dünyadaki icatlara/buluşlara, bilim adamlarına, sanatçılara yeteri kadar yer verilmemiştir. Ders kitaplarının dünya bilinci bağlamında, EBTB'nin hedefleri arasında yer alan öğrencilerin çağdaş teknolojiyi kullanma ve önemi hakkında alışkanlıklarının elde edilmesi ilkesiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

11. Ders kitaplarında, çevre bilinci konusunda, çevrenin hem ülke hem de dünya çapında korunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu durumun, EBTB'nin öğrencilerde çevrenin korunmasına dair alışkanlıkların oluşturulması ilkesiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Priştine şehrinde ilkokul öğrencilerine temel vatandaşlık kavramlarıyla ilgili yapılan anket çalışmasında, öğrencilerin % 94.6'sının çevreye duyarlı oldukları, % 3.9'unun ise duyarlı olmadıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada çevre konusuyla ilgili veriler, benim çalışmamla paraleldir.

12. Ekonomik hayat bağlamında, EBTB'nin hedefleriyle uyumlu olarak, Kosova ekonomisinin gelişmesi için yurttaşların çalışması teşvik edilmiş, çalışmanın hem bir görev hem de bir hak olduğu belirtilmiştir. Yurttaşların verdikleri vergilerle devletin bütçesinin artacağı, bunun ise ekonominin gelişmesine yol açacağı ifade edilmiştir. Tüketici bilincinin geliştirilmesi bağlamında, ders kitaplarının öğrencilerde tasarruf alışkanlıklarının geliştirilmesinde yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun ise EBTB'nin hedeflerinde yer alan öğrencilerin tasarruf ve plânlı tüketim alışkanlıklarının yaratılması ilkesiyle uyumlu olmadığı görülmektedir.

13. Ders kitaplarında, çokkültürlülük konuları, bir ayrımcılık olmaktan çok bir zenginlik göstergesi olarak işlenmiştir. Ancak çokkültürlülük konularına ders kitaplarında çok fazla yer verilmediği ve daha çok teorik ve soyut düzeyde bilgiler verildiği görülmektedir. EBTB'nin öğrencilerin etnik, din, ırk, cinsiyet vb. ayrımcılığın engellenmesi konusunda bilinçlenebilme ilkesiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

ÖNERİLER

1. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarının daha iyi bir şekilde tercüme edilmesi ya da Türk öğrencileri için Türk eğitim uzmanları, Boşnak öğrenciler için Boşnak eğitim uzmanları tarafından ders kitaplarının yazılması, öğrencilerin konuları daha iyi anlamalarına yol açabilir.

2. *Yurttaşlık Eğitimi* için mevcut olan çalışma kitaplarının Türkçe'ye ve Boşnakça'ya çevirisinin yapılmaması, Türk ve Boşnak öğrencilerinin öğrendikleri konuları yeterince iyi anlamamalarına/pekiştirmemelerine yol açacaktır. Bunun için çalışma kitaplarının Türkçe'ye ve Boşnakça'ya çevirisinin yapılması Türk öğrencileri ve Boşnak öğrencileri açısından yararlı olabilir.

3. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarının öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak, daha somut görsel bir biçimde resimlere ve şekillere yer verilmesi, öğrencilerin konuları daha iyi anlamalarına, içselleştirmelerine yol açabilir.

5. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitabının öğrencilerde ulusal bilinci, vatandaşlık duygularını geliştirme konusunda yetersiz olduğu görülmektedir. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarının siyasal gelişim ve değişimlere uygun olması, yeni baskılarının yapılması, güncel olması yararlı olabilir.

6. Çokkültürlülük konularının teorik düzeyde verilmesi, öğrencilerin bu konuları anlamamalarına yol açmaktadır. Bunun için çokkültürlülük konularının daha somut Kosova'da yaşayan farklı kültürlerden örnekler verilerek anlatılması, öğrencilerin çokkültürlülük konularını daha iyi kavramalarına yol açabilir.

7. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında kültürel eserlerin korunmasıyla ilgili yeterli düzeyde bilgiler verilmemiştir. Bunun için *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında kültürel eserler hakkında daha fazla bilgiler sunulması, öğrencilerin bu konuda duyarlı/bilinçli olmalarına yol açabilir.

8. *Yurttaşlık Eğitimi* ders kitaplarında bilim adamlarına, sanatçılara, dünyadaki buluşlara/icatlara daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin teknolojinin gün geçtikçe artan önemini daha iyi kavramalarına neden olabilir.

9. Tüketici bilincinin geliştirilmesi bağlamında, ders kitaplarında tüketici hakları, tüketici sorumlulukları, plânlı tüketim, tasarruf vb. gibi konulara daha fazla

yer verilmesi, örnekler sunulması, öğrencilerde plânlı tüketim ve tasarruf alışkanlıkların kazandırılmasına yol açabilir.

10. Vatandaşlık eğitimiyle ilgili Kosova'da yok denecek kadar az çalışma mevcuttur. Bu nedenle Kosova'da vatandaşlık eğitiminin ne ölçüde etkin olduğu ile ilgili hem nicel hem de nitel araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bu araştırmaların sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda, öğretim programlarına ve ders kitaplarına katkı sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Altıparmak, H. (2001). *Kosova-Prizren'de Osmanlı Eserleri*, (1. Basım). Prizren: Bay Yayınları.
- Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayınları. AGİT (2006). *‘‘Kosova’da Milli Azınlıkların Korunması Üzerinde Çerçeve- Sözleşmenin Danışma Kurulu’’*. Yayınlanmamış belge. Prizren/Kosova.
- Akay, E. (2006). *Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Kültür ve Siyasal Katılım Arasındaki İlişkinin Kavramsal Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ataman, H. (2008). *Eğitim Hakkı ve İnsan Hakları Eğitimi*, (1. Basım). İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları.
- Akbaş, O. (2008). *‘‘Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış’’*, Değerler Eğitimi Dergisi, *Cilt 6, Sayı 16*, s. 9-27.
- AGİT (2009). *‘‘Topluluklar Haklarına Dair Değerlendirme Raporu.’’* Yayınlanmamış belge. Prizren/Kosova.
- Ayhan, H. (2010). *‘‘Arnavut ve Sırp Savları Bağlamında Kosova'nın Sahipliği Sorunu’’*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.73-86.
- Brina, E. (2006). *Çağdaş Kosova Türk Edebiyatı'ndan İskender Muzbeg ve Eserleri Üzerine Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baş, S. (2006). *Çokkültürlü Bir Toplumda (Kanada) Orta Öğretim Kurumlarında Din Eğitimi: Quebec Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baş, N. (2009). *Kosova Sorunun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Beha, A. (2009). *‘‘Demokrasi ve Siyasal İletişim’’*, (<http://www.trendet.net/.../dekoracia-dhe-komunikimi-politik.org>) Adresinden 8 Ağustos 2009’ da alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler Ulusal Veya Etnik, Finsel Veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri 20 Aralık 1993.* (http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/.../ulusal_veya_etnik.htm) Adresinden 3 Aralık 2011’de alınmıştır.
- Çulha, İ. (2008). *Kosova’da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çelik, D. (2009). ‘Kosova’da Türkoloji Eğitimi’, International Journal of Central Asian Studies Volume 13, Sayı: 1, s. 150-151. (<http://www.iacd.or.kr/pdf/journal/13/Binder11.pdf> Adresinden 11 Ekim 2011’de alınmıştır.
- Çelik, B. (2011). ‘Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane’den Ayrılma Çabaları’, Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi, Sayı: 1, s. 131-132.
- Daniloviç, D. ve Dniloviç, B. (1994). *Toplum Bilimi İlkokul 4. Sınıfları İçin*, (Çev. Tacide Hafız), Beograd: Ders Kitap ve Araçları Yayınlama Kurumu.
- Doytcheva, M. (2009) *Çokkültürlülük*, (Çev. T. A. Onmuz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engüllü, S. ve İsen, M. (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7- Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EBTB (2003). *Öğretim Plan ve Programı 6*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2004). *Öğretim Plan ve Programı 7*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2005a). *Öğretim Plan ve Programı 3*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2005b). *Öğretim Plan ve Programı 8*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2006a). *Öğretim Plan ve Programı 4*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2006b). *Öğretim Plan ve Programı 9*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- EBTB (2007). *Öğretim Plan ve Programı 5*. Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- Gökalp, Z. (1994). *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. M. Ünlü ve Y. Çotuksöken). İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Gözütok, F. D. (1999). ‘Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri-1,’ Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 55-67.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi. Gökdağ, B. (2003). *Balkan Türklüğünün Dil ve Eğitim Sorunları, Balkan Türkleri: Balkanlarda Türk Varlığı*, (Derleyen: E. Türbedar), Ankara: Asam Yayınları.
- Galo, E. (2008). Türkiye ve Kosova İlköğretim Matematik Programlarının Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gashi, F. (2008). Kosova Bölgesindeki Arnavut, Boşnak ve Türk Gençlerinin Dini Yönelimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Gërbeshi, B. ve Tahiri, P. (2010). *Konceptet E Qytetarisë Te Nxënësit E Shkollës Fillore Në Kosovë*, Prishtine: Kosova Eğitim Merkezi Yayınları.
- Güçlütürk, T. (2010). ‘‘Kosova’da Türkçe Eğitim ve Basın-Yayın Etkinlikleri’’, BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları, Sayı: 12, s.236.
- Hafız, T. (1990). ‘‘Kosova’da Yayınlanan Türkçe Ders Kitaplarının Bibliografyası’’, Çevren Dergisi, Sayı: 18, s. 35-39.
- Hafız, N., (2001). ‘‘Eski Yugoslavya Bölgelerinde Türkçenin Öğretimi,’’ BALTAM Türklük Bilgisi, Prizren: Balkan Türkoloji Araştırmalar Merkezi, Sayı: 4, s.182.
- Hafız, N. (2006). *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Prizren: Balkan Türkoloji Araştırmalar Merkezi.
- Hoti, D. ve Zabeli, N. (2009). *Yurttaşlık Eğitimi 9*. Prishtine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- İğciler, A. (2004). *Prizren’de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Prizren: Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları.
- İncekara, S. (2006). Türkiye’de ve Kanada’da ortaöğretim Coğrafya Eğitim ve Öğretiminin Müfredat, Metot ve Araç-Gereçler Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İpek, İ. (2011). İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Jakupi, A.; Hoti, D.; Mato, E. ve Shatri, B. (2008). *Yurttaşlık Eğitimi 8*. Prishtine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. Ankara: Pars Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koro, B. (1999). ‘‘Kosova’da Türkçe Eğitiminin Gelişimi.’’ Sofra Dergisi, Sayı: 4, Yıl: 1, s.22
- Kuri, V., Zekolli, R. ve Jupani, B. (2001). *Historia 5*. Prishtina: Enti I Teksteve Dhe I Mjeteve Mësimore Yayıncılık.
- Koro, B. (2005). *Tarih 6*. Prishtine: Libri Shkollor Yayınevi.
- Kosova Türk Öğretmenler Derneği (KTÖD), (2005). *Kosova’da Türkçe Eğitim, Sorunları ve Çözümleri*, Prizren: PegemA Yayıncılık.

- Koçak, K.; Avcı, M. ve Yavuz, O. (2005). İlköğretim 7'nci Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Amaçlarının Kazanılmışlık Düzeyi (Kastamonu Örneği) Araştırması, Kastamonu: Kastamonu Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu Yayınları.
- Kut, Ş. (2005). *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kadriaj, S. (2008). Kosova Sorunu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karademir, H. (2008). AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)'in Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümündeki Rolü; Kosova Krizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Keleşoğlu, S. (2008). Demokrat Yurttaş Niteliklerinin Kazandırılması Açısından 7.-8. Sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Programı (2000) İle 6.-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programının (2005) Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kosova Cumhuriyeti Halkın Avukatı Enstitüsü, (2010). *Dokuzuncu Yıllık Rapor 2008-2009.*, Priştine: Orienti Basımevi.
- Kosova Cumhuriyeti Anayasası*, (2008). <http://www.kushtetutakosoves.info/.../Kosova.Cumhuriyeti.Anayasasi.pdf>. Adresinden 6 Kasım 2011'de alınmıştır.
- Koro, B. (2011). *Kosova Türkçe Eğitiminde Gelişmeler*, Prizren: Kosova Türk Öğretmenler Derneği Yayınları.
- Kosova Vatandaşlık Yasası*, <http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/ahtisari/034-Tur.swf>. Adresinden 6 Aralık 2011'de alınmıştır.
- Kovaç, F. (2011). Sınıf Yönetmenliğinde Öğretmenlerin Öğretim Liderliği Davranışlarını Gerçekleştirme Düzeyine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Türkiye-Kosova Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kosova'nın Nüfusu, (<http://www.kosovahaber.net/?page=2%2c12%2c14856>) Adresinden 21 Eylül 2012'de alınmıştır.
- Kosova'nın Siyasi Haritası*, (<http://www.orsam.org.tr/tr>.) Adresinden 29 Eylül 2012'de alınmıştır.
- Lika, S. (2002). "Kosova'da İlkokul ve Ortaokul Düzeyinde Türkçe Eğitim", Medeniyet Araştırma Bilim Dergisi, Sayı:2, s. 38.
- Malcolm, N. (1999). *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Çev: Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul.

- Ministarstvo za Obrazovanje Nauku i Tehnologiju. (2004). *Zakon o Viskom Obrazovanju na Kosovu*. (2003/14 sayılı UNMIK Yönetmeliği). Priştina. (Kosova Yüksek Öğrenim Yasası).
- Mato, E. ve Shatri, B. (2006a). *Yurttaşlık Eğitimi-6*, Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- Mato, E. ve Shatri, B. (2006b). *Yurttaşlık Eğitimi-7*, Priştine: Libri Shkollor Yayıncılık.
- Meriç, A. Ö.. (2006) *Kosova'nın Nihai Statüsü: Tarihi Süreç Ve Günümüzdeki Gelişmelerin İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Misintria e Arsimit Shkencës dhë Teknologjikë. (2006). *Strategjia për zhvillim e arsimit parauniversitar në Kosovë 2007-2011 draft*. Prishtinë.
- Mjeldheim, L.; Lillejord, S. ve Solvberg, E. (2006). *TAYF-Sosyal Bilimler Orta Okullar İçin Ders Kitabı*, Priştine: Rozafa Yayınevi.
- MASHT, (Ministria e Arsimit Shkencës dhe Teknologjikë) (2007). *Ligji mbi Arsimin Fillor dhe të Mesëm në Kosovë*. (2002/19 sayılı UNMIK Yönetmeliği). Prishtinë. (Kosova'da İlk ve Orta Öğrenim Yasası).
- Ozankaya, Ö. (2011). *“Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Öğeleri,”* <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/813/10326.pdf> Adresinden 14.11.2011'de alınmıştır.
- Özsoy, S.; Çapar, M.; Varlı, S.; Bağcı, E.; Güngör, S.; Yıldız, A.; Kabadayı, M.; Belovacıklı, A.; Özgen, L.; Soydan, T.; Abalı, G.; Bozacı, T. ve Karatay, M. (2004). *Çok Dilli, Çok Kültürlü Topumlarda Eğitim*, Ankara: IV. Demokratik Eğitim Kurultayı. <http://www.daplatform.com/images/egitim-sen%20raporu.pdf> Adresinden 10 Şubat 2012' de alınmıştır.
- Özhan, İ. (2006). *Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özyurt, C. (2008). *Küreselleşme, Ulusal Eğitim ve Siyasal Toplumsallaşma*, Ed. M. Safran ve D. Dilek, 21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, s. 211-237.
- Özpolat, V.; Çiftçi, F. Can, B.; Sütçü, A. M.; Erman, M. ve Güler, V. A. (2011). *Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pavlov, B. ve Lozanov, M. (1994). *Doğa ve Toplum İlkokul 2. Sınıf*, (Çev. D. Hamolar). *Belgrad: Ders Kitapları ve Araçları Kurumu*.
- Pupovci, D.; Hyseni, H.; Salihaj, J. (2001). *Education in Kosova 2000-2001*. Priştine: Druck Art Yayını.

- Parekh, B., (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (Çev: B. Tanrısever), Ankara: Phoneixs Yayınlar.
- Poyraz, T. (2007). Etnik Sosyoloji Açısından Kosova Türkleri: Prizren ve Mamuşa Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Poyraz, T.(2008). ‘*Bağımsızlık Öncesi Süreçte Kosova’daki Türk Topuluğunun İncelenmesi*’, Edebiyat Fakültesi Dergisi, *Sayı:1, Cilt: 25*, s. 219-229.
- Recepoğlu, A. (2001). *Kosova’da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Recepoğlu, A. (2004). *Kosova’da Türkçe veya Kimlik Mücadelesi*. Prizren: Türk Yazarlar Derneği Yayınları.
- Rexhepi, F. ve Demaj, F. (2010). *Historia 6*. Prishtinë: Libri Shkollor Yayınevi.
- Savaş, H. (2001). ‘*Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu-II*,’ Sosyal Bilimler Dergisi, *Cilt: 25, Sayı: 1*, s.101-111.
- Suroy, R. A. (2005) *Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları*. Prizren: Özel Yayın.
- Sylhasi, V. (2006). İdentifikimi i Arritjeve dhe Dobësive Në Fushën e Të Drejtave Të Fëmijëve Në Kosovë, Prishtine: Kosova Eğitim Merkezi Yayınları.
- Safçı, N. ve Koro, B. (2008). *Kosova’da Türkçe Eğitimde Öğretmen Kadrosu*, Prizren: Türk Öğretmenler Derneği Yayınları.
- Samancı, U. (2009). ‘*Uluslararası Adalet Divanı’nın Kosova’nın Bağımsızlık İlanına İlişkin Danışma Görüşü*’, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, *Cilt :11, Sayı: 4*, s.123-194.
- Sarı, İ. (2010). Kosova’nın Bağımsızlığının Uluslararası Sistem Bağlamında Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Shurdhani, L. ve Sylhasi, V. (2011). *Edukimi Për Qytetarinë Demokratike Dhe Edukimi Për Të Drejtat E Njeriut*, Prishtine: Kosova’da İnsan ve Çocuk Hakları Derneği Yayınları.
- Topsakal, C. (2006). ‘*Kosova Türk Toplumı İçin Öğretmen Yetiştirme*,’ Bal-Tam Türklük Bilgisi, *Cilt: 2, Sayı: 5*, s.144.
- Tangör, B. (2007). Avrupa Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri ve Türk Dış Politikası. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Topsakal C. ve Koro B. (2007). *Kosova’da Yaşayan Türkçe Eğitim*. Prizren: Bay Yayınları.

- Türbedar E. (2008). “*Tarihte Değişen Siyasi ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri*,” Gostivar, Hikmet ilmi Araştırma Dergisi, Sayı:11, s. 62-64.
- Tokmak, E. (2010). Yugoslavya’nın Dağılıma Sürecinde Kosova Sorunu ve Kosova Basını. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Topluluklar: haklarınızı tanıyınız, biliniz (2011) <http://www.ecmikosovo.org/.../ecmikosovo.../Know You. pdf>. Adresinden 6 Aralık 2011’de alınmıştır.
- Tabak, E. (2012). Kosova’da Tarihi Türk Dil Kararı, <http://www.dunya.milliyet.com.tr/kosova...tarihi-turk-dili-kara...> Adresinden 8 Mart 2012’de alınmıştır.
- Tok, N. (2012). “*Liberal Demokratik Toplumda Vatandaşlık Ve Eğitim*,” SBF Dergisi, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/447/5043>. Adresinden 17 Şubat 2012’de alınmıştır. Cilt: 60, Sayı: 3, s. 239-252.
- UNMIK (2001). Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi (2001/9 sayılı UNMIK Yönetmeliği), Priştina.
- UNICEF (2009). Nga Hultimi i Shpejtë i Vlerësimit Të Gjendjens së të Drejtave Të Fëmijës Si dhe të Gjendjens Si Sigurisë Në Shkollat e Kosovës, Priştine: Kosova Eğitim Merkezi Yayınları.
- Vlahoviç, B. ve Mihayloviç, B. (1994). *Doğa ve Toplum (İlkokullar 3. Sınıflar İçin)*, (Çev. T. Hafız), Belgrad: Ders Kitapları ve Öğretim Araçları Kurumu.
- Van, J. A. (2000). *Eğitimde Çokkültürlülük: Tanınma Siyaseti, Çokkültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Ed. Recep Kaymakcan, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Vırmiça, R. (2002). “*Kosova’da Türk İzleri*,” Medeniyet Araştırma-Bilim Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 7.
- Yıldırım, S. (2011). Kosova’da Öğretmen Yetiştirme Politikası (1990-2010) İle Kosova’da ve Türkiye’de Sınıf Öğretmenliği Öğretmenlik Uygulamasının Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Zaman, F. (2006). Kosova’nın Türkiye Açısından Stratejik Önemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Koceli.
- Zengin, M. ve Topsakal, C. (2008). “*Kosova Eğitim Sistemi ve Türkiye Eğitim Sistemi İle Karşılaştırılması*,” Karadeniz Araştırmaları, Sayı 18, s. 107-126. (<http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id>) Adresinden 5 Ocak 2012’de alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

1987’de Prizren’de/Kosova’da doğdu. İlköğretim ve orta öğrenimini Prizren’de tamamladı. Aynı yerde 2006 yılında Priştine Üniversitesi Türkçe Sınıf Öğretmenliği Bölümü’nde başladığı lisan eğitimini 2010 yılında tamamladı. 2010 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı’nda yüksek lisans yapmaya hak kazandı.